

รายงานการวิจัยเรื่อง

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓
The Relation between Thai and Khmer Literature
during 2325 – 2403 B.E.

-9 พ.ย. 2547

นายธานี ภัคดีคำ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จากงบประมาณเงินรายได้ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๗
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

h 259880

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓
The Relation between Thai and Khmer Literature
during 2325 – 2403 B.E.

ผู้วิจัย

นายศานติ ภัคดีคำ

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาเขมร

ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

จัดพิมพ์และเผยแพร่โดย

สาขาวิชาภาษาเขมร

ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

กันยายน ๒๕๔๖

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณรายได้ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ของคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์เฉลียวศรี พิบูลชน รองคณบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์และวิจัย ที่ได้ให้การสนับสนุนผู้วิจัยในการทำงานวิจัยเรื่องนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์อัญญา จิตสุทธิญาณ ปฐมาจารย์ด้านภาษาและวรรณคดีเขมรของผู้วิจัย ที่ได้กรุณาตั้งสอนผู้วิจัยจนผู้วิจัยมีความสนใจวรรณคดีเขมรเพิ่มเติมจากความสนใจวรรณคดีไทยมาแต่เดิม ทั้งยังกรุณาให้คำปรึกษาอันทรงค่าแก่ผู้วิจัยเสมอมา

กราบขอบพระคุณบิดา มารดา ของผู้วิจัยที่ทำให้ผู้วิจัยมีวันนี้ ทั้งยังเข้าใจการทำงานวิชาการของผู้วิจัยที่แทบจะหาเวลาให้กับท่านได้ยาก แม้กระนั้นท่านก็ยังคงสนับสนุนผู้วิจัยอยู่เสมอ ขอขอบพระคุณอาจารย์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดีที่กรุณาตั้งสอนผู้วิจัยจนสามารถนำความรู้ที่นำมาทำงานได้ในวันนี้ ขอขอบพระคุณ ดร. ปีเตอร์ สกิลลิง (Dr. Peter Skilling) แห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Texts Society) และอาจารย์โอลิวิเยร์ (Olivier de BERNON) แห่งสำนักฝรั่งเศสเลตปลายบูรพาทิศ (EFEO) ที่กรุณาให้คำปรึกษาอันทรงค่าแก่ผู้วิจัยอยู่เสมอ

ขอบคุณนายณัฐพล จันทรงาม และนายพอล สุกใส นักศึกษาปริญญาโท สาขาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ช่วยอ่านและแสดงความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้อย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ อาจารย์นวัรัตน์ ภักดีคำ (อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) ที่ได้ช่วยอ่านร่างงานวิจัยนี้โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ทั้งยังคอยช่วยรับภาระอื่นๆ และจะช่วยกันทำงานวิชาการด้วยกันต่อไป

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑	บทนำ.....๑
	ภูมิหลัง.....๑
	ความมุ่งหมายของการวิจัย.....๒
	ความสำคัญของการวิจัย.....๒
	ขอบเขตของการวิจัย.....๒
	วิธีการดำเนินงานวิจัย.....๒
	การปริวรรตภาษาเขมรเป็นอักษรไทย.....๓
๒	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....๓
๓	ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ระหว่างไทย — กัมพูชา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓๑๑
๔	ความสัมพันธ์ระหว่างกวีไทย — กวีเขมร.....๒๓
๕	ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์ ระหว่างไทย — เขมร.....๓๓
๖	ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีระหว่างไทย — เขมร.....๑๐๓
	๖.๑ ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีศาสนา.....๑๐๓
	๖.๒ ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีกลอนอ่าน — กลอนสวด.....๑๒๔
	๖.๓ ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีการแสดง.....๑๕๕
๗	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....๑๖๖
	บรรณานุกรม.....๑๖๘
	ประวัติย่อผู้วิจัย.....๑๗๓

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยและราชอาณาจักรกัมพูชามีความสัมพันธ์ที่ยาวนานทั้งในด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่เป็นที่น่าเสียดายที่การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมเขมรกลับมีไม่มากเท่าที่ควร จึงไม่สามารถสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองให้เกิดขึ้นได้ถึงหน่วยรากหญ้าหรือในระดับประชาชนต่อประชาชน ความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมของกันและกันเช่นนี้นำมาสู่เหตุการณ์รุนแรงถึงขั้นเผาศถานทูตไทยในกรุงพนมเปญ เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๔๖ อันแสดงถึงจุดวิกฤตของความสัมพันธ์อันแสดงออกถึงความขัดแย้งและไม่เข้าใจกันระหว่างประชาชนทั้งสองประเทศ

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าในระดับรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลไทยหรือรัฐบาลราชอาณาจักรกัมพูชาไม่ได้คำนึงสนใจต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ได้สนับสนุนให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศทั้งสองให้ดียิ่งขึ้น อันเป็นความสำคัญอย่างยิ่งยวดและเร่งด่วน ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาเปิดการเรียนการสอนภาษาของประเทศเพื่อนบ้าน ภาษาเขมรก็เป็นภาษาหนึ่งที่ถือเป็นสาขาภาษาขาดแคลน

เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีในด้านวัฒนธรรม การศึกษาความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีระหว่างไทยและกัมพูชาจึงมีความสำคัญเช่นเดียวกัน เนื่องจากถือได้ว่าวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการดำรงชีวิต และด้วยเหตุที่วรรณคดีนั้นเป็นดังกระจกสะท้อนสังคม การศึกษาวรรณคดีจึงสามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจสังคมนั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ปัจจุบันการศึกษาวรรณคดีเขมรสมัยหลังพระนครของนักวิชาการไทยยังมีไม่มากนัก แม้แต่หนังสือที่ว่าด้วยประวัติวรรณคดีเขมรสมัยหลังพระนครที่เป็นภาษาไทยก็ยังหาศึกษาได้ยาก ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงเอกสารการศึกษาในเชิงวรรณคดีเปรียบเทียบเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีเขมรในด้านต่างๆ เพราะนักวิชาการไทยและนักวิชาการตะวันตกมักให้ความสำคัญกับวรรณคดีเขมรสมัยพระนครมากกว่า

อย่างไรก็ตามเนื่องจากปัจจุบันการศึกษาด้านเขมรศึกษาถือได้ว่าเป็นความจำเป็นประการหนึ่งที่จะทำให้นักศึกษา ประชาชน และผู้ที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างไทย—กัมพูชา เข้าใจประเทศกัมพูชาได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาวรรณคดีเขมรเปรียบเทียบกับวรรณคดีไทยย่อมทำให้เราสามารถเข้าใจความสัมพันธ์ทางด้านภาษาและวัฒนธรรมได้ดีกว่าการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามเพียงอย่างเดียว

ผู้วิจัยเลือกศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเขมร — ไทย ในยุคนี้ก่อนยุคอื่น เพราะในยุคนี้ (พ.ศ. ๒๕๒๕ — ๒๕๐๓) ไทยกับกัมพูชามีความสัมพันธ์กันยิ่งกว่ายุคอื่นใดในประวัติศาสตร์ของทั้งสองประเทศ ดังนั้นการศึกษาจึงเริ่มด้วยปัญหาและข้อสมมติฐานว่า มีความเป็นไปได้ที่ยุคนี้ไทยและกัมพูชาจะมีความสัมพันธ์ในด้านวรรณคดีมากกว่ายุคอื่นใด ดังนั้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงน่าจะสร้างความเข้าใจในด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทย — เขมร อันเป็นรากฐานของกระบวนการทัศน์และทัศนคติที่ชาวไทยมีต่อชาวกัมพูชา และเป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจกระบวนการทัศน์และทัศนคติของชาวกัมพูชาที่มีต่อประเทศไทยอีกด้วย

ความมุ่งหมายของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร ในพ.ศ. ๒๕๒๕ — ๒๕๐๓ ในด้านต่างๆ รวมถึงความสัมพันธ์ในเชิงขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย — เขมร ในช่วงเวลาดังกล่าว

๒. สามารถนำมาใช้เป็นฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์เชิงลึกในประเด็นข้อสันนิษฐานและแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร

๓. เป็นการเพิ่มข้อมูลตำราทางวรรณคดีเขมรในรูปของหนังสืออ้างอิง อันจะทำให้ผู้สนใจวรรณคดีเขมรแต่อ่านภาษาเขมร ไม่ได้พบทางเลือกในการค้นคว้าทำความเข้าใจและเข้าถึงข้อมูลได้ตามสมควร

ความสำคัญของการวิจัย

๑. การวิจัยทำให้ได้เข้าใจถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลระหว่างวรรณคดีไทย — วรรณคดีเขมร อันช่วยให้เข้าใจทัศนคติและความคิดของไทย — เขมร ในวรรณคดี อันจะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีระหว่างประชาชนทั้งสองประเทศ

๒. ผู้ศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องสามารถนำเอกสารวิจัยไปใช้อ้างอิงได้ถูกต้องและกว้างขวาง

๓. ได้ทำกิจกรรมทางวิชาการเพื่อความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับกัมพูชา

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกวิจัยเฉพาะงานวรรณคดีไทย — เขมรที่แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๕ — ๒๕๐๓ เท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๒. ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบความสัมพันธ์ทางวรรณคดีไทย — เขมร พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๐๓ ในด้านต่างๆ ได้แก่

๒.๑ ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ไทย — กัมพูชา

๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างกวีไทย — เขมร

๒.๓ ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์

๒.๔ ความสัมพันธ์ตัวบทวรรณคดีไทย — เขมร ในด้านต่างๆ คือ

๒.๔.๑ ความสัมพันธ์วรรณคดีศาสนา

๒.๔.๒ ความสัมพันธ์วรรณคดีกลอนอ่าน — กลอนสวด

๒.๔.๓ ความสัมพันธ์วรรณคดีการแสดง

๓. สรุปผลการวิจัยและให้ข้อเสนอแนะ

๔. เสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์

การปริวรรตภาษาเขมรเป็นอักษรไทย

การปริวรรตภาษาเขมรเป็นอักษรไทยในรายงานการวิจัยใช้หลักเกณฑ์ดังนี้

๑. การถ่ายถอดรูปพยัญชนะ

วรรณกะ	ก	อ	ค	บ	ง
	ก	ข	ค	ฅ	ง
วรรณจะ	ป	ม	ฉ	ด	ญ
	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
วรรณญะ	ฝ	บ	ฮ	ล	ณ
	ฝ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
วรรณดะ	ด	ต	ธ	ฒ	ณ
	ด	ถ	ท	ธ	น

เ-็]	เอ็ย
เ-	เอ
เ-̂	แเอ
เ-̃	ไเอ
เ-า	โอ
เ-ำ	เอา
เ-̇	อ็
เ-̈	อะ
เ-̉	อิะ
เ-̊	อีะ
เ-̋	อุะ
เ-̌	เอื้อะ
เ-̍	เอะ
เ-̎	แอะ
เ-̏	เอาะ
เ-̐	อุบุ
เ-̑	อำ

๒.๒ สระเต็มตัว (สระลอย) ใช้หลักการปรัวรรตดังนี้

อักษรเขรียง	ปรัวรรตเป็นอักษรไทย
ຕ	อิ
ຸ	อี
ອ	อุ
໋	อู
໊	โอ
໋	เอ
໌	ไอ
໎	โ
໏	โ
໑	เอา
໒	ฤ
໓	ฤา
໔	ฦ
໕	ฦา

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นบทความและงานวิจัยซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร โดยเน้นที่วิธีการดำเนินการศึกษา กรอบความคิดหรือประเด็นที่ศึกษา ตลอดจนผลการศึกษาของงานเอกสารและงานวิจัยเหล่านั้นโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง *การศึกษาเปรียบเทียบกาเกีเขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) และกาเกีคำกลอนฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน)* เป็นการนำตัวบทวรรณคดีเรื่องกาเกีของไทย คือ ฉบับของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาเกีฉบับเขมรซึ่งเป็นผลงานพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระหริรักษ์รามอิศราธิบดินทร์ (พระองค์ด้วง) มาศึกษาเปรียบเทียบด้านองค์ประกอบวรรณคดี โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายในการประพันธ์ รูปแบบในการแต่ง และการเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง ทำให้ทราบว่าจุดประสงค์ในการแต่งของกาเกีเขมรและกาเกีคำกลอนมีความแตกต่างกัน คือ กาเกีเขมรฉบับพระหริรักษ์รามมีจุดประสงค์หลักเพื่อใช้สั่งสอนสตรีและสืบอายุพระพุทธศาสนา แต่กาเกีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีจุดมุ่งหมายหลักคือเพื่อความบันเทิง รูปแบบที่ใช้ในการประพันธ์ของเรื่องมีความแตกต่างกันเพราะความนิยมและลักษณะคำประพันธ์ที่ต่างกันของไทยและเขมร ในด้านเนื้อหานั้นเมื่อเปรียบเทียบแล้วทำให้เห็นว่าเรื่องทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันมากทั้งในด้านโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง สำหรับแก่นเรื่องนั้นความแตกต่างกันเกิดจากจุดประสงค์และความต้องการที่จะสื่อเรื่องนี้ออกมาในประเด็นที่ต่างกัน คือ กาเกีเขมรเน้นที่ตัวสตรี แต่กาเกีคำกลอนเน้นที่ตัวบุรุษ ตัวละครในเรื่องทั้งสองไม่ต่างกันมากนักในตัวละครชาย แต่ตัวละครหญิงคือนางกาเกีนั้นต่างกันที่กาเกีเขมรเพิ่มบทบาทให้นางเป็นผู้กระทำด้วย คือแสดงให้เห็นว่านางเป็นหญิงหลายใจไม่ใช่เพราะเหตุการณ์บังคับเหมือนนางกาเกีในกาเกีคำกลอน นอกจากนี้กาเกีเขมรตัวละครยังค่อนข้างจะเป็นตัวแบนคือแสดงบุคลิกและพฤติกรรมออกมาเพียงด้านเดียว เช่น นางกาเกีซึ่งแสดงให้เห็นแต่เพียงด้านไม่ดีของนาง หรือพระเจ้าพรหมทัตที่แสดงให้เห็นด้านดีเพียงด้านเดียว สำหรับฉากในกาเกีทั้งสองฉบับนั้นมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ได้แก่ ฉากเมืองพาราณสีซึ่งกาเกีฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) แสดงให้เห็นสภาพบ้านเมืองของเขมรอย่างละเอียด ในขณะที่กาเกีคำกลอนไม่ให้รายละเอียดในการพรรณนาเมืองพาราณสี และฉากมหาสมุทรที่ไม่ปรากฏใน

กาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ฉากที่คล้ายคลึงกันก็คือฉากเขาพระสุเมรุและวิมานนิมพิล ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะทั้งไทยและเขมรมีความเชื่อในเรื่องโลกศาสตร์ที่ไม่แตกต่างกัน

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๖) ศึกษาเรื่อง คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ: การสอบชำระเชิงวิเคราะห์วรรณคดีเขมรจากเอกสารตัวเขียน เป็นการศึกษาคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณซึ่งเป็นวรรณคดีเขมรที่มีฉบับสืบทอดในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญของประเทศกัมพูชาเนื่องจากเป็นวรรณคดีเขมรสมัยหลังเมืองพระนครที่มีความเก่าแก่และได้รับความนิยมแพร่หลายในประเทศกัมพูชาสืบมาจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตามคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรชุดนี้ไม่มีผู้สนใจศึกษามากนัก เพราะแม้แต่ฉบับพิมพ์ก็ไม่ครบถ้วนตามต้นฉบับที่มีในปัจจุบัน ทั้งที่คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรเหล่านี้มีความสำคัญมากเพราะสามารถไขปัญหาเกี่ยวกับรามเกียรติ์เขมรได้หลายประการ ผลการศึกษาชำระต้นฉบับตัวเขียนคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณซึ่งสืบทอดในประเทศไทย อาจกำหนดอายุต้นฉบับเอกสารตัวเขียนคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรชุดนี้ได้ว่าน่าจะเป็นฉบับที่แปลและคัดลอกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณรัชกาลที่ ๑ เดิมน่าจะมีครบทั้งเรื่อง แต่ปัจจุบันสูญหายไปบ้างเหลือเพียง ๔ เล่มสมุดไทย เมื่อเปรียบเทียบกับรามเกียรติ์เขมรฉบับที่สืบทอดในประเทศกัมพูชาพบว่ามีความตรงกับในผูกที่ ๓ – ๔ ของรามเกียรติ์เขมรฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย และตรงกับกัณฑ์ที่ ๑๐ – ๑๒ ในรามเกียรติ์เขมรฉบับที่สาวรส เพา (Saveros POU) ตรวจสอบชำระ เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคำพากย์รามเกียรติ์เขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณที่สืบทอดในประเทศไทยกับฉบับที่สืบทอดในกัมพูชาแล้วพบว่ามีความแตกต่างกันบ้าง ได้แก่ ความแตกต่างในด้านรูปแบบคำประพันธ์ ความแตกต่างด้านถ้อยคำ ความแตกต่างด้านเนื้อความ รวมไปถึงความแตกต่างของบทและการจัดเรียงเนื้อหา อย่างไรก็ตามความแตกต่างดังกล่าวน่าจะเป็นเพราะการแก้ไขชำระของฉบับที่สืบทอดในกัมพูชาในยุคหลังมากกว่าเพราะเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกันและถือได้ว่าน่าจะคัดลอกมาจากต้นฉบับเดียวกัน ดังนั้นด้วยรูปแบบคำประพันธ์บางอย่างของฉบับที่สืบทอดในประเทศไทยและถ้อยคำที่เก่าแก่กว่า คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณจึงน่าจะคัดลอกมาจากต้นฉบับที่เก่าแก่กว่าฉบับที่สืบทอดในประเทศไทยในปัจจุบัน

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๖) ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างเพลงยาวกลบทและกลอักษรในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทพากย์กลบทของกัมพูชา ซึ่งเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยกับบทพากย์กลบทของกัมพูชา ผลการศึกษาเปรียบเทียบพบว่ารูปแบบคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์” ของเขมรมีความใกล้เคียงกับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยอย่างยิ่ง อีกทั้งรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ของเขมรปรากฏขึ้นครั้งแรกใน

รัชกาลสมเด็จพระหริรัถยรามาสราธิบดี (พระองค์ด้วง) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๑ – ๔ ของไทย ดังนั้นรูปแบบคำประพันธ์ประเภท บทพากย์ ๖ – ๑๑ เขมรจึงน่าจะได้รับอิทธิพลไปจากรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอน (เพลงยาว) รวมทั้งกลบทและกลอักษรของไทย เมื่อเขมรรับคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยแล้ว จึงดัดแปลงรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภท บทพากย์ ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐ และบทพากย์ ๑๑ และจัดแบ่งกลบทเหล่านี้เป็นกลบทเฉพาะของบทพากย์ต่าง ๆ คือ กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๗” กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๘” กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๙” กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๑๐” และกลบทสำหรับ “บทพากย์ ๑๑”

๒.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย – เขมร

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๑, ๒๕๔๒) บทความเรื่อง *ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง ๑ – ๒* กล่าวถึงรูปแบบคำประพันธ์เขมรสมัยหลังเมืองพระนคร ว่ามีทั้งหมด ๕ ประเภท และมีลักษณะเป็นกาพย์ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกาพย์ของไทย ได้แก่ บทพินิต ซึ่งมีความใกล้เคียงกับกาพย์ฉมัง บทกาภคิตี ซึ่งมีความใกล้เคียงกับกาพย์สุรางคนางค์ และบทพรหมคิตีซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับกาพย์ยานี และกล่าวถึงรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๗ และกลบทของบทพากย์ ๗ ว่าน่าจะได้รับอิทธิพลรูปแบบจากกลอนแปดและกลบทของกลอนแปดของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๓) บทความเรื่อง *กาพย์เขมรลอกไทย?* กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกาพย์กลอน ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับเรื่องกาพย์ พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระหริรัถยรามาสราธิบดี โดยเฉพาะในด้านการแปลจากฉบับภาษาไทยไปเป็นภาษาเขมร และการดัดแปลงเนื้อเรื่องบางอย่างบางตอนให้ต่างไปจากฉบับภาษาไทยของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๔) บทความเรื่อง *ต้นทางฝรั่งเศส ภาพสะท้อนขนบวรรณกรรมไทย – เขมร* กล่าวถึงการเปรียบเทียบขนบในการประพันธ์ระหว่างวรรณคดีเรื่องต้นทางฝรั่งเศสซึ่งเป็นกาพย์นิราศของไทยกับกาพย์นิราศพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีธรรมราชา พระราชสมภารกษัตริย์เขมร โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาขนบด้านการประพันธ์ ได้แก่ ขนบในการใช้กาพย์สำหรับแต่งนิราศ ขนบในการไหว้ครู การพรรณนาชมบ้านเมืองและสิ่งที่พบเห็น รวมทั้งการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในขนบของการประพันธ์นิราศ

सानติ ภักดีคำ (๒๕๔๕) บทความเรื่อง *ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร – ไทย* กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร – ไทย อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร – ไทย ในสมัยต่างๆ และเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์เหล่านี้โดยใช้ข้อมูลประวัติศาสตร์ การอ่านจารึกและ โบราณคดี มาประกอบกับวรรณคดีศึกษา และได้แบ่งความสัมพันธ์ระหว่างวรรณ

คติเขมร — ไทย เป็น ๔ สมัยคือ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร — ไทย ก่อนกรุงศรีอยุธยา
 อิทธิพลวรรณคดีเขมร โบราณในวรรณคดีอยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๒๐ อิทธิพลวรรณคดีย้อนกลับใน
 พุทธศตวรรษที่ ๒๑ — ๒๒ และยุคสมัยแห่งอิทธิพลรัตนโกสินทร์ในวรรณคดีเขมร พุทธศตวรรษที่
 ๒๓ — ๒๔

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทย – กัมพูชา

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓

๓.๑ ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทย – กัมพูชาก่อน พ.ศ. ๒๓๒๕

ไทยกับกัมพูชามีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานทั้งในด้านการเมืองการปกครองและด้านภาษาและวัฒนธรรม ในด้านภาษานั้นจะเห็นว่าการนำภาษาเขมรมาใช้ในภาษาไทยทั้งในคำศัพท์ธรรมดา เช่น เดิน (เดิมเป็นเคิร) กำเนิด คิด เสร็จ สำเร็จ และใช้เป็นราชาศัพท์ เช่น เชนย เสวย ผทม เสด็จ สมเด็จ ครีต คาร์ต เป็นต้น รวมทั้งใช้ในวรรณคดีไทย เช่น ช่างฉ้อ มีความหมายว่า ป่วยไข้ (กำสรวลโคลงคั่น) สววย แปลว่า มะม่วง (กำสรวลโคลงคั่น)^๑

ในด้านตัวอักษร อักษรขอมเป็นที่นิยมใช้กันในหมู่ชาวไทยภาคกลางเพื่อบันทึกภาษาบาลีและภาษาไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลักฐานที่ปรากฏแสดงว่าชาวไทยภาคกลางเริ่มใช้อักษรขอมบันทึกเรื่องราวครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๕ และแม้ในปัจจุบันการใช้อักษรขอมก็ยังไม่ได้เลิกใช้เด็ดขาด เพราะเมื่อมีการลงคาถาอาคม การลงเลขยันต์เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ก็ยังนิยมลงด้วยอักษรขอมอยู่^๒

ด้านวรรณคดีที่เขมรมีอิทธิพลต่อไทยนั้นเท่าที่มีหลักฐานค่อนข้างชัดเจนคือ โองการแข่งน้ำ ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ เห็นว่าไทยน่าจะรับเข้ามาตั้งแต่สมัยต้นกรุงสุโขทัย^๓

สำหรับแนวคิดทางด้านการปกครองที่ไทยได้อิทธิพลจากเขมร คือแนวคิดในเรื่องสมมติเทพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองของไทย เพราะทำให้ฐานะของกษัตริย์เปรียบเสมือนเทพเจ้า พระราชพิธีในราชสำนักต่างๆ เช่น พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีลดแจตร^๔ จึงได้เกิดขึ้นเพื่อสอดคล้องกับแนวคิดว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นสมมติเทพ พระราชพิธีต่างๆ

^๑ กำชัย ทองหล่อ, *หลักภาษาไทย* (กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕๘.

^๒ สุรนีย์ แก้วกลม, "อักษรขอมที่ใช้บันทึกภาษาไทย," *วิทยานพนธ์ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๒๓*, หน้า ๑.

^๓ จิตร ภูมิศักดิ์, *มรดกวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๖ - ๑๑๖.

^๔ พระราชพิธีลดแจตรเป็นพระราชพิธีซึ่งจัดขึ้นในเดือนห้า ปรากฏในกฎหมายตราว่า การพระราชพิธีแผ่นดินออกสนาม คำว่าแจตรมาจากภาษาเขมรว่า แจตร แปลว่า เดือนห้า โปรดดู กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง* (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคุรุคัมภีร์, ๒๕๒๑), หน้า ๖๔ - ๖๖.

เหล่านี้ไทยได้แบบอย่างมาจากเขมร^๑ วรรณคดีที่แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องนี้อย่างชัดเจนก็คือ โองการแช่งน้ำพระพัทธ์ ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อนำมาใช้อ่าน — สวดในการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา^๒

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและกัมพูชาในด้านการเมืองการปกครองนั้นจะเห็นได้ว่ากัมพูชาในสมัยพระนครรุ่งเรืองถึงขีดสุด จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระราชนันทพระพุทธรชมหานาถให้เมืองในพระราชอาณาจักร เมืองเหล่านี้หลายเมืองสันนิษฐานว่าอยู่ในประเทศไทยคือ โฉวทยปุระ (ลพบุรี) สุวรรณปุระ (สุพรรณบุรี) ชยราชบุรี (ราชบุรี) ศรีชัยสิงห์บุรี (เมืองในจังหวัดกาญจนบุรี) ศรีชัยวัชรบุรี (เพชรบุรี)^๓

อย่างไรก็ตามการที่ปรากฏรายชื่อเมืองเหล่านี้ก็มีได้หมายความว่าเขมรพระนครจะเข้าควบคุมเมืองเหล่านี้ได้โดยเด็ดขาด หากน่าจะเป็นเพียงการควบคุมในระบบรัฐบรรณาการเท่านั้น กล่าวคือเมืองเหล่านั้นยังสามารถปกครองตัวเอง เพียงแต่ยอมรับอำนาจกษัตริย์เขมรเท่านั้น

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกวัดศรีชุม (ศิลาจารึกหลักที่ ๒) ว่ากษัตริย์เขมร (ผีฟ้าเมืองเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ) ยกพระราชธิดาชื่อสุชมหาเทวีให้เป็นมเหสีของพ่อขุนผาเมือง^๔ อันแสดงให้เห็นว่าได้มีการแต่งงานระหว่างเจ้าเมืองในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนกับเขมรสมัยพระนครส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเขมรไม่ต้องการทำสงครามสองด้านในเวลาเดียวกัน เพราะต้องทำสงครามกับจามปา อีกทั้งยังอาจเป็นการอ้างสิทธิการครองเมืองเหล่านี้เนื่องมาจากการแต่งงานได้เช่นเดียวกัน หลังจากสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กัมพูชาเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก

เมื่อกรุงศรีอยุธยาก่อตั้งขึ้นโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ในปีพุทธศักราช ๑๘๘๓ กรุงศรีอยุธยามีความพยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในกัมพูชา ดังความที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า พระเจ้าอู่ทองโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระรามศวร ยกทัพไปปราบกัมพูชา^๕

ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ได้ยกทัพไปปราบเขมรอีกครั้งหนึ่งในปีพุทธศักราช ๑๕๑๔ ในครั้งนี้สามารถยึดครองเมืองพระนครได้อย่างเด็ดขาด

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๐.

^๓ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑), หน้า ๒๐๕.

^๔ กรมศิลปากร, ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูนิเค็ต โปรดักชั่น, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

^๕ กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑.

และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนครินทร์ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธออยู่ปกครองเขมร แต่เสวยราชย์ได้ไม่นานนักเพราะกลุ่มขุนนางเขมรอันมีเจ้าพญาตเป็นหัวหน้าได้ลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนครินทร์

หลังจากนี้เขมรได้ย้ายเมืองหลวงไปที่เมืองบาसानและย้ายไปอยู่ที่เมืองจตุรมุข (พนมเปญ) ตามลำดับ และเขมรได้เป็นอิสระจากการปกครองของไทย ในคราวที่ไทยมีสงครามกับพม่า เขมรก็มักจะถือโอกาสยกทัพมารุกรานชายแดนของไทย เช่น ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา แต่ไทยก็สามารถตอบโต้กลับไปได้ทุกครั้ง

จนในปีพุทธศักราช ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ยกทัพออกไปปราบเมืองเขมร ในสงครามคราวนี้สามารถรบชนะได้เมืองละแวกซึ่งเป็นเมืองหลวงของเขมรในสมัยนั้นสำเร็จ และได้ตัวพระอนุชาของกษัตริย์เขมรคือพระศรีสุริโยพรรณและพระญาติวงศ์ไปยังกรุงศรีอยุธยา ส่วนพระยาละแวกหนีไปได้^๒

หลังรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เขมรกลับเป็นอิสระ โดยย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองอุดงค์ แม้ไทยจะยกทัพออกไปปราบหลายครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม และรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ^๓

ในสมัยหลังจากนี้เขมรแตกแยกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งสนับสนุนไทย ฝ่ายหนึ่งสนับสนุนเวียตนาม ทำให้การเมืองในเขมรเกิดความวุ่นวายมีการแย่งชิงราชสมบัติอยู่เสมอ ขุนนางเขมรที่สนับสนุนไทยก็ขอกองทัพไทยเข้าไปแทรกแซง ในขณะที่ฝ่ายสนับสนุนเวียตนามก็นำกองทัพเวียตนามเข้าไป จึงเกิดสงครามกันหลายครั้งและเวียตนามก็มีอำนาจมากขึ้นในกัมพูชา

ในสมัยนี้เขมรมีกวีที่สำคัญคือ สมเด็จพระศรีธรรมราชา พระราชสมภาร (พ.ศ. ๒๑๙๒ – ๒๑๙๓) ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้หลายเรื่อง เช่น ฉบับราชনীติ ฉบับพระราชสมภาร กัณหาพยสรเสีรเหมनुตมาศ กัณหาพยพรลึงมาสเถีย เป็นต้น

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๒๕) หลังจากทีพระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นครองราชสมบัติในกรุงธนบุรีเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๑๑ แล้ว ทรงเรียกร้องให้เขมรส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาถวายดังเช่นสมัยอยุธยาแต่พระนารายณ์ราชาธิบดีกษัตริย์เขมรไม่ยินยอมเพราะเห็นว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นเพียงราษฎรมิได้เป็นเชื้อพระวงศ์จึงทรงปฏิเสธที่จะส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาถวายพระ

^๑ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๘๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^๓ กรมศิลปากร, พระราชพงษาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม ๒ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาต)(กรุงเทพฯ: กรูสสา, ๒๕๓๓), หน้า ๔๑๕.

เจ้ากรุงธนบุรี^{*} พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยภักดี (ทองด้วง) และพระยาอนุชิตราชา (บุญมา) เป็นแม่ทัพไปตีเขมรในปีพุทธศักราช ๒๓๑๓

ครั้งนี้ไทยตีได้เมืองเสียมราฐ พระตะบอง โพธิ์สัตว์ เมื่อได้ทราบข่าวถือว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตในการเสด็จไปปราบก๊กเจ้านครศรีธรรมราชเสียก่อนจึงยกทัพกลับกรุงธนบุรี^๒

ในปีพุทธศักราช ๒๓๑๔ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จนำกองทัพไปตีกัมพูชา ในคราวนี้ทรงสามารถตีได้เมืองพุทไธเพชร (บันทายเพชร — อุดงค์) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในสมัยนั้นได้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์รามาริบัติเป็นเจ้ากรุงกัมพูชาทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาริบัติ ส่วนพระนารายณ์ราชาธิบดินี้ไปประทับในเมืองเวียตนาม^๓

ต่อมาพระนารายณ์ราชาธิบดินี้ได้ทรงยอมรับว่าสมเด็จพระรามาริบัติเป็นเจ้ากรุงกัมพูชาส่วนพระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระมหาอุปโยราช ทั้งนี้จะเกิดจากการที่เวียตนามเกิดกบฏไกเซินทำให้ไม่อาจให้ความช่วยเหลือพระนารายณ์ราชาธิบดินี้ได้^๔

ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๑ เกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายขึ้นในเขมรเนื่องจากพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) กับเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ยกทัพไปปราบลาว ทางฝ่ายไทยได้ขอให้เขมรเกณฑ์กองทัพและขอเสบียงไปด้วย สมเด็จพระรามาริบัติจึงโปรดให้ออกญาพระคลังไปเกณฑ์ราษฎรเขมร

ออกญาพระคลังได้กดขี่ข่มเหงจนราษฎรก่อการกบฏ สมเด็จพระรามาริบัติจึงโปรดให้เจ้าฟ้าทะละหะ (บุญ) ยกทัพไปปราบ แต่เจ้าฟ้าทะละหะได้เข้ากับฝ่ายกบฏและยกทัพกลับมาตีเมืองหลวงจับสมเด็จพระรามาริบัติปลงพระชนม์ เจ้าฟ้าทะละหะตั้งตัวเป็นอุปราชและได้ถวายราชสมบัติให้พระโอรสในพระนารายณ์ราชาธิบดินี้ซึ่งมีพระนามว่าพระองค์เอง ทำให้เขมรตกอยู่ใต้อิทธิพลเวียตนามอีกครั้งหนึ่ง^๕

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบว่าขุนนางเขมรหันไปเข้าข้างเวียตนาม จึงโปรดให้จัดกองทัพมาสามทางคือ ให้กรมขุนอินทรพิทักษ์เป็นแม่ทัพยกตรงมาเมืองพุทไธเพชร ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกมาทางเสียมราฐ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพมาทางเมืองกำปงสวาย และ

* กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๑๓๕.

^๒ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา(กรุงเทพฯ: ห.จ.ก.ไอเดียสแควร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓๑ - ๑๓๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๕.

^๔ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓ - ๑๕๖.

ทรงมีพระราชประสงค์ว่าหากตีเขมรได้คราวนี้จะอภิเษกให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ครองกัมพูชา หากแต่เกิดเหตุการณ์กลางลในกรุงธนบุรีเสียก่อนไทยจึงต้องนำทัพกลับ^๑

๓.๒ ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ระหว่างไทย – กัมพูชา พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ขุนนางเขมรได้เขียนใบบอกเข้ามาขออ่อนน้อมและขอพระยายมราช (แบน) ให้ออกไปช่วยราชการเขมร

ต่อมาพระยายมราช (แบน) ทะเลาะกับขุนนางเขมรผู้ใหญ่ทั้งสาม พระยายมราชได้จับขุนนางเหล่านั้นฆ่าเสียแล้วตั้งตัวเป็นผู้ดูแลพระองค์เอง^๒ เมื่อแขกจามเป็นกบฏ พระยายมราช (แบน) และขุนนางเขมรไม่สามารถจะเอาชนะได้ จึงพาพระองค์เองและพระญาติเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ฝ่ายเวียดนามรู้เหตุการณ์กลางลในเมืองเขมรจึงยกทัพมาปราบแขกจามและยึดครองดินแดนเขมรส่วนล่างเอาไว้ได้ เขมรส่วนบนยังคงอยู่ในอิทธิพลของไทย^๓

เมื่ออำนาจของเวียดนามในเขมรเสื่อมไปเพราะเกิดกบฏไกอเซิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราช (แบน) เป็นที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศรอยู่ครองกรุงกัมพูชา และทรงเลี้ยงพระองค์เองเป็นพระราชบุตรบุญธรรม^๔

ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๗ พระองค์เองมีพระชนม์ได้ ๒๑ ชันษา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริจะจัดให้พระองค์เองออกไปครองกัมพูชา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระนามแก่พระองค์เอง ให้เป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพรรณ บรมสุรินทรมหาจักรพรรดิราช บรมนารถพิตร์ เจ้ากรุงกัมพูชา และให้พระยากลาโหม (ปก) ซึ่งเป็นผู้เลื่อมใสพระองค์เองมาแต่ทรงพระเยาว์นั้นเป็นสมเด็จพระฟ้าทะละหะมีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดได้ทั่วไปและให้ทำนุบำรุงสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีด้วย แต่พระองค์ทรงขอเมืองพระตะบองรวมทั้งเมืองขึ้นและนครเสียมราฐ ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศรปกครองโดยให้ขึ้นตรงต่อ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕ - ๑๖๔.

^๒ พระองค์เองเป็นพระราชโอรสในพระนารายณ์ราชาธิบดี ซึ่งเป็นพระอุปโยราชในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี เมื่อเจ้าฟ้าทะละหะเป็นกบฏจับสมเด็จพระรามาธิบดีปลงพระชนม์จึงยกราชสมบัติถวายให้พระองค์เองตามเอกสารฝ่ายไทยเรียกว่านังกองค์เอง ในที่นี้เรียกตามเอกสารเขมร โปรดดู ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๑๕๕ - ๑๖๔.

^๓ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ไทยสถาปนาภคินิธิ์เขมร (พระนคร: ธนการพิมพ์จำกัด, ๒๕๐๕), หน้า ๘.

^๔ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๒, หน้า ๒๓๘.

กรุงเทพฯ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีกับสมเด็จพระฟ้าทะละหะยินยอมถวาย แล้วได้กราบถวายบังคมลาพาบุตรภรรยากลับไปเมืองเขมร^๑

ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๕ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) ประชวรถึงแก่พิราลัย^๒ สมเด็จพระฟ้าทะละหะ (ปก) จึงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเขมรและทำนุบำรุงพระโอรสทั้งห้าในพระนารายณ์รามาธิบดีต่อมา^๓

เมื่อพระองค์จันทพระโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีมีพระชันษาได้ ๑๓ พรรษา สมเด็จพระฟ้าทะละหะเห็นว่าสมควรจะปกครองแผ่นดินกับพญาตัวเองแล้ว จึงพาพระองค์จันทและพระองค์สงวนที่มีอายุ ๑๓ พรรษา เข้ามากราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอภิเษกให้พระองค์จันทเป็นสมเด็จพระอุทัยราชรามธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชา^๔

เนื่องจากการที่สมเด็จพระอุทัยราชาถูกเลี้ยงมาในเขมรประกอบกับขุนนางที่ฝักใฝ่ในข้างพระนารายณ์ราชา (ซึ่งเป็นปู่ของสมเด็จพระอุทัยราชา) นั้นเป็นพวกที่ฝักใฝ่ข้างเวียดนามดังนั้นพระองค์จึงนิยมเวียดนามมากกว่าไทย ประกอบกับการเสียดินแดนในคราวถวายบังคมลากลับเขมรจึงทำให้พระองค์ไม่พอใจไทยมากขึ้น^๕

ดังนั้นเมื่อมีงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระอุทัยราชาจึงโปรดให้พระองค์สงวนและพระองค์อ้อมนำขุนนางเขมรมาถวายบังคมพระบรมศพแทน ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเริ่มไม่ไว้วางใจสมเด็จพระอุทัยราชา และได้แต่งตั้งให้พระองค์สงวนเป็นที่สมเด็จพระมหาอุปโยราช และให้พระองค์อ้อมเป็นที่สมเด็จพระมหาอุปราชโดยมิได้มีศุภอักษรหรือกับสมเด็จพระอุทัยราชาแต่อย่างใด ทำให้พระองค์ไม่พอใจการกระทำของฝ่ายไทยมากขึ้น^๖ เวลานั้นพระองค์ด้วงยังคงประทับอยู่ในเขมรมีพระชันษาได้ ๑๔ ปี

เมื่อพระองค์สงวนและพระองค์อ้อมกลับมาถึงเขมร สมเด็จพระอุทัยราชาก็เกลี้ยกล่อมให้เลิกที่จะส่งบรรณาการมาให้ไทยทุกปีจะให้ส่ง ๑ ปีต่อครั้งดังเช่นที่ทำกับเวียดนาม พระองค์สงวน พระ

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ: ศุรสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๓ - ๑๔๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

^๕ ถนอม อานามวัฒน์, ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พระนคร: ศุรสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๗๖ - ๗๗.

^๖ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ไทยสถาปนาภคินิธิ์เขมร, หน้า ๑๖.

องค์อัมและพระองค์ด้วงไม่เห็นด้วย ก่อให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น พระยาจักรีและพระยา กลาโหม จะทำหนังสือกราบทูลเข้ามากรุงเทพฯ ก็ถูกสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสั่งให้ฆ่าเสีย พระองค์สงวนกล้วย จิงหนิไปอยู่ที่เมืองโพธิ์สัตว์และทำหนังสือฟ้องมายังกรุงเทพฯ แม้ว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะส่งคนไปขอให้เสด็จกลับแต่พระองค์สงวนก็ไม่ยอม^๑

ดังนั้นในปีพุทธศักราช ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้ เจ้าพระยาบวรราชนายกทัพเข้ามาเมืองเขมรเพื่อจะ ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเห็นว่า จะสู้ทัพไทยไม่ได้จึงพาพระประยูรญาติหนีไปที่เมืองไซ่ง่อนและขอให้เวียดนามส่งกองทัพอพยรรณ

ฝ่ายพระมหาอุปราช (พระองค์อัม) และพระองค์ด้วงเมื่อห้ามสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไม่ได้ ก็ เกรงภัยจากเวียดนาม จึงพากันหนีออกจากเมืองบันทายเพชรมาหาเจ้าพระยาบวรราชนายกและขอให้ส่ง เข้ากรุงเทพฯ^๒

เจ้าพระยาบวรราชนายกจึงพาพระองค์ทั้งสามเข้ามายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้เจ้าเขมรพักอยู่ที่บ้านเดิมของสมเด็จพระนารายณ์ราชาริมสะพานบ้านเขมร พระ องค์สงวนเข้ามาอยู่ได้ ๔ ปี ป่วยถึงแก่อนิจกรรมคงอยู่ต่อมาแต่พระองค์อัมกับพระองค์ด้วง^๓

การที่พระองค์ด้วงเสด็จเข้ามาประทับอยู่ในกรุงเทพฯ นั้น ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ใน เรื่องกาพย์ของพระองค์ ว่าทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ของกรุงกัมพูชาและทรงเป็นพระโอรสพระองค์เล็ก ของสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (พระองค์เอง) ได้เสด็จจากกัมพูชามาประทับในกรุงเทพมหานคร ดังความว่า

องค์อัมพระกุล	ชาติเป็นไอสุรย์	กัมโพชนานี
อนุชาเป็นจุล	บุตราชาติ	ในราชสุขี
	สุขุมขัตติยา ฯ	
จรงจากบุรี	บุราณเพณิ	ไปสถิตย์เนนา
กรุงเทพมหานคร	กุดก้อจินดา	แต่งตามบทบา-
	ลีท้านสำแดง ฯ ^๔	

^๑ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๒๐๖.

^๒ ทองสืบ สุกะมาร์ค, พระราชพงษาวดารเขมร (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๔.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล ที่ ๒ เล่ม ๑, หน้า ๑๑๐.

^๕ พระหริรักษ์ราม, เรื่องกาพย์ (กนกเพ็ญ: พุทธศาสนบณชิตย, ๒๕๑๗), หน้า ๑.

เวลาที่พระองค์ด้วงเข้ามาประทับในกรุงเทพมหานครทรงมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ในระหว่างที่ทรงประทับอยู่ในกรุงเทพฯ พระองค์ด้วงคงศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนักไทย รวมถึงการปกครอง อักษรศาสตร์ ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี เนื่องจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นยุคทองของวรรณคดีไทยอีกสมัยหนึ่งซึ่งสืบทอดมาจากการฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระองค์ด้วงทรงสนพระทัยในการกวีมากเห็นได้จากในปีพุทธศักราช ๒๓๕๓ ระหว่างที่ประทับอยู่ในเขมร พระองค์ได้ทรงนิพนธ์วรรณคดีเรื่องหนึ่งคือ จมปาโง (จำปาทอง)^๑

เมื่อเสด็จลี้ภัยเวียงคนามเข้ามาประทับในกรุงเทพมหานคร พระองค์ด้วงได้ทรงนิพนธ์วรรณคดีเรื่องที่สองของพระองค์ขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๕๔ คือ เรื่องกาเกี^๒

การที่พระองค์ด้วงเสด็จเข้ามาประทับในเมืองไทย ทำให้พระองค์ได้รับวัฒนธรรมแนวคิดต่างๆ ทั้งในด้านการเมืองการปกครองและการปรับปรุงพัฒนาประเทศ อันจะเห็นได้ชัดเมื่อเวลาที่ทรงเสวยราชสมบัติในเมืองเขมรแล้ว ดังทรงมีพระราชกรณียกิจหลายอย่างที่ได้รับอิทธิพลไปจากไทย เช่น ทรงมีบัญญัติห้ามมิให้บุคคลผู้ใดกระทำโประจบปลาตามบึง บาง ห้วย หนอง หรือตามแม่น้ำลำคลอง ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการทำปาณาติบาตอย่างมาก ซึ่งนำแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ ในกรุงเทพฯ ไปจัด^๓

ฝ่ายสมเด็จพระอุทัยราชานั้นเวียงคนามได้จัดส่งให้มาปกครองเขมรดังเดิม โดยย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองพนมเปญ^๔

ในปีพุทธศักราช ๒๓๖๖ เวียงคนามเกิดกบฏที่เมืองไซ่ง่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นเป็นโอกาสที่จะกระทำแก่เวียงคนามบ้าง จึงให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชานำพล ๔๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองเขมรและโปรดให้พระองค์อัมพรองค์ด้วงไปด้วย และให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเรือยกไป ๑๐,๐๐๐ ไปตีเมืองบันทายมาศ^๕

สมเด็จพระอุทัยราชาเห็นว่าหากประทับอยู่ในพนมเปญจะไม่ปลอดภัยจึงพาพระประยูรญาติหนีลงไปประทับที่เมืองลงไฮ (พงสาวดารไทยว่าไซ่ง่อน) เจ้าพระยาบดินทร์เดชาจึงแบ่งกอง

^๑ ดาง หาบอาน, ลึกสาปรวตติอุกสรสาตุรเขมรสมัยนครกษัตริย์สมัยอุฎฐก, หน้า ๒๖๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ กรมศิลปากร, ราชพงสาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๕-๒๑๗.

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓.

ทัพให้พระองค์อัมพระองค์ด้วงตั้งเกลี้ยกล่อมขุนนางเขมรอยู่ที่พนมเปญ เวียดนามสามารถตีทัพไทยให้ถอยไปได้ พระอุทัยราชาจึงเสด็จกลับมาพนมเปญ^๑

ในปีพุทธศักราช ๒๓๗๖ เจ้าพระยาอภัยภูเบศถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระองค์อัมเป็นผู้ว่าราชการเมืองพระตะบอง และให้พระองค์ด้วงไปว่าราชการเมืองมณฑลบุรี^๒

ในปี พุทธศักราช ๒๓๘๐ พระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่อง **จูบับ สุรี** (ฉบับสตรี)^๓

ในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๓๘๐ ขุนนางไทยที่เมืองพระตะบองได้รายงานไปกรุงเทพฯ ว่าพระองค์ด้วงกับขุนนางเขมรบางคนได้ร่วมกันเกลี้ยกล่อมชาวเมืองพระตะบองให้อพยพไปอยู่ที่พนมเปญทางกรุงเทพฯ ได้ทราบเรื่องจึงให้คุมตัวพระองค์ด้วงเข้ามากรุงเทพมหานคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทราบความจริงจากพระองค์ด้วง ก็โปรดให้จำขังพระองค์ด้วงไว้ ต่อมาขุนนางผู้หนึ่งได้กราบทูลว่า หากพระองค์ด้วงได้รับความลำบากเกิดเป็นอะไรไปจะทำให้เกิดผลเสียต่อการเมืองเขมร จึงทรงโปรดให้ขุนนางผู้นั้นนำพระองค์ด้วงไปดูแลและให้ส่งอาหารเลี้ยงดูมิให้ขาดแคลน^๔

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๘๒ พระองค์อัมได้หนีเข้าไปหาเวียดนามพร้อมทั้งกวาดค้อนครัวเรือนพระตะบองไปพนมเปญด้วย^๕

ในปีพุทธศักราช ๒๓๘๓ พระยาเขมรทั้งปวงได้มีหนังสือบอกขอราชการ ๑๘ ฉบับ มาขอพระองค์ด้วงออกไปเป็นเจ้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระองค์ด้วงออกมาอยู่ที่เมืองพระตะบอง และให้สมทบกับกองทัพเขมรในเมืองนั้นรุกเข้าโจมตีค่ายเวียดนามที่เมืองโพธิสัตว์ได้เมืองแล้วจึงยกมาไล่เวียดนามในเมืองอุดงค์และพนมเปญให้ถอยออกไปได้สำเร็จ^๖

^๑ ทองสืบ สุพะมาร์ค, พระราชพงศาวดารเขมร, หน้า ๑๓๖.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๖๐.

^๓ ลาง หาบอาน, ลิกสาปรวคุดิอูสรสาสุตรเขมรสมัยนครานุฉลัสมัยอูญุค, หน้า ๒๗๐.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^๗ ทองสืบ สุพะมาร์ค, พระราชพงศาวดารเขมร, หน้า ๑๔๐.

ในปีพุทธศักราช ๒๓๘๔ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ให้สมเด็จพระองค์ด้วงออกจากเมืองโพธิสัตว์มาตั้งทำค่ายที่เมืองอุคงค์ฤาชัย ในปีต่อมาก็ย้ายมาประทับ ณ เมืองพนมเปญ^๑

ในระหว่างนี้ขุนนางเขมรบางคนคิดจะก่อการกบฏแต่ถูกจับได้และประหารชีวิต หลายคนหนีไปเข้ากับเวียดนามที่เมืองมืวจรุก เตรียมจะยกมาโจมตีราชธานี พระองค์ด้วงจึงให้ขุนนางผู้ใหญ่เข้ามากราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชายกทัพคุมทหารไทยลาว เขมร ๔๐,๐๐๐ คนออกมาปราบปราม

ในปีพุทธศักราช ๒๓๘๘ เกิดน้ำท่วมใหญ่ เวียดนามยกทัพเรือเข้ามาตีค่ายเมียนชัย แล้วยกเข้ามาตีค่ายที่บันทายแดก ไทยสู้ไม่ได้หนีมาพนมเปญแล้วถอยมาอยู่ที่เมืองอุคงค์

เจ้าพระยาบดินทร์เดชาให้ขุดสนามเพลาะ สร้างป้อม ตั้งปืนใหญ่ยิงค่ายเวียดนามทลายลง ทหารเวียดนามบาดเจ็บล้มตายนามาย องค์กราสาชยัญแม่ทัพเวียดนามเห็นว่าสู้ไม่ได้จึงส่งคนมาเจรจาสงสพศึก แม่ทัพทั้งสองฝ่ายออกมาเจรจากันที่ตำบลโพธิ์สามต้น

ในที่สุดตกลงกันว่าทั้งไทยและเวียดนามยอมรับนับถือให้สมเด็จพระหริรักษ์รามารามเป็นพระมหากษัตริย์เขมร ขึ้นตรงต่อไทยแต่ให้ส่งบรรณาการแก่เวียดนามเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์เอง) ไทยจะต้องส่งเชลยศึกเวียดนามและจามจำนวน ๔๐ คน คืนให้แก่เวียดนาม เวียดนามจะส่งเจ้านายเขมรทั้งหมดรวมทั้งขุนนางเขมรกลับมายังเมืองอุคงค์และให้ไทยไปรื้อค่ายเวียดนามและเวียดนามไปรื้อค่ายไทยเมื่อรื้อเสร็จแล้วให้ทั้งสองฝ่ายยกทัพกลับบ้านเมือง^๓

ในปีพุทธศักราช ๒๓๘๘ แม่ทัพเวียดนามจัดตั้งเชื้อพระวงศ์เขมรและขุนนางเขมรมายังเมืองอุคงค์ฤาชัย พระหริรักษ์รามารามจัดเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าเทียตริกษัตริย์เวียดนาม^๔

ปีพุทธศักราช ๒๓๙๐ ได้จัดการพระราชพิธีปราบดาภิเษกพระองค์ด้วงดั่งปรากฏในพระราชพงสาวดารกรุงกัมพูชาว่า

“...ครั้นถึง ณ วันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๔ ปีมแม นพศก ๑๒๐๘ จัดการพระราชพิธีอภิเษกสมเด็จพระองค์ด้วง พระชนมายุ ๕๒ ปี ขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระราชโองการพระหริรักษ์รามอิศราธิบดินทร์ศรีสุริโยพรรณธรรมิกวโรดม บรมสุรินทรา มหจักรพรรดิราช บรมนารถบรมบพิตร สถิตย์เป็นอิศวรายอครุราชญาธิ์โอภาชาดิวงษ์

^๑ กรมศิลปากร, *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*, หน้า ๒๖๒-๒๖๔.

^๒ ทองสืบ สุกะมาร์ค, *พระราชพงสาวดารเขมร*, หน้า ๑๔๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^๔ กรมศิลปากร, *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*, หน้า ๒๗๕-๒๗๖.

บำรุงกัมพูชามหาอินทปัทมนคร บวรอคิเรกเอกราช จัติโยมหาธิบดินทร์ นรินทรวิสุทธิอุดม
บรมบพิตร พระองค์ได้ปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติ ประทับอยู่ ณ กรุงอุคงฤาชัย...”^๑

อย่างไรก็ตามพระนามตามที่ปรากฏในเอกสารฝ่ายไทยมีความแตกต่างไปบ้าง กล่าวคือพระ
นามของพระองค์ด้วงตามที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) คือ

“พระหริรักษ์รามธิบดี ศรีสุริโยพันธุ์ ธรรมิรสวโรคม บรมศรีอินทรวรร มหา
จักรพรรดิราช พิภาสนารถบพิตร สถินยเป็นอิสริกัมพูชารัตนราช โอภาชาดิวงษ์ ดำรง
กัมพูชามหาประเทศราชนคร บวรวิวัฒนาดิเรก เอกอรรคมหาเขมราธิบดินทร นรินทรวิสุทธิ
อุดมบรมบพิตร”^๒

ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จถึงวัดราชสมบัติแล้ว สมเด็จพระ
หริรักษ์รามธิบดีทูลขอให้ทรงแก้สร้อยพระนามใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรง
พระราชทานสร้อยพระนามใหม่ว่า

“พระหริรักษ์รามมหาอิศราธิบดี ศรีสุริโยประพันธ์ธรรมิรสวโรคม บรมศรีนทร
บวรมหาจักรพรรดิราช พิภาสนารถบพิตร สถิตยเป็นอิสริกัมพูชา รัตนราชโอภาชาดิวงษ์
ดำรงกัมพูชามหาประเทศราชนครบวรวิวัฒนาดิเรก เอกอรรคมหาเขมราธิบดินทร นรินทรวิ
สุทธิอุดมบรมบพิตร”^๓

สมเด็จพระหริรักษ์รามาทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่สำคัญหลายประการในระหว่างที่
ทรงเสวยราชสมบัติ เช่น บำรุงปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ทรงโปรดให้มีการชำระกฎหมายใหม่ ทรง
โปรดให้ตั้งโรงเรียนกฎหมาย และทรงประกอบพระราชพิธีท้าวทศมาสเป็นต้น^๔

สมเด็จพระหริรักษ์รามาทรงพระประชวรด้วยพระโรคเรื้อรังซึ่งมีอาการทรุดหนักมาก
ขึ้น ทรงคำนึงถึงการกุศลก็ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ออกไถ่ถอนทาสให้เป็นไทประมาณ ๑๐๐

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค), พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๗.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค), พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕-๓๐๖.

คน และมีรับสั่งว่าหากสิ้นพระชนม์เมื่อใด ให้แลพระมังสาของพระองค์พระราชทานแก่เร้ากาและสัตว์ทั้งหลายบริโภคนเป็นภักษาหารตามความพอใจ^๑

ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๑ สมเด็จพระหริรัถย์รามาธิวงศดั่งปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาว่า

“...ณ วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีวอก โทศก ๑๒๒๒ เวลาบ่าย ๕ โมง กับ๗ บาทนาฬิกา พระอาการหนักลง ก็ทรงเสวยทิพย์ทิวงศด พระชนมายุได้ ๖๕ วัสสา พระองค์ทรงอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๔ พระวัสสา...”^๒

พระหริรัถย์รามา (พระองค์ด้วง) ทรงมีพระราชบุตร ๔ พระองค์คือ

๑. พระองค์ราชาวดี (พระบาทนโรคม)
๒. พระองค์ศรีสุวดี (พระบาทศรีสุวดี หรือ พระบาทศรีสุวดี)
๓. พระองค์ชัยวิภาดา (พระองค์ศรีวิภาดา หรือ พระองค์ศรีวิภาดา)
๔. พระองค์ศิริวงศ์^๓

สมเด็จพระหริรัถย์รามาทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถพระองค์หนึ่งของกัมพูชา ทั้งในด้านการทหารและการปกครองในพระราชกิจที่พระองค์ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ก่อนเสวยราชสมบัติขึ้นรัชกาล

เมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระนโรคมบรมเทวadar ประเทศกัมพูชาตกอยู่ได้การอารักขาของฝรั่งเศสและได้ย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองพนมเปญ ถือเป็นจุดสิ้นสุดเมืองหลวงเขมรที่กรุงอุดงค์เพียงเท่านี้

^๑ กรมศิลปากร, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, หน้า ๓๒๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ ดาง หาบอาน, การลิกสถาปรวคุดิอกุสราสุตรเขมรสมันนครภันณลัสมัยอุฎงค, หน้า ๒๖๘.

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างกวีไทย — กวีเขมร

ก่อนจะศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวรรณคดีไทย — วรรณคดีเขมร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓ ในด้านอื่นๆ เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับกวีหรือผู้ที่แต่งวรรณคดีทั้งสองประเทศเพื่อให้เข้าใจปัจจัยอันนำไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีทั้งสองประเทศนี้เสียก่อน

เมื่อเปรียบเทียบประวัติศาสตร์ของไทย — กัมพูชาในสมัยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓ จะพบว่าทั้งสองประเทศนี้อยู่ในบริบทที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน กล่าวคือ ก่อนปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ประเทศไทยอยู่ในสภาวะบ้านแตกสาแหรกขาดด้วยสงครามกับพม่ายังไม่สิ้นสุดอย่างเด็ดขาด ดังนั้นความจำเป็นเร่งด่วนคือการสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นใหม่หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ มากกว่าการจะส่งเสริมทางด้านศิลปะ

อย่างไรก็ดีภายหลังจากปี พ.ศ. ๒๓๒๐ เป็นต้นมากรุงธนบุรีเริ่มเข้าสู่สภาวะปกติ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเป็นทั้งนักรบและกวี ดังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ นอกจากนี้บรรดาขุนนางในราชสำนักหลายท่านได้นิพนธ์งานวรรณคดีขึ้นทดแทนส่วนหนึ่งที่สูญไประหว่างสงครามและการจลาจล

กวีสำคัญหลายท่านในสมัยกรุงธนบุรีจะสร้างสรรค์ผลงานขึ้นอีกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น หลวงสรวิจิต (หน) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และพระรัตนมุนี (แก้ว) ต่อมาได้เป็นนักปราชญ์ในราชสำนักรัตนโกสินทร์ มีตำแหน่งเป็น พระยาธรรมปรีชา (แก้ว)

สำหรับประเทศกัมพูชาในช่วงเวลาเดียวกันนี้ (ก่อน พ.ศ. ๒๓๒๕) สถานการณ์การเมืองภายในประเทศค่อนข้างสงบชั่วคราว ก่อนที่จะเกิดสงครามกลางเมืองที่จะสืบเนื่องต่อมาอีกหลายรัชกาล

ความวุ่นวายจลาจลของสงครามกลางเมืองในกัมพูชามีส่วนทำให้งานวรรณคดีเขมรจำนวนหนึ่งสูญหาย เนื่องจากการเผาทำลายพระราชวังในกรุงอุดงค์ และเมื่อเวียดนามเข้ามาปกครองกัมพูชาบางส่วนในรัชกาลพระองค์มี ก็ได้เผาทำลายวัดวาอารามทางพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจนเสียหาย ผลงานวรรณคดีเขมรสมัยกรุงอุดงค์ที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันโดยมากจึงเป็นงานที่นิพนธ์ขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓

กวีเขมรในสมัยนี้มักเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงหรือขุนนาง รวมถึงพระสงฆ์ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญภาษาเขมร — ภาษาบาลีอย่างมาก ทำให้วรรณคดีเขมรหลายเรื่องที่นิพนธ์ขึ้นในสมัยนี้ได้รับอิทธิพลภาษาบาลีและวรรณคดีบาลีเป็นอย่างมาก และมีบ้างที่แทรกคำภาษาบาลีในฉันทลักษณ์โดยมีสัมผัสรับกับภาษาเขมรตามรูปแบบคำประพันธ์ภาษาเขมร

เมื่อพิจารณาประวัติกวีเขมรในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๑ อาจแบ่งกวีเขมรได้ ๒ กลุ่ม คือ ๑. กวีเขมรกลุ่มขมรวาส ๒. กวีเขมรกลุ่มบรรพชิต

๔.๑ กวีเขมรกลุ่มขมรวาส

กวีเขมรที่อาจจัดอยู่ในกลุ่มที่เป็นขมรวาสอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มพระราชวงศ์ และกลุ่มขุนนาง

กลุ่มที่ ๑ กวีในพระราชวงศ์กัมพูชา น่าจะได้แก่ สมเด็จพระศรีรัตนมโหรีราชาธิราชเป็นกวีที่เป็นพระราชวงศ์กัมพูชาที่สำคัญที่สุดในสมัยกรุงอุคงค์ตอนปลาย เนื่องจากทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเอกของเขมรไว้หลายเรื่อง นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้กวีในราชสำนักผลิตงานวรรณคดีเขมร ผลงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์ที่เหลือสืบทอดมาถึงปัจจุบันมี ๓ เรื่องคือ

๑. จมปาโลง (จำปาทอง) เรื่องนี้พระองค์ทรงนิพนธ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๕๓ ครั้งยังทรงมีพระชนม์ได้ ๑๔ พรรษาและยังประทับอยู่ในเมืองเขมร (ตามการคำนวณเวลาที่เสด็จเข้ามาประทับในประเทศไทย) เรื่องนี้พระองค์มิได้ทรงบันทึกวันเวลาที่ทรงนิพนธ์ไว้ เรื่องนี้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำกาพย์ อัน ได้แก่ บทกาพย์คฤ บทพิณโนล และบทกฤษณคดีลา สำหรับโครงเรื่องนั้นทรงนำมาจากปัญญาสชาดก^๑

๒. กาพย์ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนวิสาขะ พุทธศักราช ๒๓๕๘ (มหาศักราช ๑๑๓๗ จุลศักราช ๑๑๗๖ คริสตศักราช ๑๘๑๕) เมื่อเวลาที่ทรงประทับอยู่ในกรุงเทพมหานคร ได้ ๓ ปี เรื่องนี้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกาพย์ ได้แก่ บทกาพย์คฤ บทพิณโนล บทพรหมคดี บทกฤษณคดีลา เรื่องถือเป็นพระราชนิพนธ์เรื่องเอกของพระองค์^๒

๓. จุบาบสตรี (ฉบับสตรี) ทรงพระราชนิพนธ์ในปีมหาศักราช ๑๑๕๕ (จุลศักราช ๑๑๙๕ พุทธศักราช ๒๓๘๐ คริสตศักราช ๑๘๓๗) เมื่อพระชนม์ ๔๑ พรรษา^๓ น่าจะแต่งก่อนที่พระองค์จะถูกคุมตัวเข้ามายังกรุงเทพมหานคร เพราะถูกใส่ความว่าคบคิดกับขุนนางเขมรจะหนีไปพึ่งเวียดนาม

นอกจากสมเด็จพระศรีรัตนมโหรีราชา (พระองค์ด้วง) แล้วยังมีพระเจ้าแผ่นดินและราชวงศ์เขมรที่เป็นกวีที่สำคัญหลายพระองค์ เช่น สมเด็จพระนารายณ์ราชา (พระองค์ตน) พระองค์นพรัตน์ พระราชบุตรในสมเด็จพระศรีรัตนมโหรีราชา (พระองค์ด้วง) พระราชบุตรในสมเด็จพระนโรดมก็เป็นกวีหลายพระองค์ เช่น พระองค์เกสร พระองค์ไกรสรสูรวิงส์^๔

^๑ ลาง หาบอาน, การศึกษาประวัติของวรรณคดีเขมรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า ๒๗๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ, วรรณคดีเขมร (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๑๒), หน้า ๑๐๒.

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่างานพระนิพนธ์ในพระราชวงศ์กัมพูชาที่เป็นกวีในสมัยอุคคังคือน ปลาย มักมีความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทยอยู่บ้าง โดยเฉพาะในด้านรูปแบบคำประพันธ์บทพากย์ (กลอน) ประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลที่กัมพูชาได้รับไปจากไทยในสมัยสมเด็จพระศรีสุริเยศรามา (พระองค์ด้วง) ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

นอกจากนี้การที่พระราชวงศ์กัมพูชาหลายพระองค์เคยเข้ามาประทับในกรุงเทพมหานคร ดังนั้นบางพระองค์จึงทรงรู้ภาษาไทยและวรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างดี ความนิยมในการกวี (ที่มีอิทธิพลวรรณคดีไทย) เช่นนี้จะส่งอิทธิพลไปยังกลุ่มกวีในราชสำนักอุคคังค ด้วย

กลุ่มที่ ๒ คือกลุ่มกวีที่เป็นข้าราชการหรือเป็นขุนนางในราชสำนักกัมพูชา โดยมากกวี กลุ่มนี้จะเป็นผู้มีความรู้ภาษาเขมรและภาษาบาลีเป็นอย่างดี เพราะเคยบวชเรียนก่อนจะลาสิกขาเข้ามารับราชการ นอกจากนี้บางคนเคยเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจึงทำให้มีความรู้ ภาษาและวรรณคดีไทยเป็นอย่างดีด้วย* กวีกลุ่มนี้ได้แก่

๑. ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) หรือ ออกญาพระคลัง (นง)

ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) เกิดปีใดไม่ปรากฏ ท่านเป็นนักปราชญ์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาบาลี, ภาษาเขมร และภาษาไทย^๒ เป็นกวีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ รมาริบดี (พระองค์เอง) รัชกาลสมัยสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) รัชสมัยสมเด็จพระองค์มี และในรัชสมัยสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดินทร์ (พระองค์ด้วง)

ท่านนงบวชเป็นพระภิกษุเพื่อศึกษาภาษาบาลี แล้วเดินทางมาสอบบาลีที่กรุงเทพฯ ได้เป็น มหาเปรียญ ต่อมาได้เป็นเจ้าอธิการวัดจตุทิศ เมืองอุคคังคมีชัย ได้สมณศักดิ์เป็น พระมหาพรหมมุนี และเป็นพระอาจารย์ของพระโอรสสมเด็จพระนารายณ์รมาริบดี (พระองค์เอง) คือ พระองค์จันท, พระองค์สวางน, พระองค์อิมและพระองค์ด้วง^๓

* โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับกวีเขมรเหล่านี้ใน ศานติ ภักดีคำ, กวีศรีกัมพูชา ความเรียงว่าด้วยประวัติ กวีเขมร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘ – ๘๑.

^๒ ลี งามแดง, อภิสสาสุตรเขมร (กรุงเทพฯ: เสง-จวน-หวด, ๒๕๐๓), หน้า ๑๔๑.

^๓ ลาง หาบ่ออัน, อภิสสาสุตรเขมร สมัยนครอนุวงศ์สมัยอุคคัง (กรุงเทพฯ: พิมพ์เอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๒.

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ท่านได้เป็นพระอุปฌาย์ของพระองค์ด้วง และในปี ๒๓๕๔ ท่านได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯพร้อมกับพระองค์ด้วงและพระองค์อิม^{*} ต่อมาท่านลาสิกขาแล้วเดินทางไปอยู่กับพระองค์ด้วงที่เมืองมณฑลบุรี (ออกเสียงว่าเมืองโมงโกลโบเรีย)

ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระองค์เจ้า) ท่านมีตำแหน่งเป็นที่ออกญาวงศ์สารเพชญ์ เนื่องจากมีความรู้ความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและด้านอักษรศาสตร์ เหตุที่ท่านได้รับตำแหน่งนี้เป็นเพราะตำแหน่งออกญาวงศ์สารเพชญ์ในทำเนียบขุนนางกรุงเก่าปฐมา เป็น พระยาวงศาสรเพชญ์ มีตำแหน่งเป็นนายหอไตร มีศักดินา ๕,๐๐๐ ซึ่งตรงกับความรู้ความชำนาญของท่านพอดี

ถึงรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศ (พระองค์ด้วง) ท่านได้ขึ้นเป็นที่ปรึกษาและเป็นราชเลขาธิการส่วนพระองค์ มีหน้าที่เหมือนราชครูและได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่ออกญาพระคลัง^๒ ได้รับพระราชทานดินแดนที่เรียกว่าเกาะสุทิน และหลานสาวของท่านคนหนึ่งก็ได้เป็นเจ้าจอมในสมเด็จพระนโรดม

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันมีนักวิชาการหลายท่านแสดงความคิดเห็นว่า ออกญาวงศาสรเพชญ์ (นาง) ออกญาพระคลัง (นาง) และพระมหามงกุฎ (นาง) น่าจะเป็นคนละคนกัน ด้วยเหตุที่ว่าหากออกญาพระคลังได้ขึ้นเป็นออกญาวงศาสรเพชญ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ เหตุใดในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศ (พระองค์ด้วง) จึงลดตำแหน่งมาเป็นเพียงออกญาพระคลังอีก (ตามที่ปรากฏในบานแพนงของเรื่องพระสมุทร)

ดังนั้นผู้ที่ชื่อว่า “นาง” จึงอาจมี ๒ – ๓ คน ได้แก่ พระพรหมมณี (นาง) เจ้าอธิการวัดจตุรทิศ (เมืองอุดรค์มิชย) ออกญาวงศาสรเพชญ์เป็นผู้ชำระพงสาวดารกรุงเก่าปฐมาและเป็นราชครู และ “นาง” ซึ่งเป็นกวีโดยมีตำแหน่งเป็นที่ “ออกญาวงศาษศุริย” แล้วภายหลังได้เป็น “ออกญาคลัง”^๓ อย่างไรก็ตามเรื่องนี้ควรมีการศึกษาต่อไป ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ์ในที่นี้จึงคงไว้ตามที่มีการศึกษาไว้เดิมเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป

สำหรับงานนิพนธ์ของออกญาวงศาสรเพชญ์ เท่าที่ปรากฏในปัจจุบันได้แก่

^{*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

^๒ สำหรับเรื่องบรรดาศักดิ์เมื่อออกญาวงศาสรเพชญ์ (นาง) รับราชการในแผ่นดินพระศรีสุริเยศมหาราชนั้นแตกต่างกัน เนื่องจากลี ฆามเตงกล่าวว่าท่านนางได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่ออกญาพระคลัง มีหน้าที่เป็นนายคลังนพรัตนชัย แต่จากการศึกษาของท่านนาง หาบอาน กล่าวว่าเมื่อท่านเข้ารับราชการในรัชกาลพระศรีสุริเยศมหาราช ได้เป็นที่ออกญาวงศาษศุริยตำแหน่งกรมราชบัณฑิต Judith M. Jacob เรื่องลำดับบรรดาศักดิ์ของท่านนางไว้ดังนี้ ออกญาธรรมาธิบดี, ออกญาพระคลังและออกญาวงศาสรเพชญ์.

^๓ ฝั่ง หุก จี, มาลีบท อุดรดิปโปษุณรตวคตติ ๑๕ (กุนเณย, ๒๐๐๓), หน้า ๑๓๔.

๑. เรื่องอุบายสุภามิต (ฉบับสุภามิต) แต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๒^๑

๒. เรื่องบุญญาสาธิตสาร เรื่องนี้แต่งขึ้นในวันศุกร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปี พ.ศ. ๒๓๔๐ โดยแต่งเป็นคำกาพย์ มีบทกาคติ (คล้ายกาพย์สุรางคนางค์) บทพโนล (คล้ายกาพย์ฉบัง) บทพรหมคิด (คล้ายกาพย์ยานี) และบทกษณคลีลา (ไม่ปรากฏในลักษณะคำประพันธ์ของไทย)

๓. เรื่องโกกกุลกุมาร แต่งในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระองค์จันท) แต่งเป็นคำกาพย์ ได้แก่ บทกาคติ บทพรหมคิด บทกษณคลีลา และพโนล

๔. เรื่องวรนุช-วรนตร แต่งในปี พ.ศ. ๒๓๔๕^๒

๕. เรื่องพระสมุทร แต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ เรื่องนี้แต่งโดยใช้คำประพันธ์ที่ต่างไปจากเรื่องอื่นๆ คือแต่งโดยใช้คำประพันธ์ประเภทบทพากย์ (คล้ายกลอนของไทย)

๖. เรื่องโลกนัยชาดก (ธัญชัยบัณฑิตชาดก) เรื่องนี้แต่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รามาริบัติ (พระองค์เอง) ในปี พ.ศ. ๒๓๓๓

นอกจากนี้ออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) ได้นิพนธ์วรรณคดีไว้อีกหลายเรื่องคือ เรื่องเลื่อกิลิปรา (ตำนานว่าด้วยสีลห่า), เรื่องอิเหนา และเรื่องอุบายสุรี (สุภามิตสอนหญิง)

ออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) ได้เรียบเรียงรบบากสูตร (พระราชพงศาวดารเขมร) ขึ้นฉบับหนึ่งตามพระราชโองการของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระองค์จันท) เป็นที่รู้จักในนาม รบบากสูตรฉบับออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) โดยได้เรียบเรียงขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๑^๓

ออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ ในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศจักราช (พระองค์ด้วง)

๒. ออกญาโกษาธิบดี (เกา)

ออกญาโกษาธิบดี(เกา) นามเดิมว่า เกา ไม่ปรากฏวันเดือนปีเกิดที่แน่ชัด เอกสารของเขมรกล่าวว่าท่านได้บวชเรียนเพื่อศึกษาภาษาเขมรและภาษาบาลีอย่างเชี่ยวชาญ^๔ จนได้รับการยกย่องว่ามีความสามารถในด้านอักษรศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังได้ศึกษากฎหมายต่างๆรวมทั้งระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติราชการได้เป็นอย่างดี

^๑ Judith M. Jacob กล่าวว่าเรื่องอุบายสุภามิต แต่งขึ้นในปี ๒๓๓๓ หรือ ๒๓๕๒ โปรดดู Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p.๗๘.

^๒ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. ๗๕.

^๓ ชึง หุก จี, *ทฤษฎาพุกทาทิน อุตสาหกรรมเขมร* (Paris: L'Harmattan, ๑๙๙๗), p. ๔๑..

^๔ สี่ ธรรมเตง, *อุตสาหกรรมเขมร* (กรุงเทพฯ: เสง-จวน-หวด, ๒๕๐๓), หน้า ๑๓๕.

ต่อมาออกญาโกษาธิบดี (เกา) ลาสิกขาเข้ารับราชการและได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นออกญาโกษาธิบดี^๑ ในรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชา (พระองค์จันท) มีหน้าที่เป็นนายคลังนพรัตน์ขวา คู่กับตำแหน่งออกญาพระคลังธิบดี ซึ่งเป็นนายคลังนพรัตน์ซ้าย^๒ นอกจากนี้ท่านยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ด้านการกฎหมายอีกด้วย^๓

งานนิพนธ์ของออกญาโกษาธิบดี (เกา) เท่าที่ปรากฏในปัจจุบันมีเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น คือเรื่อง “กรุงสุโขทัย” แต่งเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๔๑^๔ ออกญาโกษาธิบดี (เกา) ถึงแก่อนิจกรรมปีใดไม่ปรากฏ

๓. อมฤตกษัตริย์ (มุก) หรือ ออกญาสนธรรโวหาร (มุก)

ออกญาสนธรรโวหาร (มุก) มีนามเดิมว่า มุก ชาวเขมร โดยมารู้จักท่านในนาม สนธรมุก^๕ บ้าง อมฤตกษัตริย์มุก (เขมรเขียนว่า อมฤตกษัตริย์มุก) บ้าง ถึงแม้ว่าแต่ละที่จะเรียกต่างกันออกไปแต่ก็คือ ออกญาสนธรรโวหาร (มุก)

สนธรมุกเกิดที่สุรคังเมือง (เมืองลำโรงทอง) เขตกำแพงสระปือ ในเวลาที่ยังเป็นเด็กนั้นท่านได้เล่าเรียนในสำนักของพระราชธรรม (อน) ณ วัดคุกในเมืองอุดงค์ เมื่ออายุครบบวชแล้วมุกจึงบวชเป็นสามเณรและเป็นพระภิกษุในวัดนั่นเอง (วัดคุกนี้เป็นวัดหลวงในเมืองอุดงค์) หลังจากลาสิกขาแล้วมุกจึงไปถวายตัวรับราชการอยู่ในพระราชมารดา (สมเด็จพระวราจินี) ของสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง)^๖

สนธรมุกจึงเริ่มเข้ารับราชการในฝ่ายพระราชมารดาของสมเด็จพระองค์ด้วงเป็นอันดับแรก และได้รับพระราชทานนามว่า อมฤตกษัตริย์ (อมฤตกษัตริย์)^๗

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ ทำเนียบนาม ภาคที่ ๓ ดำรงตำแหน่งบันดาศักดิ์กรุงกัมพูชา (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), หน้า ๑.

^๓ ลี ธรรมเตง, อุกสรสาสูตรเขมร, หน้า ๑๓๕.

^๔ ลาง หาบอาน, ลึกสาปรวตุดิออกสรสาสูตรเขมร สมัยนครกษัตริย์สมัยอุดงค์ (กนกเพญ: ภูมิ-เอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๗๓.

^๕ ในที่นี้เรียกตามหนังสือออกสรสาสูตรเขมร ของท่านลี ธรรมเตงว่า ออกญาสนธรรโวหาร (มุก) หรือเรียกสั้นๆว่าสนธรมุก. โปรดดู ลี ธรรมเตง, อุกสรสาสูตรเขมร (กนกเพญ: เสง-จวน-หวด, ๒๕๐๓), หน้า ๑๕๒.

^๖ Ibid.

^๗ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. ๗๓.

ในปี พุทธศักราช ๒๔๑๒ หลังจากพระวราจินีสันพระชนม์ สนมมุกได้เข้ารับราชการในราชสำนักของสมเด็จพระนโรดมที่กรุงพนมเปญ พระองค์ทราบเพียงแต่ว่ามุกเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ กระบวนกฎหมายต่างๆ เป็นที่ปรากฏ พระองค์จึงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่ ออกญาปัญญานุชิต และเป็นครูขุนนางทั้งหลายด้านการฝึกหัดกฎหมายราชการแผ่นดิน^๑

นอกจากงานราชการแล้ว สนมมุกยังเจียดเวลาเขียนงานวรรณคดีจำนวนมากเป็นที่สยพระทัยของสมเด็จพระนโรดม เวลาพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปที่ใดก็ตามมักจะ โปรดให้ท่านสนมมุกตามเสด็จเป็นประจำสำหรับยกคำประพันธ์ถวายให้พระองค์ฟัง ท่านสนมมุกเก่งในการยกคำประพันธ์เพราะๆ ให้ได้อย่างเหมาะสม^๒

ในปี พุทธศักราช ๒๔๔๓ ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่ ออกญาสนธโรหาร และสมเด็จพระนโรดมโปรดให้ท่านแต่งพระราชพงสาวดารเขมรขึ้นใหม่^๓

สำหรับงานนิพนธ์ของท่านออกญาสนธโรหาร(มุก) มีหลายเรื่อง ได้แก่

๑. เรื่องเลื่อกจก นิพนธ์ขึ้นในปี ๒๔๐๒

๒. เรื่องเทวัน นิพนธ์ขึ้นในปี ๒๔๐๒

๓. เรื่องทุมทาว(ตุมเตียว) นิพนธ์ขึ้นในปี ๒๔๐๒

๔. เรื่องสิงหนาท นิพนธ์ขึ้นในปี ๒๔๐๖

๕. เรื่องพระราชพงสาวดารพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชาธิบติ เป็นลำดับเรียงมา (ชื่อในภาษาเขมรคือ พระราชพงสาวดาร พระมหากษัตริย์ สย ราชสมบัติ กุญง กรุง กมพูชาธิบติ ชา ลัญปาบ เรียง มก)

๖. เรื่องวิมานจันท์ นิพนธ์ขึ้นในปี ๒๔๐๑

๗. เรื่องอุบายแจ่มร ไม่ทราบปีที่แต่งแน่ชัด

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ท่านออกญาสนธโรหาร (มุก) ยังได้แต่งบทกวีสั้นๆ อีกหลายเรื่อง เช่น เรื่อง โมงปรำบวณชนรฤกนิกเทากุล (แปลว่า แก้วโมงชนระลึกไปถึง) เป็นต้น^๔

^๑ ลี ฑามเตง, อภิสสาสุตฺตเขมร, หน้า ๑๕๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ Judith M. Jacob, *Traditional Literature of Cambodia*, p. ๗๓.

^๔ Ibid.

บท “ปรับวณรฎกนิกเทหาฏล” ออกญาสนทรวโหาร (มุก) คำแปล

โหมงปรับวณรฎกนิกเทหาฏล	แก้โหมงระลิกนิกไปคล
โธสมนิตรสฤติณาสถานบานสุขสกล	โธสมนิตรสฤติณาสถานได้สุขสกล
ฤยอพล์ขวล่อพินิราศคณา ฯ	หรือห้วงโยกังวลตั้งแต่นิราศกัน ฯ
ฤชาลค้สกล่เทหาเหี้ยเสบียจิตตินิก	หรือว่าหลับสกลไปแล้วเสบียจิตตินิก
วีรฎกนีกักรแลกอุเบกขา	แม้ระลิกนิกแจกอุเบกขา
คิตสสังสัยไมถาขุมพุมเมตศา	คิตสสังสัยใส่ความว่าข้าไม่เมตศา
จิตตอลัยแรงม ไมมมาญีก	จิตตอลัยแรงหวนหาจะนึ่งบ่อย
คิตรฎกนีกมินเกลจราล่เวลา	คิตระลิกนิกไม่ลื้มทุกเวลา

ท่านออกญาสนทรวโหาร (มุก) ถึงแก่อนิจกรรมในปี พุทธศักราช ๒๔๕๑

๔. ออกญาปัญญาธิบดี (แย้ม)

ออกญาแย้ม หรือ ออกญาธิบดี (แย้ม) หรือ ออกญาปัญญาธิบดี(แย้ม)^๒ ท่านเป็นผู้นิพนธ์วรรณคดีเรื่อง “วิมานจันท์” ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่า “อหรีขุม นามแย้มสุขสม”^๓ และการที่บรรดาศักดิ์ของท่านเป็นที่ออกญาปัญญาธิบดี ก็ทำให้เราทราบว่าท่านมีหน้าที่เป็นเจ้ากรมอาลักษณ์ขวา ศักดินา ๗๐๐๐

ท่านออกญาปัญญาธิบดี (แย้ม) ได้นิพนธ์เรื่องวิมานจันท์ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ โดยแต่งเป็นกาพย์ประเภทต่างๆ ได้แก่ บทกาหกคดี บทพโนล บทพรหมคติ และภุขงคิลลา โดยนำโครงเรื่องมาจากปัญญาสาตก

นอกจากนี้ออกญาปัญญาธิบดี (แย้ม) ยังได้เรียบเรียงพงสาวดารเขมรไว้เล่มหนึ่งคือ พระราชพงสาวดาร พระมหากษัตริย์สยามสมบุตติคุณกรุงกัมพูชาธิบดี ชา ลัฎาป เรียงมก (พระราชพงสาวดารพระมหากษัตริย์เสวยราชสมบัติในกรุงกัมพูชาธิบดีเป็นลำดับเรียงมา)^๔

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

^๒ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (New York: Oxford University Press, ๑๙๙๖), p. ๘๖.

^๓ Ibid.

^๔ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*, p. ๘๑.

๕. ออกญาพระคลัง (เมียง)

ออกญาเมียง มีบรรดาศักดิ์เป็นที่ ออกญาเจ้าห้วยคลัง คือตำแหน่งออกญาพระคลัง เราไม่ทราบประวัติของท่านออกญาพระคลัง (เมียง) มากนัก ทราบเพียงว่าท่านมีหน้าที่เป็นนายคลัง นพรัตน์งานนิพนธ์ของท่านพบเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่องวรรณตร-วรรณ นพรัตน์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ มีที่มาจากเรื่องในปัญญาสาคร^๑

๖. ออกญาจักรี (แก้ว)

ออกญาจักรี (แก้ว) แต่งวรรณคดีไว้เรื่องหนึ่งคือเรื่องภูวเรือง (เรื่องดาวเรือง)^๒ เรื่องนี้ท่านแต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ โดยมีออกญาพระคลัง(แก้ว) เป็นผู้ช่วย^๓ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ คือ บทกาพย์ บทรูปโคลง บทพราหมณ์คดีและบทอุโฆษกลีลา

๗. ออกญาอุเทน

ออกญาอุเทน ท่านเป็นผู้แต่งเรื่อง มาฆมาฆพ ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดของพระอินทร์ฝ่ายพุทธศาสนา เรื่องนี้ไม่ปรากฏศักราชที่แต่ง ท่านได้นิพนธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ บทกาพย์ คติ บทพราหมณ์คดี ภูษณกลีลาและพินิล^๔

๘. ออกญาปราชญ์ธิดี หรือ ปัญญาธิดีแก้ว

ออกญาปราชญ์ธิดีแต่งวรรณกรรมไว้เรื่องหนึ่งคือเรื่อง พระสมุทโทม ซึ่งท่านแต่งในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ มีที่มาจากสมุทโทมสาครในปัญญาสาคร แต่งด้วยบทกาพย์ คติ พินิล พราหมณ์คดีและภูษณกลีลา^๕

^๑ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia*(New York: Oxford University Press, ๑๙๙๖), p. ๗๓.

^๒ ลาง หาบอาน, *ลิกสาปรวตติอุกสรสาสูตรเขมร สมัยนครอนุวงศ์สมัยอุฎฺก* (กรุงเทพฯ: คิม-เอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๓๒.

^๓ Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (New York: Oxford University Press, ๑๙๙๖), p. ๗๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

๕. เจ้าพญาราชภักดี, เจ้าพญาชนิตกุตริ และเจ้าพญาศรีอัญชิต

กวีทั้งสามท่านนี้ไม่ปรากฏประวัติที่ชัดเจน แต่ท่านทั้งสามได้ร่วมกันนิพนธ์วรรณคดีเรื่อง **จันทมาต** ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ มีที่มาจากจันทมาตชาดกในปัญญาสาชดก เรื่องนี้ประพันธ์ด้วย บท กากคติ พิโนล พรหมคิตติและภุขงค ลีลา^๑

๑๐. ออกญาธรรมาริบัติ (จันท)

ออกญาธรรมาริบัติ (จันท) แต่งเรื่องสุขมานพ

๑๑. เจ้าพญาภักดีสงคราม (บาล)

เจ้าพญาภักดีสงคราม (บาล) แต่งเรื่องสุ โทค เป็นต้น

๑๒. บัณฑิตสอาด

บัณฑิตสอาด หรือ สอาด นักประพันธ์ท่านนี้เราไม่ทราบประวัติของท่านเลย และในปัจจุบันก็พบผลงานของท่านเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น คือ “เรื่องมูจลิน” หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เรื่องจันทโครพ” ซึ่งแต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๖^๒ ด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ บทกากคติ บทพิโนล บทพรหมคิตติและบทภุขงคลีลา เรื่องนี้เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งผู้แต่งได้กล่าวไว้ว่าแปลจากภาษาไทยดังข้อความในเรื่องว่า “แปลพิภาสาเสียม”^๓ ซึ่งหมายความว่า “แปลจากภาษาไทย”

๑๓. บัณฑิตเกา

บัณฑิตเกา ได้แต่งเรื่องชัยทัต(ไม่ปรากฏปีที่แต่ง) สำหรับเรื่องนี้นักวรรณคดีเขมรกล่าวว่ามีที่มาจากนิบาตชาดก^๔

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓.

^๒ ลาง หาบอาน, สิกุสาปรวตติออกุสราศุตรแฆมร สมัยนครภันธอ์สมัยอุฎงค (ภันเพญ: คิม-เอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๓๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

๔.๒ กวีเขมรกลุ่มบรรพชิต

กวีเขมรกลุ่มที่เป็นบรรพชิตมีหลายรูป โดยมากเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับภาษาเขมรและภาษาบาลีอย่างดี ทั้งบางรูปเคยเข้ามาศึกษาพระธรรมที่กรุงเทพฯ เมื่อกลับออกไปยังกรุงกัมพูชาได้เป็นพระผู้ใหญ่และได้นิพนธ์วรรณคดีเขมรอันทรงคุณค่า กวีเขมรกลุ่มนี้ได้แก่

๑. สมเด็จพระสังฆราช (เทียง)

สมเด็จพระสังฆราช (เทียง) เป็นพระสังฆนายกสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ประสูติในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ มีนามเดิมว่าเทียง เกิดที่เมืองโพธิบาท เขตเตียนสวาย บิดาชื่อเน็ล มารดาชื่อเล็ก

เมื่อท่านอายุได้ ๑๑ ปีมีสงครามระหว่างสยาม – เวียดนาม ครอบครัวของท่านถูกกวาดต้อนเข้ามาที่กรุงเทพมหานคร ท่านได้บวชเป็นสามเณรที่วัดหนึ่งในกรุงเทพฯ (ไม่ปรากฏชื่อวัด) เนื่องจากความสามารถของท่าน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชทานให้อุปสมบทเป็นนาคหลวงที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. ๒๓๘๑

ในปีพ.ศ. ๒๓๘๒ สมเด็จพระหริรักษรามาสีราชิปติ (พระองค์ด้วง) ได้ขอพระราชทานนิมนต์พระภิกษุเทียงกลับไปสืบพระศาสนาที่กรุงอุดงค์ และเป็นเจ้าอาวาสวัดปรังค์ กรุงอุดงค์ ท่านได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระวิมลธรรม, พระมหาพรหมณี, และเป็นสมเด็จพระสังฆราชในที่สุด

สมเด็จพระนโรดมขอให้พระสังฆราชเทียงรับผิดชอบดูแลการสร้างพระวิหารพระแก้วมรกต นอกจากนี้ท่านยังได้สร้างวัดอื่นๆ เช่น วัดว่างจาต (วัดวังเก่า) ที่อุดงค์, วิหารวัดพระปรังค์, วิหารพระอัฐารสบนเขาพระราชทรัพย์นี้ สมเด็จพระสังฆราชเทียงสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๖^๑

๒. สมเด็จพระสุคนธาธิปติ (ปาน)

สมเด็จพระสุคนธาธิปติมีพระนามเดิมว่า “ปาน” หรือ “ปาง” ประสูติในวันพฤหัสบดี แรม ๑ ค่ำ เดือนกัตติก ปีกอ พ.ศ. ๒๓๗๐ ในหมู่บ้านแพรกพระเสด็จ เมืองพระตะบอง อายุได้ ๑๒ ปีจึงบวชเป็นสามเณรที่วัดโพธิ์ ตำบลสังแก เมืองพระตะบอง ในขณะมหานิกายแล้วได้เข้ามากรุงเทพฯ อยู่ที่วัดสระเกศ

^๑ รัส จันทราบุตร, *ประวัติศาตร์เขมร ภาคที่ ๑ (ภาคเรื่องเพรง นิง ตามระยะสืลาจาริก)* (Paris: L'Harmattan, ๑๙๙๗), p. ๒๖๕-๒๗๐.

ต่อมาเมื่ออายุได้ ๒๑ ปี จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ คณะมหานิกาย จำพรรษาที่วัดสระเกศได้ ๔ พรรษา เวลานั้นได้ถวายตัวเป็นศิษย์พระวชิรญาณเถระ (รัชกาลที่ ๔) ๗ โปรดให้ศึกษาพระวินัยที่วัดบรมนิวาส ต่อมาจึงบวชแปลงเป็นพระธรรมยุติกนิกาย โดยพระวชิรญาณเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ พระญาณรักจิต เป็นกรรมวาจาจารย์ และพระอมราภักจิต (เกิด) เป็นอนุสาวนาจารย์ มีฉายาว่า “ปัญญาสีโล” ต่อมาสอบได้ความรู้เปรียญธรรมเป็น “พระมหาปาน”^๖

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) ขอพระราชทานธรรมยุติกนิกาย เพื่อเผยแพร่ในกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระมหาปานพร้อมด้วยพระอมราภักจิต (เกิด) และพระสงฆ์ ๘ รูป อุปาสก ๔ คนเดินทางมาสืบพระศาสนายังกรุงกัมพูชา

พระมหาปาน ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระอริยวงศ์ พระวิมลธรรม พระมหาวิมลธรรม ภายหลังเป็นสมเด็จพระสุคนธาธิปติ^๗

สมเด็จพระสุคนธาธิปติ (ปาน) เป็นกวีและปราชญ์ในราชสำนักสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) กับสมเด็จพระนโรดม ผลงานนิพนธ์ของท่านหลายเรื่องตกทอดมาถึงปัจจุบัน เช่น รมานัฏฐี (พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงกัมพูชา) ที่แต่งร่วมกับออกญาสนธรรโวหาร (มุก) และ ลมิกอังกอร์วัดแบบเก่า (เล่มปกอุกครวตแบบเก่า)^๘ สมเด็จพระสุคนธาธิปติ (ปาน) มรณภาพในปี พ.ศ. ๒๔๗๗

๓. พระปฐมบรมมี (เพชร)

พระปฐมบรมมีนิพนธ์งานวรรณกรรมไว้สองเรื่อง คือ เรื่องรามายณะสุรสุกข์และ รามายณะกษัตริย์ประเทศเขมร เรื่องนี้พระปฐมบรมมี (เพชร) เรียบเรียงขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๘-๒๓๖๑ หนังสือเรื่องนี้มีจำนวน ๓ ผูก (ใบลาน) แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท บทพราหมคิตี บทพโนล บทกาพย์คิตี และภุชงค์ลีลา จำนวน ๑๔๒๖ บรรทัด^๙

นอกจากนี้ยังมีผลงานอีกเรื่องหนึ่งซึ่งแต่งเป็นคำประพันธ์ คือ เรื่องเลมิกกษัตริย์แผนภูมิตุลาของกษัตริย์เขมร แปลว่า ลำนำกษัตริย์แผ่นดินอุทัยราชวงศ์จันทร์ เรื่องนี้แต่งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๕๘^{๑๐}

^๖ หุม เงื่อน, *อัมพปราชปราชญ์พระมหากษัตริย์ นิง สมเด็จพระสุริยราช* (กรุงเทพฯ: กุศลธรรมบรรณารักษ์, ๒๐๐๓), หน้า ๑๒๑.

^๗ หุม หุก จี, *เลมิกอังกอร์วัด* (Paris: Association Culturelle ‘Pierres d’ Angkor’, ๑๙๘๕), pp. VIII.

^๘ หุม หุก จี, *มณีนทอภุชงค์ลีลาและมณีนทอภุชงค์ลีลา* ๑๙ (กรุงเทพฯ, ๒๐๐๓), หน้า ๑๖๓.

^{๑๐} Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (New York: Oxford University Press, ๑๙๕๖), p. ๖๗.

แสดงถึงความรุ่งเรืองของวรรณคดีในรัชสมัยของพระองค์ได้เป็นอย่างดีและอาจถือได้ว่ารัชกาล
ของสมเด็จพระหริรัถยรามาเป็นยุคทองของกวีนิพนธ์เขมรสมัยกรุงอุดงค์

บทที่ ๕

รูปแบบคำประพันธ์

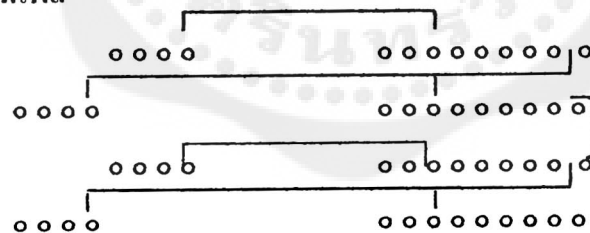
๕.๑ รูปแบบคำประพันธ์เขมรสมัยกรุงอุดงค์ตอนต้น

คำประพันธ์เขมรที่ปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงอุดงค์ตอนต้นมีทั้งหมด ๖ ประเภท และมีลักษณะเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ บทโพล บทพโนล บทกาคคติ บทพรหมคีติ บทบนุ โทลกา และบททงขลิล

คำประพันธ์ทั้ง ๖ ประเภทนี้แม้จะมีบางคำประพันธ์คล้ายคลึงกับรูปแบบคำประพันธ์ของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่น่าจะเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่เขมรน่าจะได้ประดิษฐ์ขึ้นเอง (โดยเฉพาะบทโพลและบทพโนล) และเป็นคำประพันธ์ที่เขมรรับอิทธิพลจากตำราฉันทลักษณ์เดียวกับไทยคือ ตำรากาพย์สารวิลาสินี และกาพย์คันฉะ

๕.๑.๑ บทโพล (บท โป/ล) รูปแบบคำประพันธ์ที่เก่าแก่มากที่สุดที่ปรากฏในคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร (เรียมเกรต) คือ “บทโพล”^๑ คำประพันธ์ประเภทนี้จัดว่าเก่าแก่ที่สุดและพบการใช้ที่เก่าแก่ที่สุดในคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร บทโพลหนึ่งบทประกอบด้วย ๔ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๔ – ๕ คำ วรรคที่สองมี ๔ – ๕ คำ วรรคที่ ๓ มี ๔ – ๕ คำ และวรรคที่ ๔ มี ๔ – ๕ คำ โดยมีแผนผังแสดงสัมผัสดังนี้

แผนผังบทโพล

ตัวอย่างคำประพันธ์เขมร

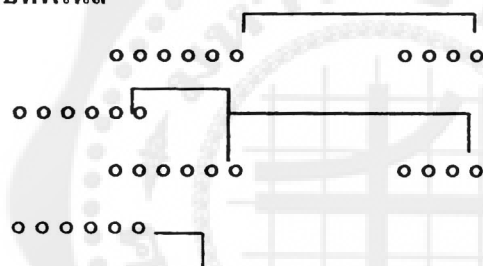
โสมมานวิรา	บองนุทโณพงามสงวนรัตน์
บาราเศอวยพริค	สงสารเงินสุรบัตบง
เทพคดเชียงนิะหอง	อวยปราศสนอง ค ปีรองค์
อันณรายสุญบง	อิฏญมยลเลขนา

^๑ J.Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (New York: Oxford University Press, ๑๙๕๖), p. ๕๔.

๕.๑.๒ บทพินอล (บทปมโนล) คำว่า “พินอล” เป็นคำเขมรที่แผลงมาจากคำว่า “โพล” ซึ่งหมายความว่า กล่าว หรือพูด บทพินอลเป็นคำประพันธ์ที่กวีมักนำมาใช้ในการบรรยายฉากการจลาจลของสงคราม การเคลื่อนทัพ ความรุนแรงของลมพายุ รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้ใช้ในการประพันธ์พระบำพระราชทรัพย์และใช้ในการแสดงโขน ละคร^๑ และใช้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน บทพินอลของเขมรมีลักษณะคล้ายคลึงกับกาพย์บังของไทย

บทพินอลเป็นคำประพันธ์ที่มีเสียงหนัก จังหวะกระชับ ดังนั้นจึงมักแต่งในบทที่ต้องบรรยายความ และบรรยายฉากสงครามและการต่อสู้ต่างๆ บทพินอลมีข้อบังคับดังนี้ บทหนึ่งมี ๓ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๖ พยางค์ วรรคที่ ๒ มี ๔ พยางค์ วรรคที่ ๓ มี ๖ พยางค์ มีการสัมผัสบังคับระหว่างวรรคและบทดังแผนผัง^๒

แผนผังบทพินอล

ตัวอย่างคำประพันธ์

ทูลเสร็จเสด็จทรงฤทธิ์	สรศักดิ์พระภู-
รเรนทรราชเสด็จทรง	
เกาะกำชาญชัยดำรง	ยักษาภิทนง
ชำนาญชำนาญนิมิต	

๕.๑.๓ บทกากคติ บทกากคติเป็นรูปแบบคำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งซึ่งเขมรนิยมนำมาแต่งมาก ลักษณะของคำประพันธ์ประเภทนี้มีท่วงทำนองเหมือนการเดินหรือการกระโดดของกาคือมีจังหวะสม่ำเสมอไม่ขึ้นไม่ลง ซ้ำๆ เหมือนกาเดิน จึงมีชื่อว่าบทกากคติ รูปแบบคำประพันธ์เขมรประเภทนี้นิยมใช้บรรยายความทั่วไป หรือใช้ในบทสนทนา และใช้ในบทเปิดเรื่อง นอกจากนั้นยังสามารถพบได้ในฉบับสุภาษิตคำเขมรเป็นจำนวนมาก^๓

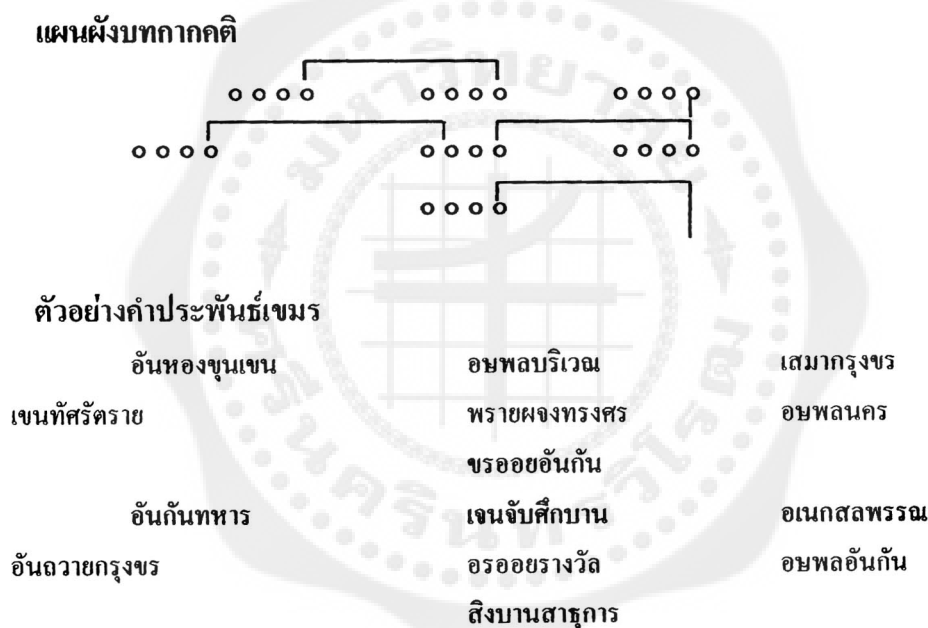
^๑ ลี รัมแดง, *อภิสสาสุตรเขมร* (กรุงเทพฯ : เสง จวน หวด, ๒๕๐๓), หน้า ๖๐.

^๒ อึ้ง เสง, *กาพูสาสุตรเขมร* (กรุงเทพฯ : มาเฮ้ง, ๑๙๗๒), หน้า ๓๖.

^๓ ลี รัมแดง, *อภิสสาสุตรเขมร*, หน้า ๖๑.

เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทกาคคกับคำประพันธ์ของไทยจะพบว่า มีลักษณะคล้ายภาพยี่สุรางคณางค์ของไทย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของรูปแบบคำประพันธ์ระหว่างไทยและเขมร ว่าทั้งไทยและเขมรอาจจะรับรูปแบบคำประพันธ์มาจากแหล่งเดียวกัน (คือ คำราแต่่งฉันทของสันสกฤต-บาลี) หรือไทยและเขมรอาจจะรับและส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน เนื่องจากรูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้พบในคำรากาพย์สารวิลาสินี ซึ่งมีนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในประเทศไทยโดยนำรูปแบบมาจากคำประพันธ์ของไทย

ข้อบังคับของรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกาคคคือ บทหนึ่งมี ๗ วรรค แต่ละวรรคมี ๔ พยางค์* ส่งสัมผัสระหว่างวรรคตามแผนผังดังนี้

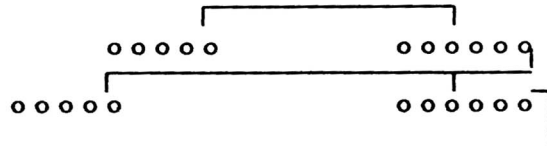
๕.๑.๔ บทพรหมคติ นักวรรณคดีเขมรมักอธิบายเกี่ยวกับคำประพันธ์ประเภท “บทพรหมคติ” ว่า บทพรหมคติเป็นภาษาบาลีมีความหมายว่า บทเพลงของพระพรหม รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้มีต้นเนียงเศร้าสร้อย เพราะเป็นคำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องราวที่เกี่ยวกับทุกข์โศก การพลัดพรากนिरาสกัน หรือกล่าวถึงความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น วรรณคดีเขมรเรื่องสรเสริญเหมันต์ มาต (สรเสริญเหมันต์มาต) พระราชานิพนธ์ในพระบาทศรีธรรมราชา พระราชสมภารซึ่งพรรณนาถึงความเศร้าโศกจากการพลัดพรากจากพระนางบุผาดี เป็นต้น รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้อาจพบได้บ้างในฉบับสุภายิตคำสอน ๒

* อึ้ง เสง, กาพย์สาธุกรรมเขมร, หน้า ๓๐.

๒ ลี ธรรมเตง, อกุสสาธุกรรมเขมร (ภานุเพญ : เสง จวน หวด, ๒๕๐๓), หน้า ๖๐.

บทพหุหมีมีรูปแบบคำประพันธ์ที่คล้ายคลึงกับกาพย์ยานีในรูปแบบคำประพันธ์ของไทย บทพหุหมีมีข้อบังคับดังนี้ บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๕ พยางค์ วรรคที่ ๒ มี ๖ พยางค์ วรรคที่ ๓ มี ๖ พยางค์ และวรรคที่ ๔ มี ๖ พยางค์ โดยมีแผนผังสัมผัสดังนี้

แผนผังบทพหุหมี

ตัวอย่างจาก “เลื่อกอกรวัด” (แต่งประมาณ พ.ศ. ๒๑๖๓)

แต่งชาวพหุหมี	เลื่อกอกรวัด
อู่เฒ่าพินโท	อุณกปราชญ์โลกเลื่อกมสุราษฎร์ ฯ
ขณุมสุมนพณราย	ปรกบกายชาติจันท์
จันจงชาสพท	ชาตฤกาลเพกกฎาคณา ฯ

ตัวอย่างจาก “จารึกนครวัดสมัยหลังเมืองพระนคร หลักที่ ๓๘” ปี พ.ศ. ๒๒๔๔

พืเคิมเนะเองนา	โดยคาลาพระบาดี
โลกสรเสพรุทธิ	บทพหุหมีพหุหมี
อญขณุมถวายนุกา	พระภควาสารเพชญ
สถิตตราสยล....	เสฏฐคงคิตตพญมาร ไน ฯ

๕.๑.๕ บทพหุหมี บทพหุหมีมีความหมายว่าการเดินของนาค หรือการเลื้อยไปของนาค หากสังเกตสำเนียงของคำประพันธ์ประเภทนี้จะเห็นว่าไม่ผิดไปจากชื่อของคำประพันธ์ประเภทนี้เท่าไรนัก เพราะสำเนียงของบทพหุหมีมีลักษณะ โอนอ่อน อ่อนหวานมาก ท่วงทำนองแสดงออกถึงการเลื้อยของพญานาค

๑ อึ้ง เสง, กาพย์สาธุการพุม (ภานุเพญ : มาเียง, ๑๙๗๒), หน้า ๔๗.

๒ ชิงทุกจี, เลื่อกอกรวัด (Association Culturelle Pierres d' Angkor: ๑๙๘๕), หน้า ๖๖ – ๖๗.

๓ อุไรศรี วรรณ, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. ๑๕๖๖ - ค.ศ. ๑๗๔๗ (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๗.

สมัยโบราณนิยมใช้คำประพันธ์ประเภทนี้ในตอนที่แสดงถึงความสบาย หรือ การพักผ่อน เช่น ใช้ในบทพรรณนาการเที่ยวป่า ชมความงามของดอกไม้ในอุทยาน ชมทะเลหรือธรรมชาติต่างๆ^๑ เช่น ใช้เป็นบทพรรณนาความงามของเจ้าพระสุเมรุในเรื่องกาگی พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) เป็นต้น

บทกวีขงคัลลามีข้อบังคับดังนี้ บทหนึ่งมี ๓ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๖ พยางค์ วรรคที่ ๒ มี ๔ พยางค์ วรรคที่ ๓ มี ๔ พยางค์^๒ มีแผนผังสัมผัสระหว่างวรรคดังนี้

แผนผังบทกวีขงคัลลา

ตัวอย่างคำประพันธ์เขมร

บททรวงขงคัลลา
ภูเฌีรพรรณา
ครุฑนึ่งกาگی ๑
เสพสมบวรทมเลอที
ลูพระสุริย์ศรี
บาทบ่งขรุงญ์ ๑

คำแปล

บททรวงขงคัลลา
คำเนินพรรณา
ครุฑและกาگی ๑
เสพสมบวรทมเลอที
ลูพระสุริย์ศรี
ลับตูลูเหลี่ยมมุนพนม ๑

๕.๑.๖ บทบनुโกลกอก บทบनुโกลกอก กลายมาจากคำว่า มณฑกคคคิ ซึ่งมีความหมายว่า กบกระโดด ท่วงทำนองของคำประพันธ์ประเภทนี้ยาวๆ สั้นๆ กระตุก มีท่วงทำนองเหมือนกบกระโดดแล้วหยุด หยุดแล้วกระโดด รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้มักใช้ในตอนที่มีข้อความโต้ตอบ ขัดแย้ง ได้เถียงกัน^๓

ข้อบังคับของรูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้คือ ๑ บท มี ๔ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๔ พยางค์ วรรคที่ ๒ มี ๖ พยางค์ วรรคที่ ๓ มี ๔ พยางค์ วรรคที่ ๔ มี ๖ พยางค์^๔ ดังแผนผังสัมผัสระหว่างวรรค

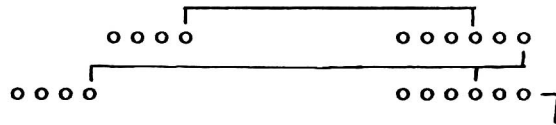
^๑ ลี ธารมแดง, อกุสธาสตฺรเขมร, หน้า ๖๑.

^๒ อัง เสง, กาพูยาสตฺรเขมร, หน้า ๔๐.

^๓ ลี ธารมแดง, อกุสธาสตฺรเขมร, หน้า ๖๒.

^๔ อัง เสง, กาพูยาสตฺรเขมร, หน้า ๔๑.

แผนผังบทบถุโทลลาค

ตัวอย่างบทประพันธ์เขมร

คำแปล

แดลงโถยท่ง

แดลงโดยท่ง

ภูเฒ่รศรผงชาตรา

ค่านินปลาผงชาตรา

เพบนิ่งซุงณา

พบกับซุงณา

ครีเสฏรกลเวียเจียสเจญ ๑

ปลาร้องว่าแหวยหลีกออกไป ๑

ซุงฉอะเอีย

ซุง ว่าอะเอีย

บุญฮอนกนะเค็เมญจมิญ

เป็นผู้มีบุญไรกัน

กัมกเปรีอญ

กัมมาใช้เรา

เจียสเจญ โยฮอนกชาแดบง ๑

หลีกออกไปให้เจ้าเป็นเล่น ๑

จากที่กล่าวมาข้างต้นคือรูปแบบคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง สมัยก่อนเมืองอุคงค์ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งหมดเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ซึ่งมีทั้งกาพย์ที่คล้ายคลึงกับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกาพย์ของไทย คือ บทพโนลเทียบได้กับกาพย์ฉบัง บทพรหมคีติเทียบได้กับกาพย์ยานี และบทกาคคีติเทียบได้กับกาพย์สุรางคนางค์ แต่รูปแบบคำประพันธ์ของเขมรในยุคนี้ที่ต่างจากรูปแบบคำประพันธ์ของไทยคือ บทบถุโทลลาค และบทภูซงคลีลา

๑ ซุงเป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่งของเขมร.

๕.๒ รูปแบบคำประพันธ์เขมรสมัยกรุงอุคงค์ตอนปลาย

เหตุที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมรในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีมากเนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวมีพระราชวงศ์กัมพูชาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายพระองค์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๒ — ๔ ของไทย ที่สำคัญคือ พระองค์เอง (เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราช) พระองค์จันท (เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระอุทัยราชาธิราช) พระองค์ด้วง (เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระหริรักษรามาสราธิบดิน) และพระองค์ราชาวดี (เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนโรดม)

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กัมพูชาทั้ง ๔ พระองค์ เคยเข้ามาประทับในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเวลานานก่อนจะได้รับสถาปนาออกไปเป็นกษัตริย์กัมพูชา เช่น สมเด็จพระหริรักษรามาสราธิบดิน เคยประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลากว่า ๒๕ ปี หรือแม้แต่สมเด็จพระนโรดม พรหมบริรักษ์ (พระองค์ราชาวดี) ก็เคยผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และพระราชวงศ์เขมรทั้ง ๒ พระองค์นี้เองที่น่าจะมีบทบาทมากที่สุดเกี่ยวกับการรับอิทธิพลวรรณคดีไทยไปปรับเปลี่ยนเป็นวรรณคดีเขมร

ด้วยเหตุนี้พระราชวงศ์เขมรจึงน่าจะได้รับรู้เรื่องการแต่งกลอน “เพลงยาว — นิราศ” รวมไปถึงการแต่ง “วรรณคดีกลอนอ่าน” ของไทยไปพร้อมกัน รวมทั้งมีการปรับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยไปเป็น “บทพากย์” ของเขมรในเวลาเดียวกันนี้ด้วย (เนื่องจากแต่เดิมประเทศกัมพูชาไม่มีรูปแบบคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์”)^๑

หลักฐานการใช้คำประพันธ์ประเภท “บทพากย์” ในวรรณคดีเขมรที่เก่าที่สุดคือบทพากย์เรื่อง “พระสมุทร” ของออกญาวงศาสรเพชญ (นง) ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๘, ๑๐, ๑๐

เวลานั้นสมเด็จพระหริรักษรามาสราธิบดิน (พระองค์ด้วง) เสด็จกลับไปครองราชย์ที่กรุงอุคงค์แล้ว ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) ได้แต่งวรรณคดีประเภท “เลbung” (เทียบได้กับกลอนอ่าน — กลอนสวดของไทย) เรื่อง “พระสมุทร” ด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ (พรหมคีติ, พินิล) ซึ่งเป็นรูปแบบคำประพันธ์ดั้งเดิมที่ใช้กันในกัมพูชามาทุกเล้าๆ ถวาย แต่สมเด็จพระหริรักษรามาสรา (พระ

^๑ โปรดดูเรื่องเกี่ยวกับการแปลงกลอนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไปเป็น “บทพากย์” ของเขมรได้ใน ศานติ ภักดีคำ, “ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง,” วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๑ ภาคปีการศึกษาที่ ๑ (๒๕๔๒), หน้า ๒๕ — ๔๓.

องค์ด้วง) ไม่โปรดทั้งยังโปรดให้ออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) นำกลับไปแก้เป็น “บทพากย์” แทน^๑
 ดังออกญาวงศาสรรเพชญ (นาง) กล่าวไว้ในต้นเรื่อง “พระสมุทร” ว่า

คำแปล

สพฺพสทฺโทรกฺขสึลา

โยชนาคาถานิบาต

ขณฺมุขกญฺจาณรพฺระมฺลํ

ณฺเฒาะนงแตงตํคทาพฺยา ฯ

กาพฺยกิจฺจเล็กมฺนแดบทพากฺย

มานบวณปฺราภฺยปฺราพิรฺมฺล

พฺโนลพฺรหฺมคิตฺตสมโสภา

ถวายมหากุสฺตรมฺจาตํแผนฎิ ฯ

มหาราชนามาพฺระองฺคทว

ครุบํครุณกมฺพุชามฺจาตํสรี

พฺระองฺคทวสพฺพพฺระทฺย

โอยฺแกเสจกฏฺธิชาฎิมีเทียต ฯ

ทวฺงสพฺพพฺระทฺยพากฺยปฺราพิร

บงฺแวงมฺลาบวณจวนจฺเอยฺต

เหตุเนาะออยฺขณฺมุขปฺริงเอยฺต

เล็กเทียตฎากํทุกทํนุกมฺจาตํ ฯ

สพฺพสทฺโทรกฺขสึลา

โยชนาคาถานิบาต

ข้านามออกญางานพระคลัง

ชื่อนงแตงตั่งค่อกาพยา ฯ

กาพยกิจจกก่อนแด่บทพากย์

มีสื่ปฺราภฺยเจ็ดพยางค์

พโนลพฺรหฺมคิตฺตสมโสภา

ถวายมหากษัตริย์เจ้าแผ่นดิน ฯ

มหาราชพระนามาพระองค์ด้วง

ครอบครองกัมพูชาเจ้าสิริ

พระองค์ทรงสบพระทัย

ให้แก้ไขความใหม่อีก ฯ

ทรงสบพระทัยพากย์คำเจ็ด

หันกลับพยางค์สี่สัมผัสอัด

เหตุนี้ตัวข้าพยายามเจ็ด

ยกอีกวางไว้ทำนุกพระเจ้า ฯ

แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระศรีรักรัษมา (พระองค์ด้วง) โปรดปราน “บทพากย์ (กลอน)”
 พอสสมควร นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระศรีรักรัษมา (พระองค์ด้วง) พระราชนิพนธ์
 “บทพากย์ ๙” ไว้บทหนึ่งดังที่คัดมา

คำแปล

โอสมฺลาญํ อญฺรฤก ญฺเฏกมฺินลภ

แสนชาทุกฺข มุขชาเทียบ เทียบมรณา

ทวฺรารฤก นีกรลง ทรนศฺรา

ตุมเทวฯ ขวยชีวิต คิตฺปฺรณิ

เทวีเมฏฺจเค ลวจบานปฺราณ ใถลวรมิตร

มาสมกมฺฤติ มิตรมกมฺฤต มุลเมตฺริ

โอ้อครักฉันรฤกถึงนอนบ่หลับ

แสนเป็นทุกข์หน้านับจวนจะมรณา

ทนคิดถึงนีกรลงหว่างเนตรา

ขอเทวฯ ช่วยชีวิตคิตฺปฺรณิ

ทำไฉนเขาได้ลักปราณขอควรมิตร

มาสมาชิดมิตรมาทางมูลไม้ตรี

^๑ ลาง หาบ่อาน, *ประมวลคึกฤทธสาธุกรรม สมัยนครปฐมสมัยอยุธยา* (กรุงเทพฯ: บณณาคาร คิม – เอง, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๕.

ทะเลคาบสมุทรบงเท สุวามันสุรี
 บัญชีวัด พญาจันท์ มินสภายุทธ

แม่เจ้าพันดาไปเสียจึงได้ศรี
 แลกชีวิตเผด็จชีวิไม่เสียดาเลย ๗

“บทพากย์” ของเขมรได้มีพัฒนาการเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์กลบท”
 ต่างๆ หลายรูปแบบ^๒ ดังนี้

๑. บทชาบ่ทง (บทพากย์ ๔)
๒. บทพากย์ ๖ (บทกวีแบบ โสตะเล็โคก-บทกวีแบบ โศคบนบก)
๓. บทพากย์ ๗
๔. บทนโม
๕. บท ก ข
๖. บทโคพัทธฐี (วัฬพันหลัก)
๗. บทนาคเกี้ยวกรวาท (นาคเกี้ยวกระหวัด)
๘. บททอสุรสงวาส (อักษรสังวาส)
๙. บทกวีแบบ โสตกณฐาส (บทกวีแบบ โศคกลางสระ)
๑๐. บททอสุรลวน (อักษรลวน)
๑๑. บทสุกฤษีนิวิลาส (สุกฤษีนิวิลาส)
๑๒. บทสุรพาจเพ็งเทริง (พิภพขึ้นร้าน)
๑๓. บทมุกรขุจกัแก้ว (มังกะลาบแก้ว)
๑๔. บทเสารนิวิลาส (เสารนิวิลาส)
๑๕. บทลยไกรย (ลยหลัง)
๑๖. บทชาบ่ทง (พากย์ ๗)
๑๗. บทพากย์ ๘
๑๘. บทพุกาญกรีก (ดอกบัวบาน)
๑๙. บทจตุรบีขาน (ฉัตรสามชั้น)
๒๐. บทนาคบริพัทธ (นาคบริพัทธ์)

^๑ Franklin E.Huffman, **Cambodian Literary Reader and Glossary** (New York :Cornell University, ๑๙๘๘), p. ๕๘.

^๒ รายชื่อรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์และกลบทนี้นำมาจาก Franklin E.Huffman, **Cambodian Literary Reader and Glossary**, pp. ๑๕๗.และอิง เขง, **กาพย์สาธุกรรมเขมร** (กรุงเทพฯ : มาแจ้ง, ๑๙๗๒).

- ๒๑. บทสุริยพิรพัทฐ (ศรีพิรพัทฐ)
- ๒๒. บทนาคราชแปลงฤทธิ์ (นาคราชแปลงฤทธิ์)
- ๒๓. บทกรบจกรวาท (กรอบจักรวาท)
- ๒๔. บทม่างเหวไพร (ละมั่งเดินไพร)
- ๒๕. บทยติภงค (ยติภังค์)
- ๒๖. บทสุมบาศ์บึง (สะบัดสะบั้ง)
- ๒๗. บทพากย์ ๕
- ๒๘. บทรถขุทบ์จราง
- ๒๙. บทกฏแถบโลตสุลาก์เพชร (กบเค้นสลักเพชร)
- ๓๐. บทสุพาบ์ลวน (สลับล่วน)
- ๓๑. บทพฤษ์นุทบุณตฺร (พระจันทร์บังฉัตร)
- ๓๒. บทสารถิทาญ์รต (สารถิขัปรต)
- ๓๓. บทสิ่งหโตเลงกนุทฺย (สิ่งโตเล่นหาง)
- ๓๔. บทพากย์ ๑๐
- ๓๕. บทศรพาจเลิงเทวี่ง พากย์ ๑๐ (ฟักขึ้นร้าน)
- ๓๖. บทพากย์ ๑๑

รูปแบบคำประพันธ์เหล่านี้เริ่มมีใช้ในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) คือตั้งแต่ประมาณพุทธศักราช ๒๓๘๔ เป็นต้นมา รูปแบบคำประพันธ์หลายชนิดที่เริ่มใหม่ในสมัยนี้มีความคล้ายคลึงกับกลอนและกลอนกลบทของไทย

รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ที่แต่งเป็นกลบท โดยมากจะมีชื่อเหมือนหรือคล้ายคลึงกับชื่อของกลอนกลบทไทย เช่น บทที่ใช้ชื่อไทยถ่ายเสียงเป็นชื่อเขมร ได้แก่ บทสุมบาศ์บึง คือ กลบทสะบัดสะบั้ง บางบทใช้ชื่อเป็นภาษาไทย-เขมรปะปนกัน ได้แก่ บทสิ่งหโตเลงกนุทฺย คือ กลบทสิ่งโตเล่นหาง และบทที่แปลชื่อเป็นภาษาเขมร ได้แก่ บทโคพัทฐ์นึ่ง คือ กลบทวัวพันหลักของไทย เป็นต้น ดังได้เปรียบเทียบในตารางต่อไปนี้

**ตารางเปรียบเทียบชื่อเพลงยาวกลบทและกลอักษรในจารึกวัดพระเชตุพนฯ
กับชื่อ “บทพากย์” ของเขมร**

รายชื่อกลบทวัดพระเชตุพนฯ ^๑	รายชื่อบทพากย์ของเขมร ^๒
๑. กลบททงนาริ้ว	-
๒. กลบททงษคาบพวงแก้ว	-
๓. กลบทดุริยางค์จำเรียง	-
๔. กลบทมยุราพ้องหาง	-
๕. กลบทกรักร้อย	-
๖. กลบทสร้อยสน	-
๗. กลบทพยับคำมั่วย	-
๘. กลบทกนิกรเกบบัว	-
๙. กลบทพิณประสานสาย	-
๑๐. กลบทตะเข็บไต่ขอน	-
๑๑. กลบทเลื้อยอ่อนเลื้อย	-
๑๒. กลบทสัคสบึง	๒๖. บทสุมาค์สุมึง (สัคสบึง)
๑๓. กลบทยติภัก	๒๕. บทยติภัก (ยติภัก)
๑๔. กลบทตรีพิศพรรณ	๒๑. บทตรีพิศพัท (ตรีพิศพัท)
๑๕. กลบทตรีประดับ	-
๑๖. กลบทอักษรกลอนตาย	-
๑๗. กลบทเบญจวรรณห้าศรี	-
๑๘. กลบทอักษรสลับล้วน	๓๐. บทสุพาล้วน (สลับล้วน)
๑๙. กลบทอักษรล้วน	๑๐. บทอภุสรล้วน (อักษรล้วน)

^๑ เรียงลำดับตามรายชื่อที่ปรากฏใน คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นที่ระลึก สมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปิฎกยาบดี (ถาวร ติสฺสานุกโร ป.ธ. ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖ – ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔ (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๕๕.

^๒ หมายเลขกำกับชื่อ “บทพากย์” ถือตาม Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, pp. ๑๕๗.

๒๐. กลบทพระจันทร์ทรงกลด	๓๑. บทพुरुจฉนุทธบุณศุร (พระจันทร์บังฉัตร)
๒๑. กลบทสารถิ์จักรถ	๓๒. บทสารถิ์ทาญ์รถ (สารถิ์จักรถ)
๒๒. กลบทว้าวพันหลัก	๖. บทโคพัทธสุเนิง (ว้าวพันหลัก) ๑๖. บทขานบ่ทง (พากย์ ๗)
๒๓. กลบทนาคนปริพันธ์	๒๐. บทนาคนปริพัทธ (นาคนปริพัทธ)
๒๔. กลบทนาคนเกี่ยวกระหวัด	๗. บทนาคนเกี่ยวกุรวาด (นาคนเกี่ยวกระหวัด)
๒๕. กลบทนาคนราชแผลงฤทธิ์	๒๒. บทนาคนราชแปลงฤทธิ์ (นาคนราชแผลงฤทธิ์)
๒๖. กลบทระลอกแก้วกระทบฝั่ง	๒๘. บทระลอกขุทบ่จรง (คลื่นกระทบฝั่ง)
๒๗. กลบทกบเต็นต้อยหอย	๒. บทพากย์ ๖ (บทกบแกบ โดดเลิ โดก-บทกบ กระ โดคบนบก)
๒๘. กลบทกบเต็นสลักเพชร	๒๕. บทกบแกบ โดดสุลาก่เพชร (กบเต็นสลัก เพชร)
๒๙. กลบทกบเต็นสามตอน	-
๓๐. กลบทกบเต็นกลางสระบัว	๕. บทกบแกบ โดดกณณาสุร (กบกระ โดคกลาง สระ)
๓๑. กลบทฟักพันธ์ร้าน	๑๒. บทตุรพาจเพิงเทริง (ฟักพันธ์ร้าน) ๓๕. บทตุรพาจเลิงเทริง พากย์ ๑๐ (ฟักพันธ์ร้าน)
๓๒. กลบทกะเตไต้ไม้	-
๓๓. กลบทฉัตรสามชั้น	๑๕. บทตุรบีชาน (ฉัตรสามชั้น)
๓๔. กลบทมังกรคายแก้ว	๑๓. บทมกรขุจก่แก้ว (มังกรคายแก้ว)
๓๕. กลบทครอบจักรวาท	๒๓. บทกรบจกรวาท (ครอบจักรวาท)
๓๖. กลบทกวาดินแดง	๒๔. บทม่างเฐียรไพร (ละมั่งเดินไพร)
๓๗. กลบทบัวบานกลีบ	๑๘. บทมุภาณูกรีก (ดอกบัวบาน)
๓๘. กลบทอักษรสังวาส	๘. บทอกุสรสงวาส (อักษรสังวาส)
๓๙. กลบทก้านต่อดอก	
๔๐. กลบทโคเหล้นหาง	๓๓. บทสิงห์โคเลงกนุฑ (สิงห์โคเล้นหาง)
๔๑. กลอักษรงูกินหาง	-
๔๒. กลอักษรนกกางปีก	-
๔๓. กลอักษรฤดาซ่อนลูก	-

๔๔. กลอักษรถอยหลังเข้าคลอง	๑๕. บทถยไกรย (ถอยหลัง)
๔๕. กลอักษรม้ลำพอง	-
๔๖. กลอักษรกมในฝัก	-
๔๗. กลอักษรล้นตะกวดค้ำนอง	-
๔๘. กลอักษรกลมกลืนกลอน	-
๔๙. กลอักษรดอกไม้พวงค้ำนอง	-
๕๐. เพลงยาวกลอนสุภาพ	๓. บทพากย์ ๗ ๑๗. บทพากย์ ๘ ๒๗. บทพากย์ ๕ ๓๔. บทพากย์ ๑๐ ๓๖. บทพากย์ ๑๑
-	๔. บทนม
-	๕. บท ก ข
-	๑๑. บทสุกกรทินวิลาส (สุกกรทินวิลาส)
-	๑๔. บทเสารทินวิลาส (เสารทินวิลาส)

จากรายชื่อกลบทและกลอักษรที่ปรากฏในตารางแสดงให้เห็นว่า กลบทและกลอักษรที่จารึกไว้ที่ระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนฯ ที่แปลงไปเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์” โดยมากจะเป็นการแปลงในส่วนที่เป็น “กลอนกลบท” เพราะปรากฏรายชื่อที่เขมรรับไปแปลงเป็นกลบทเขมรจำนวนถึง ๒๕ ประเภท แปลงไปจาก “กลอนกลอักษร” จำนวน ๑ บท มี “กลบทเขมร” ที่ไม่ปรากฏใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” จำนวน ๔ ประเภท และมีกลอนกลบทที่เขมรไม่ได้แปลงไปเป็นภาษาเขมร จำนวน ๑๖ ประเภท และกลอักษร ๘ ประเภทดังนี้

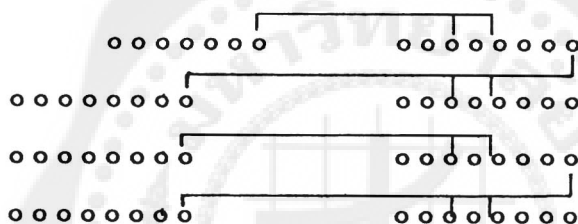
๕.๒.๑ กลอนสุภาพ — บทพากย์ ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑

กลอนสุภาพ เป็นกลอนประเภทหนึ่งของไทยบางครั้งเรียกว่ากลอนตลาด สำหรับกลอนประเภทนี้ พระยาอุปกิตศิลปสารอธิบายว่า บทหนึ่งๆ อย่างน้อยต้องมี ๒ บาท เรียกว่า บาทเอก บาทโท ในบาทหนึ่งๆ จัดเป็น ๒ วรรค เรียกว่าวรรคสลับ วรรครับ (ในบาทเอก) และวรรครอง และวรรคส่ง (ในบาทโท) ในวรรคหนึ่งๆ นั้นบรรจุคำตั้งแต่ ๖ คำ ถึง ๙ คำ เป็นอย่างมาก กลอนคำร้องมักใช้ ๖ — ๗ หรือ ๘ คำเป็นพื้น และกลอนอ่านเล่น เช่นกลอนสุภาพหรือกลอนเสภา มักใช้ ๘ คำ

หรือ ๕ คำเป็นพื้น^๑ อย่างไรก็ตามรูปแบบจันท์ลักษณะกลอนที่เป็นแบบแผนเช่นนี้เพิ่งมาเกิดขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สัมผัสของกลอน แบ่งเป็นสัมผัสนอกกับสัมผัสใน สัมผัสนอกได้แก่สัมผัสระหว่างวรรคซึ่งบังคับตามแผนผังคำประพันธ์ ส่วนสัมผัสในหมายถึงสัมผัสระหว่างคำที่เกิดขึ้นในวรรคเดียวกัน ในกลอนที่มีจำนวนคำ ๖ – ๘ คำ ตำแหน่งสัมผัสไม่แตกต่างกันมากนัก ดังนั้นกลอนสุภาพ ๖ – ๘ จึงเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภทเดียวกัน แต่สามารถยืดหยุ่นจำนวนคำและสัมผัสนอก – ใน ได้ตามตัวอย่าง

แผนผังกลอนสุภาพ

๑ เฉลิมลักษณ์กลอนเพลงบันเลงแดง

โคขนิมสมเด็จเสร็จแสดง
ประมวญหม่อมมาดาปรีชาฉลาด
ให้บริบูรณ์เพิ่มเฉลิมพระยศ
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐ์ประดับ
จะได้เห็นเช่นภิปราชแบบคยาความ
ด้วยก่อนเก่าเหล่าลูกตระกูลปราชญ์
ข้อมหัดฝึกศึกษาข้างอาลักษณ์
ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร
อันกุลบุตรจะสืบสายไปภายหน้า
ให้ฝึกใฝ่ในกุศลผลบุญ
พึงสอเสพสัปรสสุจริต
สดับเรื่องเรื่องปัญญาปรีชาชาญ
อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น

จักจำแนกแจกแจงสั่งวาสรส
ฉลองพระราชนิพนธ์ยูลบาท
น้อมประณตบูชาพระอาราม
ประสงค์สำหรับผู้รู้กลอนอักษรสยาม
พยายามลอกเขียนรำเรียนรัก
ทั้งเชื้อชาติชนผู้คมียศศักดิ์
ล้วนรู้หลักพากย์พจน์ลบทกลอน
ประพุดิบายไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จึงขอพระพุทธาไครยาคุณ
จงปรีชาเข้มแข็งทุกหมื่นขุน
อย่ามัวมุ่นฝันผาสุราบาน
รู้ชั่วชอบประกอบกิจเป็นแก่นสาร
สุภาสิตพิศดารหมั่นอ่านเรียน
จะรักใครให้พอเป็นแต่พาเหียร

^๑ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ), *หลักภาษาไทย* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕๕.

อย่าหลงไหลในฝีปากคิดพาทเพียร	แท้บาปเบียดคนตามรูปนามธรรม
ก็ทรงทราบวาสังวาสนี้บาดจิตร	ย่อมเป็นพิษกับสัลเลขคือเนกขัม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำนํ้า	เป็นที่สำราญมนัสผู้มัสการ
อุทิศแทนสังคตเครื่องคิสี	อยู่ชั่วหล้าธาตรีตราบเพลิงผลาญ
พระทัยประสงค้งานในพระโพธิญาณ	จงสมพระประณิธานทุกสิ่งเอย ฯ

ฯ ๒๐ คำ ฯ

เพลงยาวนี้เข้าใจว่าพระราชนิพนธ์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เมื่อเขมรรับอิทธิพลรูปแบบคำประพันธ์ของไทยไปปรับใช้เป็นคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์” แล้ว ในระยะแรกคงไม่มีการแบ่งจำนวนคำไว้ตายตัว หากแต่น่าจะเรียกรวมๆ ว่า “บทพากย์” ก่อน

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ในระยะแรกก็เขมรนิยมแต่ง “บทพากย์” โดยไม่กำหนดจำนวนคำในแต่ละวรรคของบทไว้ตายตัว จำนวนคำในแต่ละวรรคจึงเท่ากันบ้าง ไม่เท่ากันบ้าง จำกัดอยู่ในระหว่าง ๖ – ๑๑ คำ แต่ที่นิยมใช้มากที่สุดคือ ๘ คำ ภายหลังจึงมีการนำมาจัดประเภทตามจำนวนคำอย่างชัดเจนเป็น “บทพากย์” ประเภทต่างๆ ได้แก่

๑. บทพากย์ ๖ (บทพากย์ปรัมมว)
๒. บทพากย์ ๘ (บทพากย์ปรัมพรี)
๓. บทพากย์ ๘ (บทพากย์ปรัมปี)
๔. บทพากย์ ๘ (บทพากย์ปรัมบวน)
๕. บทพากย์ ๑๐ (บทพากย์ฉบับ)
๖. บทพากย์ ๑๑ (บทพากย์ฉบับมว)

ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับไป อย่างไรก็ตามก็ดียังมีรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์อีกประเภทหนึ่งที่ไม่ได้นำมากล่าวรวมไว้ในที่นี้ คือ บทพากย์ ๔ (บทพากย์บวน) เนื่องจากไม่ปรากฏรูปแบบกลอนสี่ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ

๕.๒.๑.๑ บทพากย์ ๖ หรือ พากย์ปรัมมว

ข้อกำหนดของบทพากย์ ๖ มีดังนี้ บทพากย์ ๖ บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคหนึ่งมี ๖ พยางค์ โดยพยางค์ที่ ๖ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๒ หรือ ๔ ของวรรคที่ ๒ พยางค์ที่ ๖ ของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๖ ของวรรคที่ ๓ และพยางค์ที่ ๒ หรือ ๔ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผัง

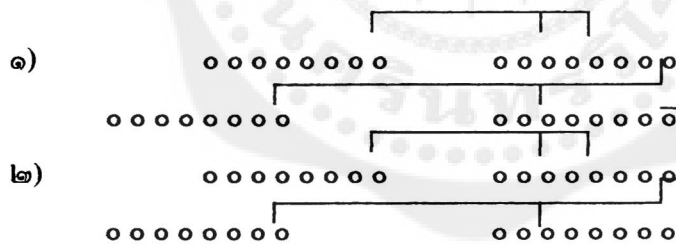
เขมรยังคิด “กลบท” สำหรับบทพากย์ ๘ ขึ้นใหม่ด้วย ได้แก่ บทนโม, บท ก ข, บทโคพัทฐหนึ่ง (วั
พันหลัก), บทนาถเกียวกุรวาต (นาถเกียวกะหวัด), บทอภุสรสรวาส (อักษรสรวาส), บทกฏแกบโลต
กณฐาลสุร (กบกระ โคคกลางสระ), บทอภุสรลวน (อักษรลวน), บทสุกรทินวิลาส (สุกรทินวิลาส),
บทศรพาจเพ็งเทริง (พิคขึ้นร้าน), บทมกรขุจาก่แก้ว (มังกรคาบแก้ว), บทเสารทินวิลาส (เสารทิน
วิลาส) และบทลยไกรย (ลยหลัง)

๕.๒.๑.๓ บทพากย์ ๘ หรือ พากย์ปรั่ว

บทพากย์ ๘ เป็นรูปแบบคำประพันธ์เขมรอีกประเภทหนึ่งที่น่าจะได้รับอิทธิพลจากรูปแบบ
คำประพันธ์ประเภท “กลอนสุภาพ” ของไทย

เมื่อนักวิชาการตะวันตกจะแบ่งรูปแบบสัมผัสของบทพากย์ ๘ ออกเป็น ๔ แบบ อย่างไรก็
ตามเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะยึดหยุ่นของสัมผัสในกลอนไทย เมื่อเขมรรับมาจึง
มีการแต่งโดยเคลื่อนย้ายสัมผัสไปในตำแหน่งต่างๆ แตกต่างกันไปบ้าง แต่ครั้งมีการนำมาจัดรูป
แบบในภายหลังจึงก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าสัมผัสของบทพากย์ ๘ มี ๔ แบบ ดังแผนผังตัวอย่าง
คำประพันธ์

แผนผัง รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๘

ตัวอย่างคำประพันธ์เขมร

เริ่ม กาด วาล กาด ไท รด มก พิง
เรวี กนเคีย พุม มาน อาสุร บง

เลี พุริ่ง สุรต สวงน นิม นวน ลุง
ควร กุม พุมง บัณจ บง เสนหา ๑°

คำแปล

เริ่มตัดทุ่งตัดไพรหนีมาพึ่ง
ท่าเลขเมฆไม่มีสงสารที่

เลขขวัญสดสงวนนี้มนวลละออง
ควรอ่าหมองเสียดแรงที่เสนาหา ๑

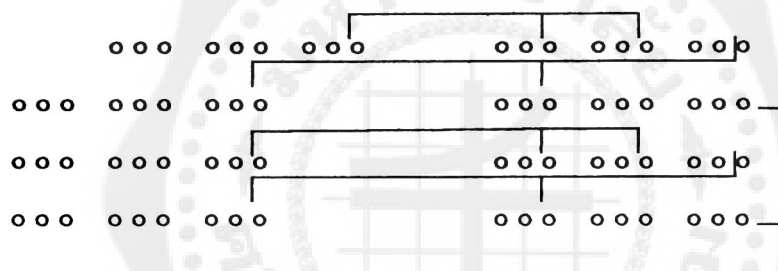
° Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๔.

จากบทพากย์ ๘ ทั่วไป เขมร ได้ดัดแปลงจนบทพากย์ ๘ มีลักษณะที่เป็นกลบทได้ถึง ๕ ประเภท ชื่อของกลบทเหล่านี้คล้ายคลึงกับกลอนกลบทของจารึกวัดพระเชตุพน เช่น ผูกาญกรีก (คอกบัวบาน) ฉัตรปีชาน (ฉัตรสามชั้น) นาคบริพัตร ศรีพิรพันธ นาคราชแปลงฤทธิ์ คุรบกักรวาท (ครอบจักรวาล) ร่มเงาไพร (ละมั่งเดินไพร) ยติมฤค (ยติภังค์) สบาทสับบิง (สabatสะบิง)

๕.๒.๑.๔. บทพากย์ ๘ หรือ บทพากย์ปรัมบาน

บทพากย์ ๘ หรือบทพากย์ปรัมบาน มีลักษณะสัมผัสนอกไม่ต่างจากคำประพันธ์ประเภท บทพากย์ ๘ มากนัก แต่มีจำนวนคำในแต่ละวรรคเพิ่มขึ้นอีก ๑ คำ ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผัง รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๘

ตัวอย่างคำประพันธ์

โอสมฺลาญ อญฺรฤก ญฺเฏมฺนิลล	แสนชาทุกข มุขชาเหียบ เหียบมรณา
ทุรารฤก นีกรลง ทุรเนศฺรา	ศุมเทวา ขวชีวิต คิตฺปฺรณี
เชวฺไมญฺเจ ลวฺจบันปฺราณ ไถลวรมิตร	มาสมกฺคฺฤต มิตฺรมกฺคฺฤต มุลเมตฺรี
เทาะเคกាប់ สฺลาบงฺเทา สฺวบานสุรี	บุญชีวิต ญฺเฏจชีวิ มินฺสุญายเพีย

คำแปล

โอสฺมฺลาญจันรฤกถึงนอนบ่หลับ	แสนเป็นทุกข์หน้านับจนจะมรณา
ทนคิดถึงนีกรลงหว่งเนศฺรา	ขอเทวาช่วยชีวิตคิตฺปฺรณี
ทำไฉนเขาได้ลักปฺราณขอควรมิตร	มาสมาชิคมิตรมาทางมุลไมตรี
แม้เขาฟันดาบไปเสียจึงได้ศรี	แลกชีวิตเผด็จชีวิไม่เสียดาบเลย ฯ

(พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี)

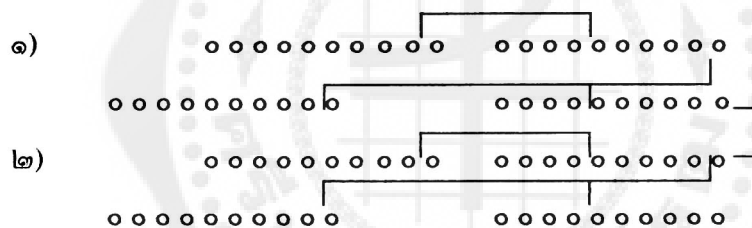
^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๘.

สำหรับกลบทที่พัฒนาไปจากบทพากย์ ๕ มีทั้งหมด ๖ ประเภท ได้แก่ **บทรถกษุทบัจรัส** (คลื่นกระทบฝั่ง) **บทกฏแถบโลตสุลาก์เพชร** (กบกระโดดสลักเพชร) **บทสพาบสวน** (สลับสวน) **บทพระอนุทรบังฉัตร** (พระจันทร์บังฉัตร) **บทสารถิตาญรณ** (บทสารถิตัขัปรณ) **บทสิงห์โตเลงกนุทย** (บทสิงโตเล่นหาง)

๕.๒.๑.๕ บทพากย์ ๑๐ หรือบทพากย์ญูป

ข้อกำหนดของบทพากย์ ๑๐ มีดังนี้ บทพากย์ ๑๐ บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคหนึ่งมี ๑๐ พยางค์ โดยพยางค์ที่ ๑๐ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๕ ของวรรคที่ ๒ พยางค์ที่ ๑๐ ของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๑๐ ของวรรคที่ ๓ และพยางค์ที่ ๕ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังสัมผัส รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๑๐

ตัวอย่างคำประพันธ์เขมร

มาตา บิดา ณา แกล จง โยช ญน ลอ ธุรว ข้ ฐะวี ตาม ข โยช ญน วา ฐะวี ตาม
 ญม ฝีก คุนา เบ็ช สุรา ก็ ญมเลง จะ สุนาม ญม ญะละ คุนา ญะยม ญาม เกิด ทุช ณา มุช วาฯ^๑

คำแปล

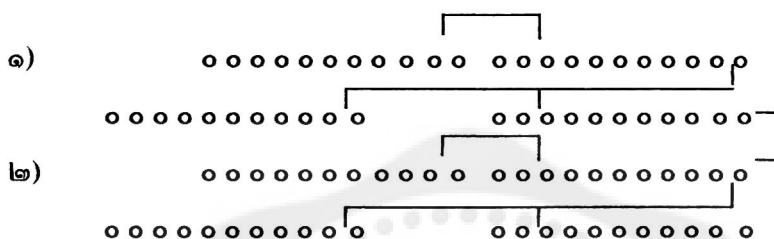
มารดาบิดาไหนซึ่งอยากให้ลูกดี ต้องพยายามทำตามข้อให้ลูกทำตาม
 อย่าดื่มกันเบียร์สุราก็อย่าเล่นลงสนาม อย่าทะเลาะกันเหน็บแนมเกิดทุกข์ที่หน้ามันฯ

๕.๒.๑.๖ บทพากย์ ๑๑ หรือ บทพากย์ญูปมวย

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๒.

ข้อกำหนดของบทพากย์ ๑๑ มีดังนี้ บทพากย์ ๑๑ บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคหนึ่งมี ๑๑ พยางค์ โดยพยางค์ที่ ๑๑ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๓ ของวรรคที่ ๒ พยางค์ที่ ๑๑ ของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับพยางค์ที่ ๑๑ ของวรรคที่ ๓ และพยางค์ที่ ๓ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังสัมผัส รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๑๑

ตัวอย่างคำประพันธ์เขมร

อุณ เอีย ลาก บ้าง อุวี เรือง แกลด บง มาน ทุกข ชงน

คือ รูป อุณ แกลด ลูอ กร รก เปรี๊ยบ เรียบ ญมฺไล

ภูจ ทึก ขน โชร หูร ลิจ ลง บงผุด เข็ง ไถ

นำ สุรไม เฌ็ญ สุรี โถล นึก สุรพาญ เพญ จิตฺต ๑^๐

คำแปล

น้องเอ๋ยไม่ปิดบังอะไรเรื่องที่พี่มีทุกข์หนัก

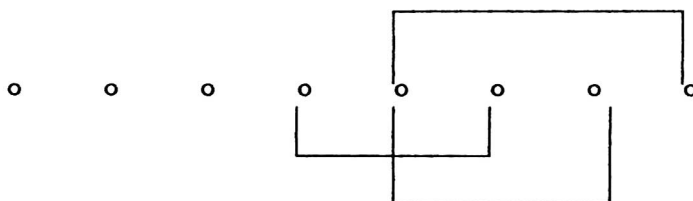
คือรูปน้องที่งามขากหาเปรียบเทียบบราดา

คุณน้ำหลากไหลล้นจมที่ สุดมือเท้า

นำแว่วเสียงเห็นศรีโฉลนักรักเต็มจิต ๑

๕.๒.๒ กลบทสัคสั้ง — บทสาคัสั้ง (สัคสั้ง)

เมื่อเปรียบเทียบกลบท “สาคัสั้ง” ของเขมรกับกลอนกลบทของไทย พบว่ากลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับกลบท “สัคสั้ง” ของไทยเป็นอย่างยิ่ง กลบทสัคสั้งเป็นพระนิพนธ์พระองค์เจ้าคณากร (กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร) จารึกไว้ที่พระระเบียงพระอุโบสถ ชั้นใน วัดพระเชตุพนฯ ดังนี้

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๓.

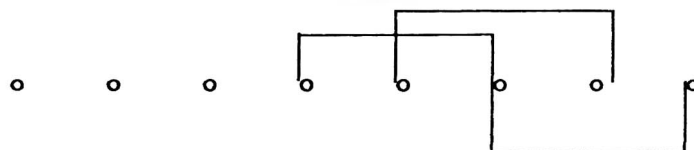
๑ จะเหิรห่างร้างรักสมักสมาน

ทรวงสท่อนดอนจิตร์รำคิรำคาน	แสนสงสารสุดสวาคีจะคลาจะคลาย
ตระกองเกยเซยโถมประ โถมประเล่า	ขึงโศกเศร้าทรวงระทวยระหวะระหาย
จะจากจรอ่อนอารมณ์เสียคมเสียคาย	สงสารสายสมรมึงยังนั่งยังนอน
จนเวลาภากระเหว่าก็เร่าก็ร้อง	เสียงแซ่ซ้องกุ่มรีวะหวั่วว่อน
ทั้งแสงทองส่องไขอำ ไกอำกร	สะศิธรอ่อนอับยับพ โยม
ยิ่งเสียวทรวงดวงฤติทวิเทวศ	นี่เนื้อเสศก้ามเคยจากเซยจาก โถม
พลาจรับขวันนุชน้องประลองประโลม	อย่าทุกข์โถมนัสหนะจะละจะลา
ไอ้ยังหลักกลับรู้สีกสำนึกสำเนียก	จะรำเรียกรำไรร้องไห้ร้องหา
จะแลเหลียวเปลี่ยวอุระนิจจะนิจา	จะอาทวาแสนทวิทุกวี่ทุกวัน
ผู้ใดหนอกจะเมียงมาเบี่ยงมาบ้าย	ให้เหือดหายคลายร้อนช่วยผ่อนช่วยผัน
แต่คร่ำครวญหวนครนึ่งรำพึงรำพัน	จนสุริยันจะสว่างนบถางคันบภา
แล้วลูปหลังตั้งเสียดะเหี้ยลห้อย	อย่าโศกสร้อยเศร้าอุระเลขหนะเลขหนา
ออกจากห้องหมองสวาคีจะคลาจะคลา	ลงเคหาให้คิดเสียจิตร์เสียใจ
เคิรประเดี๋ยวลีขวหลังแล้วยังแล้วหยุด	ปานนี้หนูตื่นผวาจะคว่ำจะไขว่
นีนายนางหย่างนี้พิริพีไร	ให้นามไว้ชื่อสัคสัคบั้ง เอย ๑ °

๑ ๑๖ คำ ๑

สำหรับกลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะการวางสัมผัสนอกเหมือนกับบทพากย์ ๘ ทัวไป แต่มีลักษณะพิเศษที่สัมผัสใน กล่าวคือ คำที่ ๔ กับคำที่ ๖ สัมผัสสระกัน คำที่ ๕ สัมผัสสระกับคำที่ ๗ และคำที่ ๖ สัมผัสพยัญชนะกับคำที่ ๘ ในวรรคเดียวกัน ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

กึ่งชาเคอนอากมินสมากมินเสมาะ	มกปรี้งแปรแดสุระณะอาเลาะอาลัย
จาบสุรพายุเพญกนลงสงรงสงไร	โอยสุรไมหากโถลนุรกร์กรกฎ ๑ ^๒
	(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

° คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๐๗.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๘.

คำแปล

รู้ว่าเขาน้อยใจไม่สมัคร ไม่สมาน
เริ่มรักคร่อมตรมหนักหน่วงจนขับไป
มาพยายามแต่ความอาวรณ์อาลัย
ให้นึกถึงโฉมโฉดไม่เว้นวาย ๆ

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลบทสัปดาห์ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับสภาคสัปดาห์ (สัปดาห์) ของเขมรแล้วพบว่ามียกขัตติยภาษต่างกันในการบังคับสัมผัส คือกลบทของไทยประเภทนี้จะมีสัมผัสที่คำ ๕ กับคำที่ ๘ แต่ในกลบทเขมรจะสัมผัสคำที่ ๕ กับคำที่ ๑ คำที่ ๖ จึงสัมผัสกับคำที่ ๘

๕.๒.๓ กติบทยัตติภังค์ — บทยติภังค (ยัตติภังค์)

เมื่อเปรียบเทียบกลบทกถาพหุติงค ผลงานของหลวงนายชาญเบสร์ ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทพหุติงค (ยติงค) ของเขมร พบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ

● รื่นร้อนรวยรินหอมกลิ่นเสก

จะคนธรรตศประทีนเหมือนกลั่นเยาว์
จวนใจใจจงจำนงพิศ
เนครีไม่วายวายทุกข์ทุกวันกรร
มะณัสนักหนักใจด้วยไรที่
เจลาลักษณลักครวญแทบชรวนโถม
ธาราเรื่องเรื่องร้อนมาวนสาย
คัญคอยข่าวข่าวก็เลื่อนเอื้อนอำทำ
ตะนาหาลาผู้ช่วยอุค
รูกับฟ้าไธระอาอาวธมวิญ
สุคาไอ้ไอ้โฉนจึงไม่เหน
สังเวทไหว้ไหว้เจ้าเขาหลวงบวง
ทุกข์ในครั้งครั้งนั้น่อนาคอนิจ
เทห์ที่มีตรมิตริจรณี่คิดคน
สองข้างหย่างหย่างไรโฉนจะ
เกตุมาทาพิปรยภอกคล้ายก้ง
ยุพาที่พื้นเฝ้ากระสรตรัน
สวงหวังหวังคือประคองขวัน
แสงสวาทหวาดหวั่นกระมลโถม
จะพึงภาภาที่ไปเชยโฉม
ทรุดด้วยนางนางไม่โน้มในเรียมนำ
สมรหมายหมายเมิลสเทินสำ
วลยังเวิรเวิรรำรำจวนจุน
หนุนี่สุดสุดแลเห็นแต่สิน
ญายังคั่นคั่นโดยอาครุดวง
อกที่เป็นทุกข์ทุกวันโสกลัลยัสรวง
บนให้คับคับทรวงร้อนรนทน
จาเอยติดติดไปก็ยั้งสน
เคียวคอกกฤหาฤทธานุราชทั้ง
รู้ว้ารับรับธุระตามเคยสัง
วลกลยัถึกัถึคังนี้เอย °

។ ឯង កាំ ។

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๐๘.

ลักษณะทั่วไปของบทยติภงค (ยติภังค์) ของเขมรมีความคล้ายกับกลบทรมางเฐียรไพโร (ละมั่งเดินไพร) มาก แต่แตกต่างที่ในคำที่ ๓ – ๔ ของแต่ละวรรคของบทยติภงคจะต้องเป็นคำๆ เดียวกัน ซึ่งจะต่างจากบทรมางเฐียรไพโร (ละมั่งเดินไพร) ซึ่งคำที่ ๓ – ๔ มีสัมผัสสระเท่านั้น ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

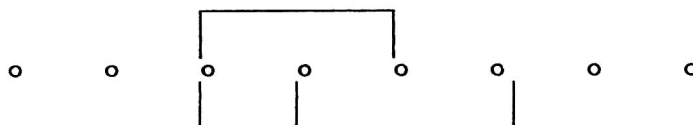
สกุสราเอียงบงกุลาบ่หุคาบ่จิตฺตโถม เจลามินโอยโอยโถมนสฺส-
 รุกฺเกยฺสจิตฺตเจาเจาเนาเกิดกิ- มงคลปรกบถบองศาควรเหฺน...(หา)๑
 (ออกญาสุตตันตปรีชา อินท์)

คำแปล

ที่รักเอ๋ยพี่ที่เคยเอาใจโถม เจลาไม่ให้ให้โถมนสา
 ไม่จิตใจเจ้าเจ้ายังเกิดกิ มงคลประกอบกอบองศาควรเสนาหา ฯ

๕.๒.๔ กลบทตรีพิศพรรณ — บทตรีพิพันธ์ (ตรีพิพพันธ์)

กลบทตรีพิศพรรณ ของหลวงนายชาญภูเบศร์ ที่จารึกไว้ ณ วัดพระเชตุพนฯ มีความคล้ายคลึงกับ บทตรีพิพพันธ์ (ตรีพิพพันธ์) ของเขมร สำหรับกลบทของไทยประเภทนี้ปรากฏคำอธิบายในจารึกว่า “กำหนดอักษรซ้ำกันวัดละ ๓ อักษร หาจำเพาะที่ไม่” อย่างไรก็ดีในหนังสือจินดามณีฉบับหมอบลัดเลย์มีแผนผังคำประพันธ์กำกับไว้ด้วย ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ

๑ สังเวศจิตรเฮยจิตรจิตรโรหนอ

ไม่เจียมกายกายแก่ท่ากายตะกอ

ดีแต่ก่ออวดก่อก่อเกินนั้ก

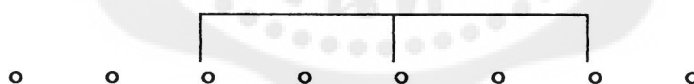
^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๗.

เที๋วสืบสาวสาวสาวที่สาวสวย	เห่นรูปรวยรึ่นรวยสำรวยหนัก
ภอผินภักตร์พบภักตร์ประสานภักตร์	เวี๋นถามทักเขา ไม่ทักจีนทักทาย
อันแสนทุกข์ทุกข์คั๋วรักษทุกข์หนักหนอ	อ้อสออ้อใจอ่อนน่าใจหาย
ไม่สมคิดเหมือนคิดคิดแทบตาย	คิดถึงกายอายกายคั๋วกายเกิน
จึงห้ามใจว่าใจใจอย่าจิดร์	ไม่ควรคิดก็อย่าคิดจงคิดเขิน
ในตาเอ๋ยอย่าต่อตาจางเมิล	อย่าผลอเพลินไม่ควรเพลินอย่าเพลินแล
น่าซังปากหนอปากซังปากสว่าง	ไม่ว่าบ้างไว้บ้างบ้างเลยแหล
จึงห้ามหว่าหุหุอย่าแซ	เห่นสาวสั้เสียงสั้หมีสั้โย
ถึงจะรู้ทำไมรู้อย่าอวดรู้	จงนั่งอยู่ค่ออยู่ขู่ขู่ได้
เอาปัญามาเปนซาเข้าซาไว้	ไม่อดได้ยังได้จักได้อาย
หมีไซ่หนุ่มอย่าทำหนุ่มหนุ่มจะสรวล	ไม่สมควรคู่ควรอย่าควรหมาย
กำหนดบทหมคบทบทพิปาย	ชื่อศรีพิศพันพรรณรายพันนี้ เอย ๑ ^๑

๑๑๔ คำ ๑

แผนผังกลบทเขมรประเภทนี้มีสัมผัสนอกเหมือนบทพากย์ ๘ ทัวไป แต่จะให้ความสำคัญกับการเล่นคำในแต่ละวรรค กล่าวคือ คำที่ ๓, คำที่ ๕ และคำที่ ๗ ในแต่ละวรรคจะเป็นคำๆ เดียวกัน ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

กรุมม สุทุธ ลอ สุทุธ สุอาค สุทุธ โสค	มิน ควร โฉต เทา โฉต เพญ โฉต เพก
เจิญ แด ปุรัส สุคาล์ ปุรัส นำ ปุรัส เตรก	เทาปุระ แญก เญีร์ แญก หาน แญก เลง ๑ ^๒

คำแปล

สาวล้วนงามล้วนสะอาดล้วนเล่า	ไม่ควรเขลาไปเขลาเต็มเขลาชิง
เห็นแต่ชายรู้ชานาชายอินดี	ไปประนอนเดินนอนกล้านอนเล่น ๑

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๐๕.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๖.

อย่างไรก็ตามในหนังสือ “กาพย์สาธุรุกร (กาพย์ศาสตร์เขมร)” กล่าวว่าบทศรีพิรพณ (ศรีพิรพณ) มีลักษณะที่สำคัญคือ พยางค์ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๕ ในแต่ละวรรคสัมผัสกัน ดังแผนผังและตัวอย่าง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

แด่ ขบ ญะ จุล ญะ ญะ มิน ลัก	ภูง เกว กวี วก วิล ไว
หาม มิน นิง นิง กาค นิง แก ไช	เจา สงสย นิสสย แส จินดา ๑
	(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

แต่กลางคืนนอนเข้านอนนอนไม่หลับ	คุณเขากลับไปมากกลับมาโดยไว
ห้ามไม่คิดจะคิดจะแก้ไข	ก็สงสัยอยู่ในใจไม่หาย ฯ

การที่กลบทของไทยประเภทนี้กำหนดไว้เพียงว่าเป็นกลบทที่มีการบังคับอักษรซ้ำกันวรรคละ ๓ อักษรแต่ไม่ได้มีการระบุตำแหน่งของคำไว้ ทำให้สามารถพลิกแพลงไปได้หลายแบบ เช่น “ไม่เจียมกายกายเท่าทำกายตะกอ” หรือ “เห่นรูปรวยรื่นรวยสำรายนัก” ก็ได้ แต่เมื่อเขมรนำไปแต่งได้บังคับไว้ค่อนข้างชัดเจนว่าจะต้องบังคับคำที่ ๓ – ๕ – ๗ จึงทำให้แต่งยากขึ้น

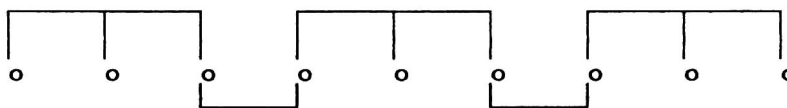
ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ากลบทศรีพิรพณนี้ส่งอิทธิพลต่อบทศรีพิพณของเขมรด้วย แต่ในกลบทเขมรประเภทนี้ได้มีการกำหนดบังคับสัมผัสไว้ตายตัวมากขึ้นกว่ากลบทของไทย

๕.๒.๕ กลบทสลับล้วน – บทสพาลวน (สลับล้วน)

กลบทสลับล้วน พระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าคนเญร (กรมหมื่นอมเรนทรพดินทร) ในจารึก “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ที่พระระเบียงพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน มีความคล้ายคลึงกับ บทสพาลวน (สลับล้วน) ของเขมรเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้เขมรยังนำชื่อกลบทนี้ไปจากชื่อกลบท

๑ อึ้ง เสง, กาพย์สาธุรุกร (ภานุเพญ: มาเยิง, หน้า ๗๒.

ของไทยอีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าน่าจะเป็นกลบทที่เขมรรับอิทธิพลไปจากไทยอย่างแน่นอน ดังตัวอย่างคำประพันธ์

๑ ไอ้ออกเอ๋ยเคยเคียงข้างนางหน้าแห่ง

จำนงใจให้หัวโหยวรวงโรยแรง	กลับกลายแกเล้งแปลงเปลี่ยนเปลื้องเรื่องรักเรา
เหลื่อล้าฤกษ์กนิ่มนวลหวานหายหอม	ครีกครองตรอมข้อมเข่นเขียบเจียบวงเหงา
ล้าล็กลอบชอบเชิงชวนชวนชั่วเข้า	คลึงเคล้นเกล้าเจ้าจึงจางหมางเหมิดเมิด
ภอพบภักครักเขื่องอิมพริ้มเพราพริ้ง	จับใจจริงมึงมิตรมันขันค่างเงิน
ไขข้อจ้ารำเรื่องรักชกชวนเชิญ	เหนฮิดเห็นเกินเก๋าก่อนค้อนคมคาย
ไอ้ออกเอ๋ยเลยลิมละปละเปลื้องปลิด	เจ็บจริงจิตต์คิดเคื่องแค้นแทนทวงหาย
ยังอิมเขยเลยเลียงเลียบเปรียบเปรยปราย	กลบเกลื่อนกลายหมายเหมือนไมโซ้ชูไชย
นี่แน่น้องล่องลอยลิวผิวผ่องผิด	พี่เพ่งพิศคิดคินคายอาขอกเอ๋ย
หลงล้าฤกษ์กนิ่มนวลหวานอนกรกำขย	คำคินเคยเวยวาววนรอนแรง
แรกรู้รักชกจิตรใจไถ่ถามทวง	หลงลื่นลวงค้วงคอกคั่นพื้นเพินแผง
น้อยหนอนางจางจิตรจากปากปะแปง	ดูคำแดงแจ้งโง่งเจอเกื้อเก็นการ
คู่เคียงควรวนวลน้องหน้าเร้าเร้งรีน	ขมคอขึ้นขึ้นชอบขังหวังว่าหวาน
ลิมเลยเหลิงเชิงเชื่อนชกรักขร้าวราน	พี่พบพานสารส่งจ้ำจ๋าจรจา
ต้องตักเตือนเขื่อนเขียมหญิงกริ่งเกรงโกรธ	ทำถื่อโทษโอรูไอ้อ่อนอ่อนหันหา
แกเล้งกล่าวกลอนวอนว่าไว้ให้เฮฮา	ได้สมยาสลับล้วนสามส่วน เอย ๑ [*]

๑ ๑๖ คำ ๑

กลบทเขมรประเภทนี้เน้นการเล่นสัมผัสอักษร กล่าวคือ พยางค์ต้นในคำที่ ๑ จะสัมผัสกับพยางค์ต้นของคำที่ ๒ และคำที่ ๓ โดยสระในคำที่ ๑ จะสัมผัสกับสระในคำที่ ๔ พยางค์ต้นในคำที่ ๔ จะสัมผัสกับพยางค์ต้นในคำที่ ๕ และคำที่ ๖ สระในคำที่ ๖ สัมผัสกับสระในคำที่ ๗ พยางค์ต้นในคำที่ ๗ จะสัมผัสกับพยางค์ต้นของคำที่ ๘ และคำที่ ๙ ดังแผนผัง

^{*} คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๓.

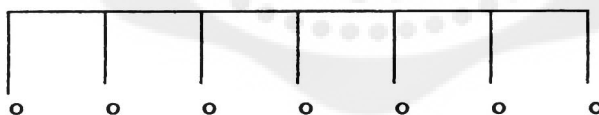
๑ มีมิตรไม่เหมือนหมายมาฆ์หมายมาฆ

เจบจิตรจริงเจี๋ยเจ้าจะจำอาจ	รักษหฤรีอรัมร้างเรศราโรย
คิคคำเคื่องแค้นคำคำคมคค	เห็นหันเหียนเหี้ยนหคให้หวรโทย
ไอ้ออกเอ้ออกไอ้อ้ออกโอ	ช่างชมโซยซาขเขื่อนเช่นเชิงชี้
คูเค็ดควงแคคั่นไค้โคยคว่น	สันตือสวณสิ่งสงสัยสืใส่สื
ทำทบทวนเทียมเทียบที่ท่วงที่	กับเกษแก้วกาก็ก็กลกัน
งามงอนงอนงามงามงำเงื่อน	ขามอ้มแ้มแ้มแ้มเขื่อนแสบเขี้ยหัน
จับจิตรเจิมใจจงเจ้าเจียนจันทน์	กล้ากลั่นกลั่นกลบกลั้วกลั่นเกลี้ยงเกล้า
แบบบัวแบ่งบานแบะบึงเบียนบ่อน	จคเจนจรจนจกจีใจเจียวเจ้า
หล่อนเลขเลิงละเลงหลงแล้วลาดเลา	เหมือนมัวเมามั่งมีมิตรมีเมือง
ละโถมฉายเจ็ดฉายเจ็ดฉายโจ	ให้แห่งหนเทให้หับหูเหือง
คิคคำคนค่อนแค้นควรแค้นเคื่อง	กระคี่กระเคียมกระค่างกระเคื่องกระคากกระเคิน
เสียดสัดยเสียดสิ่งสือสารสือสวณ	ให้หิวโทยโทยหาหวรเห่นห่างเห่น
เราริร้างร่ำเรื่องเรื่องรักษเร้น	ไว้เปนเช่นอักษรล้วนควรวุ เลข ๑°

๑ ๑๔ คำ ๑

กลบทเขมรประเภทนี้มีความแตกต่างจากบทพากย์ ๗ ทัว ๆ ไปคือ พยางค์ทั้ง ๗ ในวรรคหนึ่ง ๆ ต้องมีพยัญชนะเหมือนกันทั้งหมด ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

อูน เอง แอน ออน อูน เอีย เอ็น
ลนุโลจ ลนุลจ ลลาม ลุก

เกิด เกิน กาม วิกล วิกุก
โศย โสก โสย สุข สุะ แสน สล ๑°
(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

น้องเองอ่อนน้องเอยเอ็น

เกิดเจริญกามวิกลวิกุก

° คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๔.

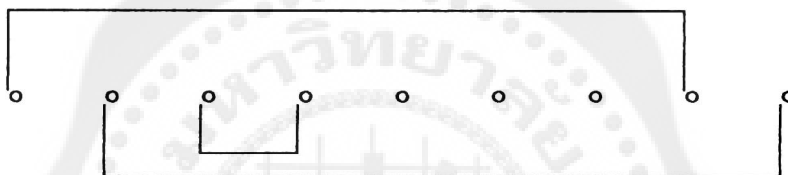
๑ อึ้ง เสง, กาพย์สาสุตรเขมร, หน้า ๖๐.

วังเวงอ้างวังรุ่งเรืองรุก

เสวยโสกเสวยสุขสะแสนสล ๑

๕.๒.๓ กลบทพระจันทร์ทรงกลด — บทพระจันทร์บังฉัตร (พระจันทร์บังฉัตร)

บทพระจันทร์บังฉัตร (จันทร์บังฉัตร) ของเขมรมีความคล้ายคลึงกับกลบทพระจันทร์ทรงกลด งานนิพนธ์ของหลวงลิขิตปรีชา ในจารึก “เพลงยาวกลบทกลอักษร” ที่พระกระเบียงพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามกลบทพระจันทร์ทรงกลดของไทยมีการเพิ่มสัมผัสสระระหว่างคำที่ ๕ กับคำที่ ๖ ด้วย ซึ่งบทพระจันทร์บังฉัตรของเขมรไม่บังคับสัมผัสสระในจุดนี้ ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ

๑ ออกเสียงออกไอ้อ้อออกเอ๋ย

คราวเขยขึ้นขึ้นชิดคิดคราวเขย
ไม่ร้างรักขรรักษ์ไม่หน่ายหมายไม่ร้าง
สมปองหมายหมายไว้ได้สมปอง
ให้ยากใจใจซ้ำทำให้ยาก
ซ้ำทำเชื่องเชื่องแค้นแสนซ้ำทำ
ทุกขักรักษ์หนักหนักพันทนทุกขักรักษ์
บำบวงบนบนพร่ำรำบำบวง
นื่องเอ๋ยทุกขักรักษ์ครั้งนี้่นื่องเอ๋ย
จะกลืนโสกโสกกี่แสนสุดจะกลืน
เพราะญาติน้องน้องว่าตรงหลงเพราะญาติ
กลับกลายแกล้งแกล้งเบือนเขื่อนกลับกลาย
หลายหย่างแสบแสบขบขบกลหลายหย่าง
อาไลยเหลือเหลือที่พี่อาไลย
สุดตรึกแล้วแล้วหนะนุขที่สุดตรึก
ประมวญคำคำสนองตรงประมวญ

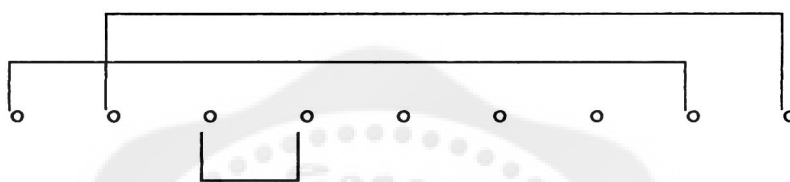
ประคองนุชนุชเคยคู่เคียงประคอง
ทั้งสองจิตจรจิตร์ไม่จางกันทั้งสอง
เป็นก้ามไฉนไฉนสนองต้องเปนก้าม
หมิ่นนำพรากพรากให้แคล้วแล้วหมิ่นนำ
ในทรวงร้อนร้อนรำซ้ำในทรวง
เขาหลวงหนักหนักยิ่งกว่าเขาหลวง
คำคืบคิดคิดเป็นห่วงทุกขัคำคืบ
จะผินใจใจทำเฉยเอ๋ยสุดจะผิน
ไม่วายครวญครวญสออื่นอยู่ไม่วาย
ใจหมายมาดมาดว่าเนื้อเชื้อใจหมาย
เจื่อนใจคิดคิดร้ายหมายเจื่อนใจ
จนได้ร้างร้างห้องน้องจนได้
รันจวนจิตร์จิตร์ไขว่ให้รันจวน
พร่ำทวนนึกนึกรำแต่พร่ำทวน
โดยกระบวนว่าพระจันทร์ทรงกลด เอ๋ย ๑

๑ ๑๖ คำ ๑

๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๕.

ลักษณะเฉพาะของกลบทเขมรประเภทนี้คือ ในแต่ละวรรค คำที่ ๑ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๘ คำที่ ๒ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๕ และคำที่ ๓ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๔ ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมพัทธ์ในวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

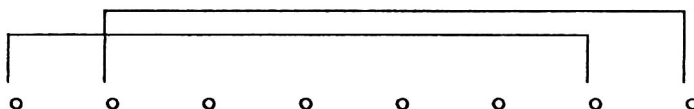
ไทรลักษณโยคโยคมีนกุลไทรลักษณ	ทุกข์โศกโศกจากโรคทุกข์
โรคร้างโรดโรดลากโรคราคร้าง	ปราชญ์ต่างต่างกาตาคาส่อปราชญ์ ^๑
	(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

ไทรลักษณโยคโยคไม่ถึงไทรลักษณ	ทุกข์รื้อรื้อจากโรคทุกข์
โรคเผลวกลวกพองโรคราคร้าง	ปัญญาดั่งตั้งตั้งค้ำค้ำปัญญา ฯ

๕.๒.๘ กลบทสารถิจักรถ — บทสารถิทาญรถ (บทสารถิจักรถ)

เมื่อนำบทสารถิทาญรถ (สารถิจักรถ) มาเปรียบเทียบกับกลบทไทยพบว่ามีลักษณะใกล้เคียงกับกลบทสารถิจักรถ ผลงานของหลวงนายชาญญเบศร์ ในจารึก “เพลงยาวกลบทกลอักษร” ที่วัดพระเชตุพนอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๐.

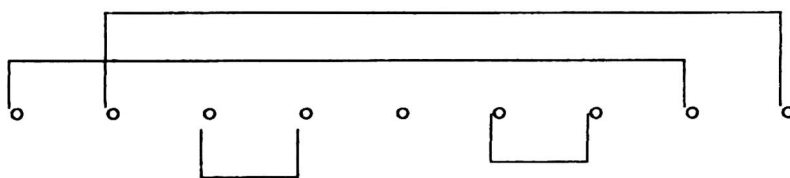
๑๑ สงสารกายหมายมิตรคิดสงสาร

ประมาณจิตรผิดเพราะเชื่อเหลือประมาณ	เสียคายการที่คิดเปล่าเศร้าเสียคาย
สุจริตคิดว่าตรงคงสุจริต	ไม่หมายจิตรเลยว่าจะไม่หมาย
กลับกลายเลื่อนเงื่อนไขจนความกลับกลาย	สัญญาไว้อย่างไรอย่าคำสัญญา
สังเกตกิจผิดหวังสิ่งสังเกด	วาสนาอาเพศหนอวาสนา
ให้มารับกลับว่าไม่ได้ให้มา	นั่งคอยทำน้อยๆซึ้งให้นั่งคอย
ชักเยื้องเรื่องรารักทำชักเยื้อง	ใช้สอยใครไปก็เคืองคนใช้สอย
กลบรอยเก่าเหมือนเต่าใหญ่ไข่กลบรอย	สบที่คอยพลอยประจบก็สบที่
คิดหน้าบ้างหลังนึกเหมือนคิดหน้า	ภอที่ว่าถึงจะว่าก็ภอที่
ใจดีใส่เข้าได้ด้วยใจดี	เสียแรงที่พิศไสมไม่เสียแรง
สงวนภักตร์คิดนวลสงวนภักตร์	ช่างแผ่รักจันทรกระจ่างเพราะช่างแผ่
คิดแคลงใจก็ไม่ผิดที่คิดแคลง	เวียนระว่างก็เสียแรงที่เวียนระว่าง
ได้เห็นใจสอนใจฟังได้เห็น	เช่นหลังแปนจะได้อ้างอย่างเช่นหลัง
กำลังเพลินกระไรเพลินเกินกำลัง	สตรีนี้ใจไม่สั่งจ้องใจสตรี
ถึงรักยหึงสองแปนหนึ่งไม่ถึงรักย	เสียศรีภักตร์คบค้าภาเสียศรี
หย่างนี้เพลงแต่ก่อนกลอนหย่างนี้	ท่านเรียกสารดีชักกรถ เอย ๑ ^๑

๑ ๑๖ คำ ๑

บทสารถิทาณูรต (สารถิขัปรต) ของเขมรมีลักษณะที่สำคัญคือในวรรคเดียวกันจะมีคำที่ ๑ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๘ คำที่ ๒ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๕ ส่วนคำที่ ๓ กับคำที่ ๔ สัมผัสสระกัน และคำที่ ๖ กับคำที่ ๗ สัมผัสสระกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

จุดจิตตสุญาบ้คราบ้งเรียงเจริยงจุดจิตต
เทาหุสธารณ์สัรวลจิตตคิตเทาหุสสาร

เทศนาจิตตมินจง์ตรงเทศนา
เทาเชวีการณันักชินมินเทาเชวี ๑^๑

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๖.

คำแปล

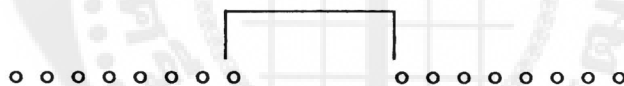
ขอสดับตรับฟังเรื่องขับร้องชอบ
ไปตลาดใหญ่สำรวจใจคิดไปตลาด

เทศนาใกล้คิดไม่ยอกตรงเทศนา
ไปทำงานว่านึ่งเมื่อไม่ไปทำ ฯ

๕.๒.๕ กลบทัวพันหลัก — บทโคพัทฐุณี (บทโคพันหลัก) — บทชาบ่ง (บทคิดก้าน)

บท โคพัทฐุณี เป็นกลบทอีกประเภทหนึ่งของบทพากย์ ๑ ซึ่งเขมรอาจจะได้รับอิทธิพลจากกลบทัวพันหลักของไทย และเมื่อนำมาเทียบกับบทัวพันหลักของไทยทั้งในกลบทศิริวิบูลกิตติ์และเพลงยาวกลบทในประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ จะเห็นว่ามียกย่องที่คล้ายกันมาก

แต่มีแตกต่างกันที่สัมผัสในวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ นั้น กลบทโคพัทฐุณีของเขมรจะสัมผัสกันระหว่างคำที่ ๑ กับคำที่ ๔ ของวรรค แต่ในกลบทัวพันหลักของไทย ในกลบทศิริวิบูลกิตติ์ สัมผัสในวรรคที่ ๒ และ ๔ จะสัมผัสกันที่คำที่ ๑ กับคำที่ ๓ ไม่ใช่คำที่ ๔ เหมือนกลบทของเขมร ส่วนกลบทัวพันหลักในประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ วรรคที่ ๒ และ ๔ คำที่ ๑ อาจสัมผัสกับคำที่ ๓, ๔, ๖, ๗ ก็ได้ ดังตัวอย่างกลบทัวพันหลัก ของหลวงนายชาญญเบศรี

๑ แต่วันเหนมิได้วันฉวิฬห

หรรโหยหาทุกข์ทิวาทีครวญ
นานเนิ่นเกินขวบปีไม่มีช่อง
สมานมิตรสนทน้องช่วยตรองการ
ไปหาผู้รู้ทำนายช่วยทายเคราะห์
โฉนนางหมางสาวดีประหลาดใจ
ความที่หมายกลายเปลี่ยนไม่เหมือนคิด
ห้ามก็เหมือนเตือนให้กลัวพยายาม
วาททุกข์ใจได้เห็นหน้าปฤษาที่
หมายไม่สมอารมณ์ประสงค์เห็นคงตาย
คณิงนุชสุดจะยังกำลังรักข
ถึงเคียงเข็ญปนแต่ใจอย่าให้อึง
ควรปรานีที่ผู้มุ่งบำรุงภักตร์

ครวญถึงนวลน่านนี้คณิงนาน
ช่องช่วยรับประทับประคองสมรสมาน
การเหนนานตามเดือนก็เบือนไป
เคราะห์ก็คณิงจำเพาะอาเพศโฉน
ใจจะขาดเสียด้วยไม่ประจักษ์ความ
คณิงน้อยจิตรห้ามใจไม่ฟังห้าม
ขามเข้าเข่นไม่เว้นความทเวศวาย
ที่ก็มีแต่หวังเน้นให้เกินหมาย
ตายด้วยรักขหักไม่หายลาหลกคณิง
รักขจึงเสี่ยงเรียงลักษณะให้มาถึง
อิงไปถึงเหนือได้นั้นไม่ควร
ภักตร์ถอพันคนเขาลักสำรวจสรวล

* Franklin E. Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๑.

สรวลถึงไหนในก้อน้องจะหมองนวล

วานนุสรผ่อนตามให้งามยศ

สารสนองครองสัตย์ปิตุยาน

นวลเอ๋ยควรเหนแก่หน้าที่ว่าวน

ยศให้คงามเท่าเอาวะสาน

นี้บุราณเรียกว่าว้วทันหลัก เอย ฯ^๑

ฯ ๑๖ คำ ฯ

บทโคัพทสุณี มีสัมผัสต่างจากบทพากย์ ๑ โดยทั่วไปคือ คำที่ ๑ ในวรรคที่ ๑ กับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ ต้องเป็นคำเดียวกัน และคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ ต้องสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคเดียวกัน คำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ ต้องเป็นคำเดียวกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๑ และสัมผัสกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๓ ด้วย นอกจากนี้คำที่ ๑ ในวรรคที่ ๑ ต้องเป็นคำเดียวกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๔ และคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๔ ต้องสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคเดียวกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

สุรีแลbungแตงด้วงควรวรคาบ	คาบจิตตทลาล่าบร่าบร่าปรัก
ปรักก่าสกรฐาสถุสยาคัก	ก่ากกรก็ฐลาค่าก่าม่านแตรล
แตรลครานเป็แตรเป็ปฐสโธ	โธมินพิโสธเม็ลครแตร
ครแตรวาลาอญญอญญ	ญญอญญลอญญลกราสโดยเมสาฯ ^๒

คำแปล

หญิงเล่นพนันแต่งด้วงควรวรถูก	ถูกจิตธรรมเนียมนับหาเงิน
เงินเบี้ยกระดาษหรือเงินกัก	กักกรก็ตกหากมีมาก
มากเพียงถ้ำด้วยถ้ำนุรุษเขลา	เขลาไม่พิสุจน์คู่ค้อมมอง
ค้อมมองมันเป็นงามคุดเคย	เคยคุดงามมากดาษด้วยแป้ง ฯ

นอกจากนี้ยังส่งอิทธิพลต่อ “บทชาบ่ทง” ซึ่งเป็นรูปแบบกลบทที่ปรากฏในบทพากย์อื่นๆ ของเขมรนอกจากบทพากย์ ๑ ได้แก่ บทชาบ่ทงของบทพากย์ ๔ (บทพากย์ยวน)

^๑ โปรดดูใน คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๗.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๘๘.

สำหรับบทชาบ่ทงในบทพากย์ ๗ มีความแตกต่างจากบทพากย์ ๗ ทั่วไปที่ คำที่ ๗ ในวรรคที่ ๑ จะเป็นคำเดียวกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ คำที่ ๗ ในวรรคที่ ๒ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๓ และคำที่ ๗ ในวรรคที่ ๓ จะเป็นคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๔

นอกจากนี้ คำที่ ๗ ในวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๒ คำที่ ๗ ของวรรคที่ ๒ — ๓ สัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

การ จาร ทำง อส ฬิบาก เรวี	เรวี แบบ เกลี มิน เกิด การ
การ ภู้า กุลาบ มาน บนูลา	บนูลา เนาะ ณา แดง แด มาน ๑
มาน สุรี มาน ภูฎี เสนหา พุรม	พุรม ทำง ชาติ สุขุม แดง เสรก ขุลาน
ขุลาน เสรก ดนุหา กุม ถา คุมาน	คุมาน สุรี ณา หาน กาด ฅนุหา ๑

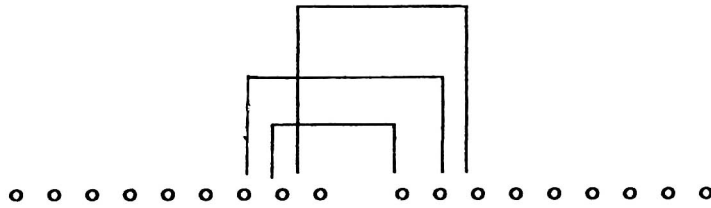
คำแปล

การงานทั้งสันไม่ชักทำ	ทำแบบเปลือไม่เกิดการ
การปลูกกุหลาบมีหนาม	หนามนั้นอย่างไรก็ต้องมี
มีหญิงมีเรื่องเสนาหาพร้อม	พร้อมทั้งอ้วนผอมต่างกระหายหิว
หิวกระหายคณหาอย่าว่ามี	ไม่มีหญิงไหนกล้าตัดคณหา ๑

๕.๒.๑๐ กลบทนาคบริพันธ์ — บทนาคบริพัฑฐ (นาคบริพัฑฐ)

กลบทนาคบริพันธ์ ผลงานของหลวงนายชาญญะยศร์ ซึ่งจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ มีความคล้ายคลึงกับ บทนาคบริพัฑฐ (นาคบริพัฑฐ) ของเขมร ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๒.

๑ ได้เห็นน้องปองรักษสมักหมาย

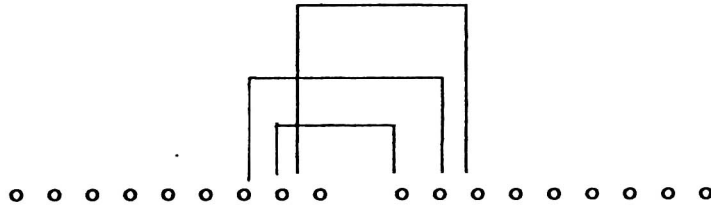
สมักมิตรพิศวาคีไม่คลาคลาย	ไม่คลาคลาที่วาวายเทศรวณ
เทศคร่ำรำพึงคำนึงนุช	คำนึงนานมิได้หุคดห้อยหรร
ละห้อยหาผู้เมตาก็แปรปรวน	ก็แปรแปรแต่ล้วนเหินเลือนลอย
เหินเลือนไหลใจยังร้อนอวรวาด	อวรวาดจิตรจะขาดแต่โสภสร้อย
แต่โสภสั้งฟังสารรำคาญคอย	รำคาญเคืองเรื้อร่อยเห็นเกินการ
เหินเกินกิจจึงลิขิตสารรักษ์	สาราเรียงเสี่ยงลักษอักษรสาร
อักษรส่งประสงสร้อยสุมาลย	สมรมิ่งเมื่อยารานอารมณ์รอน
อารมณ์รักษสมักมิตรขอซิดโฉม	ขอซิดขึ้นรื่นประโลมภิรมสมร
ภิรมสมานเหมือนหนึ่งสารที่วานวอน	ที่วานว่ามาด้วยร้อนกระเมนทน
กระมลเทียมเปรียบต่อพระลอกคลั่ง	พระลอกลุ่มฤทัยตั้งแต่หมองหม่น
แต่หมองโหม้สิทธิไชยช่วยแก้มนต์	ช่วยแก้มัวตัวเรียมกลระกำกาย
ระกำเกินเชิญแม่ช่วยแก้ไข	ช่วยแก้จนไข้ใจภ้อให้หาย
พอให้เหินโฉมหนิค่อยอ้อออย	อ้ออ้อเคื่อนเอนยัยกระบวรแปลง
กระบวรปลอมมอมม้วยด้วยจริงจิตร	ด้วยจริงใจอย่าให้คิดคะเนหมาย
คะเนนุสสุจริตประคิดแสดง	นามแกลงนาคบริพันธ์ เอย ๑ °

๑ ๑๖ คำ ๑

กลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะพิเศษที่สัมผัสระหว่างบทเพิ่มขึ้นจากบทพากย์ธรรมดาทั่วไป โดยคำที่ ๖ ในวรรคที่ ๑ จะเป็นคำแรกในวรรคที่ ๒ คำที่ ๑ ในวรรคแรกจะเป็นคำที่ ๒ ในวรรคที่ ๒ พยัญชนะต้นของคำที่ ๘ ในวรรคที่ ๑ จะเป็นพยัญชนะต้นของคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ และจะร้อยสัมผัสเช่นนี้ไปทุกวรรค ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์

° คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑๘.

ตัวอย่างคำประพันธ์

ประจิตเกษเนี่ยนวมรวมมณฑล	รวมมณีนีรมลนินิตคหมาย
ในมิตตมาสวาสวสทรวงโถมฉาย	ทรวงโถมเจ็ดโอยเกิดกายควรรถิรมย ฯ ^๑
	(ออกญาสุตตันตปรีชา อินท์)

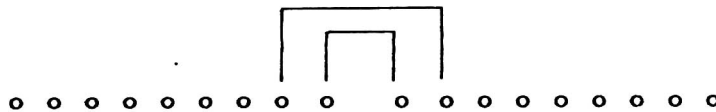
คำแปล

ประจิตเกษเนี่ยนวมรวมมณฑล	รวมมณีนีรมลนินิตคหมาย
ในมิตตมาสวาสวทรวงโถมฉาย	ทรวงโถมเจ็ดให้เกิดกายควรรถิรมย ฯ

๕.๒.๑๑ กลบทนาถเกี่ยวกระหวัด — นาคเกี่ยวกรวาท (นาคเกี่ยวกระหวัด)

เมื่อเปรียบเทียบกลบทนาถเกี่ยวกรวาท (นาคเกี่ยวกระหวัด) กับกลบทของไทยแล้วพบว่า มีลักษณะคล้ายกับกลบทของไทยที่มีชื่อว่า “นาคเกี่ยวกระหวัด” ดังที่ปรากฏในกลบทศิริวิบูลย์กิตติ์ และในเพลงยาวกลบทนาถเกี่ยวกระหวัด พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจารึกไว้ที่พระระเบียง วัดพระเชตุพนฯ โดยมีแผนผังดังนี้

แผนผังกลบทนาถเกี่ยวกระหวัด

ตัวอย่างคำประพันธ์ จากกลบทศิริวิบูลย์กิตติ์

พระปิตรงค์ฟงบุตรเห็นสุดห้วง	ห้วงสุดความคิดบุตรสุดหาญ
หาญสุดไม่หุคยังจะรังราย	รายรังน่านแนวนั้นตรึงสวเขบุตร ฯ ^๒

^๑ อึ้ง เสง, กาพย์สาธุครุเขมร, หน้า ๗๑.

^๒ กรมศิลปากร, ขุมนมตำรากลอน (กรุงเทพฯ: กรุสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๑.

ในจารึก “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” วัดพระเชตุพนปราสาทกลบท “นาคเกี้ยว
กระหวัด” เช่นเดียวกัน เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะกล
บทไม่ต่างจากกลบทในกลบทศิริวิบูลย์กิตติ ดังตัวอย่างที่ยกมา

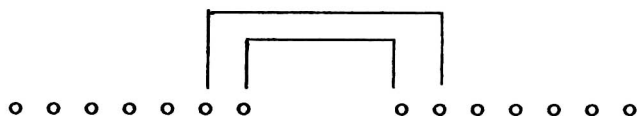
๑ อนุชาอภัยคฤหาสน์แสน

แสนกำสรวลด้วยเพราะมิดรักคิดแทน	แทนทดให้น้องแค้นแน่นทรวงระกำ
ระกำทรวงล่วงมาสายแสนอายหน้า	น่าอายไอ้สมสาเกใจหน้า
หน้าใจซึ้งใจหมีเจบจำ	จำเจบด้วยน้ำคำเขาเหลือคณ
คณเหลือชั้นเนื่อน้องคังคังหนาม	หนามคังไม่เท่าความทุกข์ทับถม
ถมทับอร่าน้องเป็นหนองกรม	กรมหนองก็เพราะลมลั่นลามลวน
ลวนลามได้ด้วยน้องไม่มีจิตรแห่ง	แห่งจิตรคิดระแวงจะหันหวน
หวนหันประชันที่หมีเคยควร	ควรเคยชอบจะชวนกันเกรงกลัว
กลัวเกรงใจพินางอย่าหมางจิตร	จิตรหมางหย่างคิดผัดต้องซื้อชั่ว
ชั่วซื้อชู้เช่นนั้นไม่ทันพั	พัพันจะพามัวหม่นหมองใจ
ใจหมองนักด้วยรักยที่ณะพี่เอ๋ย	เอ๋ยพินางช่างไม่เปรยเลนี้ใจ
ใจนี้หมีถือน้อยว่าพลอยไป	ไปพลอยให้ลั่นคำเขากำเกิน
เกินกำกั้นก็แต่จั่นคอกหนะที่	ที่หนะอย่าสะเทินที่ท่าทางเหิน
เหินห่างไกลลาโลยรักชกเชิญ	เชิญชกเชฐาเจริญแสนห่มช
นุชแสนห่มหวังจะฝังชีวิตรฝาก	ฝากชีวิตจรจิตรจากเป็นที่สุด
สุดที่ร่ำพomanสารสมมุติ	นามชื่ออุษงค์เกี้ยวกระหวัด เอย ๑

๑ ๑๖ คำ ๑

รูปแบบกลบทเขมรประเภทนี้กำหนดจำนวนคำเท่ากับบทพากย์ ๑๖ ทัวไป แต่มีการเล่น
สัมผัสมากขึ้น ดังจะได้แสดงในรูปแผนผังคำประพันธ์

แผนผังกลบทนาคเกี้ยวกรวาท

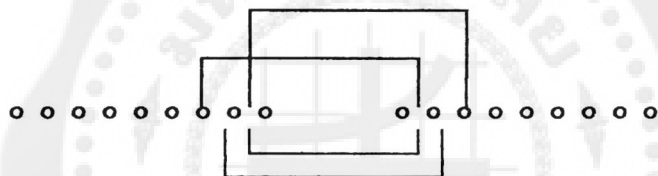

ตัวอย่างคำประพันธ์

สตรีผู้มีจิตพิริบนาแบกบ่า	บ่าแบกจิตตศรัทธาหมิ่นเสมาเสมา
สุมาเสมาอะสัพเพาประปราย	ปรายประปรายอานามินแลละ ฯ ^๑
คำแปล	
หญิงผู้มีใจสองน้าแตกหัก	หักแตกใจสมัครไม่หายสนิท
สนิทหายสิ้นจากกระเพาะเตรียมปราย	ปรายเตรียมนับอ่านไม่ตัดขาด ฯ

๕.๒.๑๒ กลบทนาคราชเพลงฤทธิ์ — บทนาคราชแปลงฤทธิ์ (นาคราชแปลงฤทธิ์)

บทนาคราชแปลงฤทธิ์ (นาคราชแปลงฤทธิ์) แม้จะมีชื่อกลบทคล้ายคลึงกับกลบทนาคราชเพลงฤทธิ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่วัดพระเชตุพนฯ แต่เมื่อเปรียบเทียบดูจะพบว่ากลบทประเภทนี้ของไทยมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ดังตัวอย่าง

๑ ทุกคำเข้าคำสรวยรันจวนถึง

ริงใจทุกขลุ่ยจิตรคิดคำนึง	ซึ้งคั่นนางหย่างประหนึ่งจะคลั่งไคล้
ใจเคลิ้มคลุ้มกลุ้มอรุณิทรารัก	นึกโศกตรองน้องเอ๋ยฮักด้วยเหตุไฉน
ได้เหวนวลเมื่อวันนั้นคิดหวนใจ	ใครว่าเจ้าจึงหมีให้พี่ใกล้เคียง
เพียกถ้ำขึ้นด้วยได้ซบเป็นที่พึ่ง	ปึงเทียมที่มิได้ซึ่งถึงขึ้นเสี่ยง
เถียงคำสัตย์ตัดก่อเหล่านกอเพีย	เลียงพาดพันหมั่นเมียงเข้าไว้ควา
ข้าหวังไว้ไม่เคาเงาในกระจก	นกระจกของขงกต้องเกี่ยวหว้า
ดาถ้อยคนหย่างนี้ย่อมมีมา	อย่าหมายเมืองนริยกาสุดจันท
สันดานเจ้าเมาบุ่นทำบุญเสมอ	เรอบาปองจ้องเจอก็คงฉิน
กันเข้าช่องต้องตะกางด้วยราววัน	คั่นรกวอนไม่เวียนหันออกหาทาง
อ้างหงยทองข้องหนามให้งามเช่น	เห่นเจื่อนโถมเฉียดจะเล่นเลียนปีกหาง
लगเปิดเหตุจึงให้ฝันเช่นนั้นนาง	ช่างนึกขนางระคายรักไม่รอคิด
มิตรร่วมใจตายด้วยกันมาพลันเจื่อน	เหมือนแผลเจ็บโรคเรื้อนที่เหลื่อปิด
คิดล้นปางไม่เหมือนอย่างปาราจิต	นามนาคราชเพลงฤทธิ์คิดขาก เอย ฯ ^๒

๑ ๑๔ คำ ๑

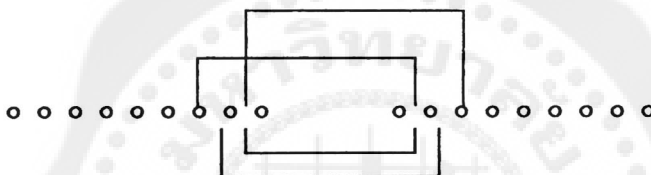
^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๘๕.

^๒ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, *ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน*, หน้า ๕๒๐.

กลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะคล้ายกลบทประเภทบทนาครินทร์เพราะมีการเล่น ๓ คำท้ายของวรรคหนึ่งไปเป็นสามคำแรกของวรรคต่อไป

อย่างไรก็ตาม “บทนาคราชแปลงฤทธิ์” มีความแตกต่างบ้างคือ แทนที่จะนำคำที่ ๖ และคำที่ ๗ ไปเป็นคำแรกและคำที่ ๒ ของวรรคถัดไป และนำพยัญชนะต้นของคำที่ ๘ ในวรรคต้นไปเป็นพยัญชนะต้นของคำที่ ๑ ในวรรคถัดไป เหมือนบทนาครินทร์ (นาครินทร์) แต่กลับนำพยัญชนะต้นของคำที่ ๖, ๗ และ ๘ ไปเป็นพยัญชนะต้นของคำที่ ๑, ๒ และ ๓ ในวรรคถัดไป ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

ป้อน เมตตา จำ พากุญ เทียง จัพะระ
คิด อานาถ ภูล บง กุม เกลจ คิด

เทาะ ชุพาก เนะ เนะ สุริ อามิต
รึด จัณง จง สุนิทุธ โยช ชาบ ชวน ฯ
(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

น้อมเมตตาจดจำคำที่ตรง
ขอให้คิดถึงพ่อย้ำลืมคิด

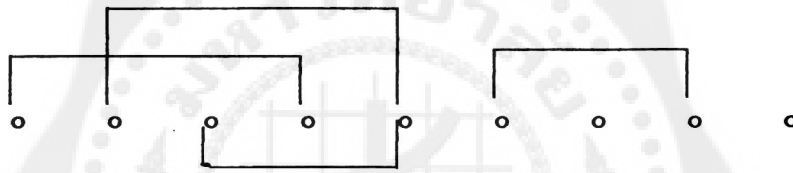
แม้ขัดข้องนั้นขอหญิงนิกสงสาร
รัดงานจงสนิทให้สนิทแน่น ฯ

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลบทนาคราชแปลงฤทธิ์ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทนาคราชแปลงฤทธิ์ (นาคราชแปลงฤทธิ์) ของเขมรแล้วพบว่ามีความแตกต่างกันบ้างกล่าวคือ ในกลบทนี้ไทยจะบังคับสระสัมผัสในคำที่ ๓ – ๔ และคำที่ ๘ ในวรรคแรก กับคำที่ ๑ ในวรรคถัดมา ซึ่งเขมรไม่ปรากฏสัมผัสในตำแหน่งนี้ หากแต่มีบังคับสัมผัสอักษรตรงกับกลบทของไทย

๕.๒.๑๓ กลบทระลอกแก้วกระทบฝั่ง — บทรลขุบทบุ๋จร้าง (คลื่นกระทบฝั่ง)

เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบกลบทเขมรประเภทนี้กับกลบทของไทยแล้วพบว่ามีความคล้ายคลึงกับกลบท “ระลอกแก้วกระทบฝั่ง” ของไทย ดังปรากฏว่าเป็นผลงานของนายเกด ใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” จารึกอยู่ที่พระระเบียง พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ

อย่างไรก็ตามพบว่ามีความแตกต่างเล็กน้อยระหว่างกลบท “ระลอกแก้วกระทบฝั่ง” กับบท “รลขุบทบุ๋จร้าง (คลื่นกระทบฝั่ง)” เนื่องจากในบทของเขมรมีการบังคับว่าคำที่ ๓ กับคำที่ ๔ และคำที่ ๖ กับคำที่ ๗ จะต้องสัมผัสสระกัน แต่กลบทระลอกแก้วกระทบฝั่งของไทยมีความยืดหยุ่นมากกว่าคือ คำที่ ๓ อาจสัมผัสสระกับคำที่ ๔ หรือ ๕ ก็ได้ เช่นเดียวกับคำที่ ๖ ก็อาจสัมผัสสระกับคำที่ ๗ หรือ ๘ ก็ได้เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างคำประพันธ์

๑ โอ้แสนรักชยไอ้ศักดิ์เราไม่เท่าถึง

แสวงมาคร้สวาคีหมายมิวายคณึง
ข้างทุกข์ที่ขาดที่ผู้เป็นคู่คิด
ดังตกลดดูตนชายเหมือนว้ายเวียร
แลเห็นฟ้าเหลียวฟ้าฝั่งยังลบลัว
ทุกข์ซ้ำยังทุกข์ชกยังมากมาย
ขอคนใจขอได้จงองค์เมฆขลา
ขึ้นน้ำได้เข้าในแผ่นดินเคิร
เมื่อคราวไรมีใครหรือช่วยสื้อชัก
ได้การแนได้แก่น้ำมาว่าวน
ขอบคุณล้าขอบคำเหลือที่เกือหนูน
คักกล่าวอนคิกกลอนไว้ให้จริง

ลงนอนอิงแล้วนั่งอิงรำพึงเพียร
ก็เพราะมากำพร้ามิตรคิดหันเหียน
แสนทูลสู้ทนเพียรเวียนตะกาย
เปลี่ยนใจหวัดเปล่าจิตรหิวหิวกระหาย
ให้นึกแต่เห็นแนตายด้วยหมายเกิน
ช่วยชุกักตร์ช่วยชกภาข้าเหาะเหิร
ไม่ควรซ้ำเหมือนข้าเชื่อย่อนาน
ให้สำเรทให้เสจรักชยสมักสมาน
ช่วยเทื่อสื้อช่วยสื้อสารการกำบัง
จะชกข้อจะขอคุณมาแต่หลัง
ระลอกแก้วกระทบฝั่งดังนี้ เอย ฯ

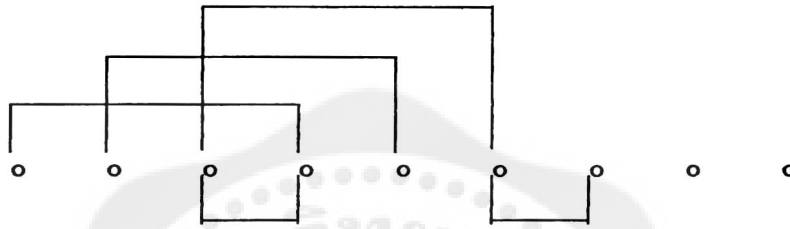
ฯ ๑๒ คำ ฯ

กลบทเขมรประเภท “รลขุบทบุ๋จร้าง (คลื่นกระทบฝั่ง)” มีลักษณะสำคัญคือในแต่ละวรรคจะมีสัมผัสพิเศษ ได้แก่ พยัญชนะต้นของคำที่ ๑ กับคำที่ ๔ จะต้องเป็นพยัญชนะต้นเดียวกัน

๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๒๑.

พยัญชนะต้นของคำที่ ๒ และคำที่ ๕ จะต้องเป็นพยัญชนะต้นเดียวกัน และพยัญชนะต้นของคำที่ ๓ กับคำที่ ๖ จะต้องเป็นพยัญชนะต้นเดียวกัน นอกจากนี้คำที่ ๓ กับคำที่ ๔ จะต้องสัมผัสสระกัน เช่นเดียวกับคำที่ ๖ กับคำที่ ๗ จำต้องสัมผัสสระกันด้วย ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

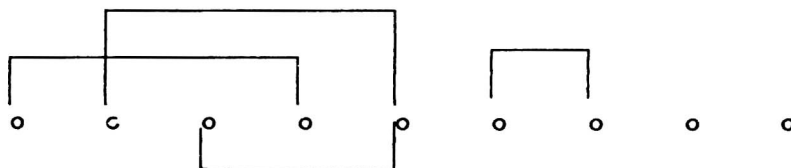
ตัวอย่างคำประพันธ์

บงสุรพาญ บัญสุรพะ บะเล็สวงวน	คิตขางมวน ควนขางมำ นำจงบาน
ชาตุคาบ ซาบเกียกกง รงรวมสุถาน	บงนีกสุมาน บานนางสุมฺคุร ซาก์ซาตู ๑°

คำแปล

พี่รักเปล่งสว่างบะเลอสงวน	คิตอย่างมันคงอย่างแน่นอนนออยากได้
เป็นคู่ถูกติดกอดพาครองร่วมสถาน	พี่คิดเคาไค่นางสมัครซัดเป็นคู่ ๑

อย่างไรก็ดีในหนังสือ “กาพย์สาสุตรเขมร” ของอิง เสง มีแผนผังที่ต่างไปจากในฉบับของ Huffman บ้าง กล่าวคือมีลักษณะแผนผังที่คล้ายกับกลบทระลอกแก้วกระทบฝั่งของไทยมากกว่า คือ พยางค์ที่ ๑ กับที่ ๔ เหมือนกัน พยางค์ที่ ๒ กับที่ ๕ เหมือนกัน พยางค์ที่ ๓ กับที่ ๖ เหมือนกัน พยางค์ที่ ๔ กับพยางค์ที่ ๗ สัมผัสกัน ดังนี้

๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๕.

ตัวอย่างคำประพันธ์

สีก รแลน สน รล็ก นึก เพก เสา ภูถ่ โฉม เจอา เพา พุรลึง สึง จ่ง ยี่
 ระ มิน สุต รต มิน สุต จุก โจล มุม เพล บง ผุทุม พุม ชวบ ชุม มุม บง พรวย ๑^{*}
 (ออกญาสุตตันตปรีชา อินท์)

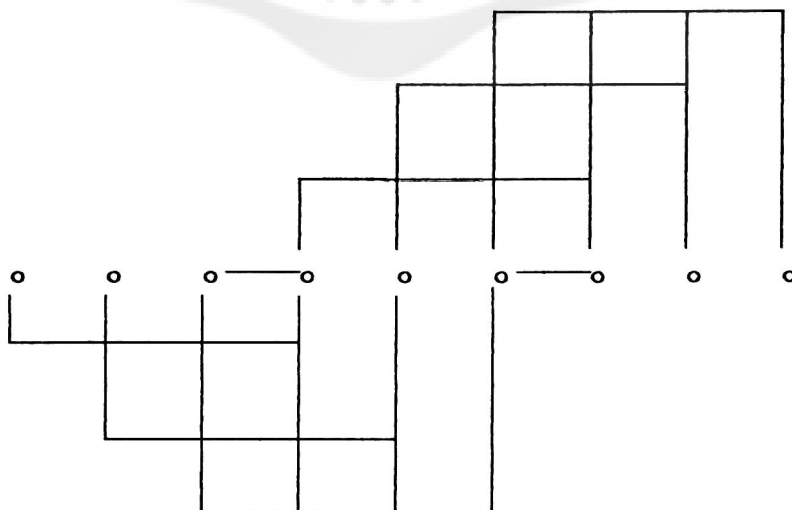
คำแปล

สีกแหลมแสนระลึกลึกยิ่งเศร้า คิดถึงโฉมเงาเพาขวัญน้องร้องไห้
 คิดไม่พ้นรอคไม่พ้นถึงเจ้าได้ เวลาที่ผทมไม่จวบชุมมุนที่กลุ่มกังวล ๑

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลบทระลอกแก้วกระทบฝั่งในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทรถกขุทบทจรัส(คลื่นกระทบฝั่ง) ของเขมรแล้วพบว่ามิลักษณะแตกต่างกันบ้างกล่าวคือ ในกลบทนี้ไทยไม่บังคับสระสัมผัสในคำที่ ๓ – ๔ นอกจากนี้ในกลบทของไทยจะไม่ปรากฏสัมผัสระหว่างคำที่ ๓ กับคำที่ ๖ หากเป็นสัมผัสระหว่างคำที่ ๓ กับคำที่ ๕ รวมทั้งในกลบทไทยจะมีสัมผัสระหว่างคำที่ ๘ กับคำที่ ๘ ซึ่งกลบทเขมรจะมีสัมผัสในตำแหน่งคำที่ ๖ – ๗

๕.๒.๑๔ กลบทกบเต็นสลักเพชร — บทกฏแกบโลตสุลาก่เพชร (กบเต็นสลักเพชร)

เมื่อเปรียบเทียบบท “กฏแกบโลตสุลาก่เพชร (กบเต็นสลักเพชร)” กับเพลงยาวกลบทในจารึกวัดพระเชตุพนฯ พบว่าคำประพันธ์เขมรประเภทนี้มีความคล้ายคลึงกับกลบท “กบเต็นสลักเพชร” ผลงานของขุนรณสิทธิ ที่จารึกไว้ ณ พระระเบียง พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ ดังตัวอย่างที่ยกมา

^{*} อึ้ง เสง, กาพย์สาธุการเขมร, หน้า ๘๓.

๑ เจ็บเรื้อรังห่างจากรักขให้ใจเรื้อรมหวร

แรมไกลหน้าราไกลนางร้างกลืนนวล

ละที่เคยเลขที่ควรล่วนที่แก่น

ไม่ควรทิ้งมัจฉาทานทางหมางข้อทุกข

ข้อนอกสองข้อ โอ้สุขขุม โอ้แสน

ก่อนเราทำกำมีเราแท้แก่เราแทน

โศกเหลือหน่วงทรวงเหลือแน่นแสนแฉ้วนาง

นิกยั๋งหรวนวดอยู่ห่า่งนางอยู่ห้อง

หน้าจะม้วนนวลจะหมองน้องจะหมาง

เขษมอาสาศุขเอย์เคยตำอาง

แม่จรวนนวลจะร้างนางจะรา

กอบท่าवलกลลวิลกินเทวศ

นางอยู่ห้องน้องหยั่งเห็ดเนตร์ยลหา

นานวันลึกนีกวันลับนั้บเวลา

โทยักตร์ราหาพิร้างห่ากรม

นวลเคยแอบแนบเคยอ่อนนอนเคยอ่อน

สองขุ่นสอใจใช้ไต้จมน

คิดได้เซยเคยได้ขึ้นถิ่นได้ชม

แก่นสอทุกชั้นบุกทรวงถมคมศรแทง

ทุกข์จากรอท้อใจร้อนฉอนใจรั้ง

แบบกันสื่อน้ำองกลตั้งนั่งกรแสง

เพื่อ โสภักษ์ภักตร์สองเรียงเพียงสิ้นแรง

เขียนคาใจขาดหลังแจ้งขอลา

นวลจากเต้าเนองต่างนางงศข

โศกนาฏกั้งตั้งข้อทักษ์ศกคอบถ้า

เหลียวเนตร์แต่แลน้องตั้งหลังน้ำตา

นักชีวนำชีวาตนาภรณ์แว่น

เจ็บทรวงร้อนจระตั่งรำจำสองร้าง

เน้นจะหานางจะให้ไหนจะเหิน

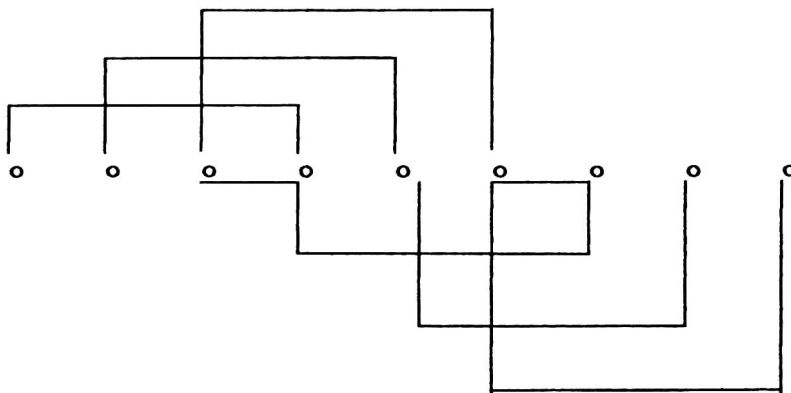
เรียนวิโชคโรคแหวเขื่อนเรือนว่างเอิ้น

เรียกกับเด่นสลักเพชรอย่างนี้ เออ ๆ

។ ១៦ កាំ ។

สำหรับกลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะเด่นที่ในแต่ละวรรคมีการเล่นคำดังนี้ พยัญชนะต้นในคำที่ ๑ เป็นพยัญชนะเดียวกับคำที่ ๔ และคำที่ ๗ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะต้นของคำที่ ๒ เป็นพยัญชนะเดียวกับคำที่ ๕ และคำที่ ๘ พยัญชนะต้นในคำที่ ๓ เป็นพยัญชนะเดียวกับคำที่ ๖ และคำที่ ๙ สระในคำที่ ๑ สัมผัสสระกับสระในคำที่ ๔ และสระของคำที่ ๖ สัมผัสสระกับสระในคำที่ ๗ ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสเฉพาะในวรรค)

* คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศึกษาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๒๓.

ตัวอย่างคำประพันธ์

รำลือพิศ ริดลือพาส รัสตุรลือเพญ
รีกรลย ราชรลาก รากร์ล้า

จะทนเพญ เจญทนทนง เลงทนท่า
เร่องรบ่า รำรเบียบ เรียบร โบช ๑^๑

คำแปล

รำลือจริง ริดลือคยราชญ์ลือเพญ
บานละลยราชทะเลรักช้อยชด

รู้ท่องออกสวขงามเล่นงอนช้อย
เร่องระบำรำระเบียบเรียบเบาบาง ๑

อย่างไรก็ตามในหนังสือ “กาพย์สาธุสูตรเขมร” ของอิง เสง ไม่มีการบังคับสัมผัสระหว่าง
พยางค์ที่ ๖ กับพยางค์ที่ ๘ ดังตัวอย่าง

เรียม เนะ แดง แดง นึก คน ราน ณาต เพา
รี มญฺญ หนึ่ง รึง เมญฺญ หนึ่ง ก็ มญฺญ รา

แสน ทุกข ตูร่า ตำ ท่าง เกรา เสา สพุพ คุรา
เกรง เค ฉา คุรา กาล อย โกรย คิต ชุญ ๑^๒
(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

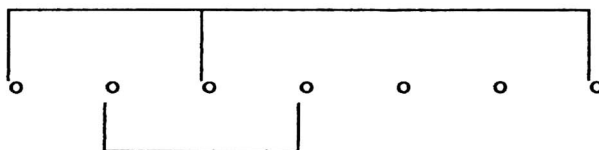
คำแปล

เรียมนี้แต่งคร่ำครวญนึกเจ้าเพาตลอด
รักครั้งนี้ใจเจ้าแข็งใจหนอก็ครั้งรา

แสนทุกข์ตรำตำทั้งในนอกเสว้าสรรพครา
เกรงเขวว่าครากาลลอยหลังคิดเบื้อ ๑

๕.๒.๑๕ กลบทกบตันกลางสระบัว — บทกบฏแกบโลตคณฤฎาสูร (กบกระโดคกลางสระ)

เมื่อเปรียบเทียบกลบท “กบฏแกบโลตคณฤฎาสูร (กบกระโดคกลางสระ)” กับ “เพลงยาว
กลบทและกลอักษร” ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ พบว่ากลบทประเภทนี้คล้ายคลึงกับกลบทที่มีชื่อว่า
“กบตันกลางสระบัว” ของจำจิตรนุกูล ซึ่งมีคำที่ ๑ และ ๗ ในวรรคเป็นคำเดียวกัน พยางค์ที่ ๑ กับ
๓ และ พยางค์ที่ ๒ กับ ๔ มีพยัญชนะตัวเดียวกัน ดังตัวอย่าง

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๕.

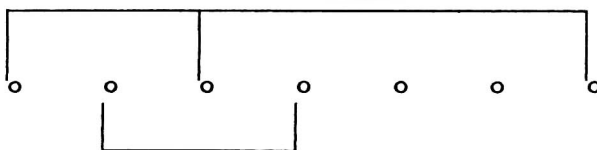
^๒ อิง เสง, *กาพย์สาธุสูตรเขมร*, หน้า ๘๒.

๑๑ หมายถึงมิตรเชื่อนไม่เหมือนหมาย

อายจิตรอดใจด้วยได้อาย	นิกหรรณวลหายแต่ลายนิก
หวังใจไว้จงจำนงหวัง	ตริกหมองครองมั่งไม่ยังตริก
คึกจิตรคึกเจิงคังเพลิงคึก	ยามเหล้นเอี่ยนลลิกนิกทุกยาม
เหิรจากหากเจ้าเฝ้าทำเหิร	ขามมิศรคึกเมิลจึงเงินขาม
ทราบชมสมเชื้อใจเนื้อทราบ	เชิญตอบชอบตามเนื้อความเชิญ
รักษเจ้าเราเจือด้วยเหลืรักษ	เงินจิตรคึกจักจะชักเงิน
เมินภักตร์มักพบเฝ้าหลบเมิล	เมียงที่หมีสเทินทำเมิลเมียง
หฤเคื่องเรื่องไรสิ่งไรหฤ	เที่ยงสัจทศซื่อที่ถื่อเที่ยง
เพียงเอ้ยเผยโอรูจงโปรดเพียง	คำสัจคเคื่องไม่เลียงคำ
ติทศสถานศาลท้าวเจ้าศกคิสิท	จำใจใช้จิตรที่คิดจำ
จำคนจนได้ไปประจำ	ชูเทิญเชิญประจำช่วยคำชู
แก้วทองกองถ้วนแต่ถ้วนแก้ว	หมูจิมี่แจ้วจิมหัวหมู
ภูษาผ้าแสดแพรชมพู	ชาตรีเข้าครูจะบูชา
สารกล่าวสาวกลอนสุนทรสาร	หาบทรู้แห่งบุราณท่านบ้นหา
ซื่อกบเด็นกลางสระปทุมมา	เพื่อไฉนงานการข้างหน้าปรากฏ เอ๋ย ๑ ^๑

๑ ๑๖ คำ ๑

สำหรับกลบท “กุ่มแกบโศตกณฎฐาสระ (กบกระโคตกลางสระ)” ของเขมรมีจำนวนคำเหมือนกับบทพากย์ ๑ โดยปกติ แตกต่างแต่ที่พยางค์ที่ ๑ กับพยางค์ที่ ๑ จะเป็นคำเดียวกัน และพยางค์ที่ ๑ กับ ๑ มีพยัญชนะตัวเดียวกัน พยางค์ที่ ๒ กับ ๔ มีพยัญชนะเหมือนกัน ดังตัวอย่างแผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

นิก คิต นิคฺย ควร เนา แด นิก	สลดฺ เทรก เกร ตริก คิต แสน สลด
ภูถ นิง ภูติเนา ทุกฺข ภูต ภูถ	แรง ขวาย วิต ขวล อฬฺ ภูถาง ๑ ^๒

(อิง เขง)

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๒๕.

^๒ อิง เขง, กาพย์สาธุการเขมร (ภานุเบญจ: มาเียง, ๑๙๗๒), หน้า ๕๕.

คำแปล

นักคิดนึกควรยังแต่นึก
คลจะคิดยังทุกขร้อยคล

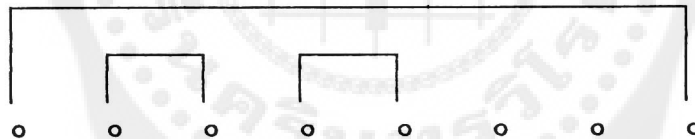
เหลือย่นครู้ตรึกคิดแสนเหลือ
แรงขวยรัดก้งวลย่งใจหนัก ฯ

๕.๒.๑๖ กลบทฟักพันธุ์ร้าน — บทครูพาอึ่งเทือง (ฟักเขียวขึ้นร้าน)

เมื่อเปรียบเทียบกลบท “บทครูพาอึ่งเทือง (ฟักเขียวขึ้นร้าน)” ของเขมรกับกลบทซึ่งปรากฏอยู่ในกลอนกลบทที่จารึกอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ พบว่ากลบทเขมรประเภทนี้มีความคล้ายคลึงกับ “กลบทฟักพันธุ์ร้าน” พระนิพนธ์พระองค์เจ้าคณาทร ซึ่งในภายหลังได้รับการสถาปนาให้ทรงกรม ดำรงพระยศเป็นที่ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร

กลบทประเภทนี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเขมรรับอิทธิพลกลอนกลบทไปจาก “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ที่จารึกประดับเสาพระระเบียงพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ อย่างแน่นอน เพราะกลบทประเภทนี้ไม่ปรากฏในตำรากลบทไทยก่อนหน้านี้ทั้งในจินตามณีและในกลบทศิริวิบุลย์กิตติ์

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

๑ จิตรแห่งง้างในใจหนักจิตร

มิตรเขื่อนเหมือนไซ้ไม่เช่นมิตร
หนักทรวงห่วงสารนานลือหนัก
เพื่อนใจไผ่เจ้าเฝ้าเจื่อนเพื่อน
จิตรเศร้าเจ้าข้าจำสอจิตร
คล้ายแล้วคล้ายแล้วคล้ายคล้าย
รักขรู้รู้เช่นเร้นเชิงรักข
วางจิตรหวัดใจไหวจ้วาง
คิดร้นคั่นร้างค้ำเรื่องคิด
รับหน้าร้านกรักขไหนรับ
รู้เอ๋ยเขอื่นขึ้นออกรู้
เชิญคีนขึ้นเคยเขขเชิญ

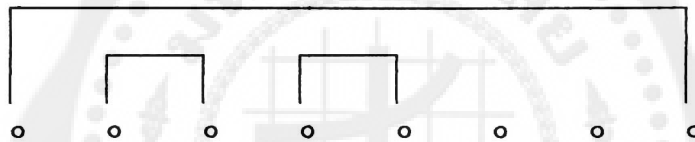
เป็นจิตรบิดจากปากใจเป็น
เหมือนจิตรมิตรจักมักจิตเหมือน
ชายเดือนเขื่อนคอบขอบแตกชาย
หมายค้ำหมายคิตมิตรขาดหมาย
นางร่ายหน้ายเราะเนาะอุทนาง
หมางภักคร้่มักผอมมอมผิวหมาง
ลับเหนเหล้นหางกลางแห่งลับ
จับผิดจิตรเพียรเจียนฟุ้งจับ
เกินนับกับน้องก้องนักเกิน
เงินร้าวข้าวรู้รู้ร้างเงิน
มิตรเหิรเมิลหายหมายเหนมิตร

เสียงกักตร์ลักพหลบภอเสียง	บิคแสร้างแบ่งเสียงเบี่ยงสปีด
คินางค่างเน้นเงินอนคิต	ลักชิลลิตขมลมชาขลัก
ขามนวลควรหน้าขยหน้าขาม	หักเหล้นเหนลลามห้ามเหลือหัก
ยักกล่าวขาวกลอนซ้อนแกล้งยัก	เฝ้าผู้กรักขฟักพันร้านข้อสาร เอย ๑°

๑ ๑๖ คำ ๑

บทสุรพาจเพ็งเทวริง (ฟักเขียวขึ้นร้าน) มีความแตกต่างจากบทพากย์ ๑ ที่มีการเพิ่มสัมผัสมากขึ้น กล่าวคือในคำที่ ๑ และ ๑๖ มีคำเหมือนกัน คำที่ ๒ กับคำที่ ๑ สัมผัสกัน และคำที่ ๔ กับคำที่ ๕ สัมผัสกัน^๖ เมื่อเปรียบเทียบกับกลบทฟักพันร้านแล้วพบว่ามิลักษณะบังคับตรงกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

จวบ จวน นวน อุณฺห์ ซาก์ แนบ จวบ	เนา ฅวบ จวบ ฅิต นิตฺย เฅญู เเนา
เพา สุนิทุ พิต สุนาล พาล เสนห์ เพา	คิต จง ฅนฺคฺ เยา เเนา แค คิต ๑
จิตฺต แฅน แสณ ฅวล ฅฎฺฎวล ฅนฺง จิตฺต	มิตฺต ขูจ ฅูจ ฅูมา เราจ ฅูจ มิตฺต
ฅฎฺฎา จิตฺต ฅูบิต ฅาก ฅาก จิตฺต ฅฎฺฎา	ฅฎฺฎล ทุคฺข มุข ฅฎฺฎวล ฅวล ทุรง ฅฎฺฎล ๑ ^๗

(ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

จวบจวนนวนลักชัดแนบจวบ	เนาฅวบจวบฅิตนิจมอเนา
เพาสุนิทจริงสนาลพาลเสนห์เพา	คิตไคร่นงเขาวเนาแต่คิต ๑
จิตแน่นแสนจุนรุ่มร้อนในจิต	มิตรเสียคฺจเขมาข้างแรมคฺจมิตร
ร้อนจิตเพราะจากลากจิตร้อน	ให้งถึงทุกขหน้าให้ลัมจุนทรงให้งถึง ๑

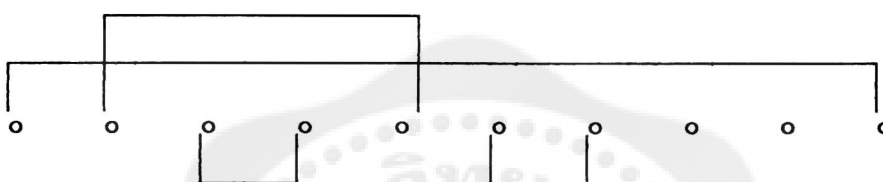
^๖ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๒๖.

^๗ อึ้ง เสง, กาพย์สาสุตรเขมร, หน้า ๖๓.

^๘ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๑.

นอกจากนี้เขมรยังนำ “บทศรพาง์เพ็งเทริง (บทพิกขึ้นร้าน)” มาแต่งมาแต่งเป็นบทพากย์ ๑๐ อีกด้วย หากแต่เป็นกลบทของบทพากย์ ๑๐ เพียงประเภทเดียว มีลักษณะที่ต่างจากบทพากย์ ๑๐ ทั่วไปคือ ในแต่ละวรรค คำที่ ๑ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๑๐ คำที่ ๒ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๕ สระในคำที่ ๓ กับคำที่ ๔ สัมผัสกัน เช่นเดียวกับสระในคำที่ ๖ กับ ๗ สัมผัสกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

โคเลื่อนลนคนเลือนเลิสเรีสอส์ท่างโค รงนึมเทาโวทุนึมเทียงเรียงเรียบราบร่ง
คงกญชยกญักญักญะญึงคง เพราะทักทงครทาก់ทามฉามวามานเคราะห์

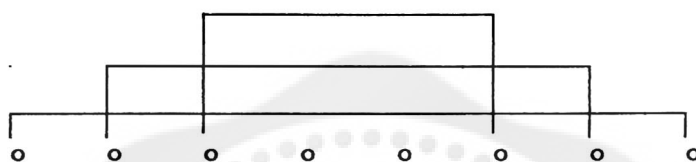
เมื่อเปรียบเทียบกลบทเขมรประเภทนี้กับกลอนกลบทของไทย พบว่ากลบทเขมรบทนี้มี ความคล้ายคลึงกับกลบทพิกพันท์ร้าน พระนิพนธ์พระองค์เจ้าคณาทร (กรมหมื่นอมเรนทรพดินทร) โดยเฉพาะในบทพากย์ ๑๐ ซึ่งมีลักษณะตรงกับกลบทของไทยทุกประการ และในเมื่อกลบทประเภท นี้พบใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ เท่านั้นจึงน่าจะยืนยันได้ว่ารูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้เขมรได้รับอิทธิพลไปจาก “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ

อย่างไรก็ตามปรากฏความต่างกันบ้างในบทพากย์ ๑๐ จำนวน เพราะคำจึงมากกว่ากลอนกลบททั่วไปของไทยที่มี ๖ – ๘ คำ ดังนั้นเขมรจึงเพิ่มการซ้ำคำในคำที่ ๒ กับคำที่ ๕ ของแต่ละวรรค ซึ่งไม่ปรากฏในกลบทพิกพันท์ร้านของไทย

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๒.

๕.๒.๑๗ กลบทฉัตรสามชั้น — บทฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น)

เมื่อเปรียบเทียบ “บทฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น)” ของเขมรกับเพลงยาวกลบทและกลอักษรในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ พบว่า “บทฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น)” มีความคล้ายคลึงกับกลบทประเภท “ฉัตรสามชั้น” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะลักษณะสัมผัสในแต่ละวรรคของกลบทซึ่งตรงกับกลบทฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น) ดังตัวอย่าง

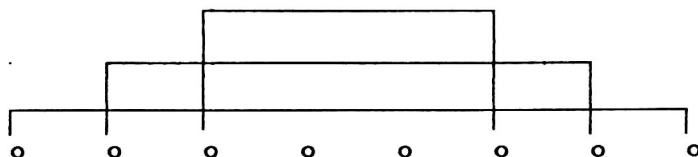
๑ หวรสวดีโทยฉวิลโทยสวดีหวร

ครวญคะนึ่งคะเนนึ่งคะนึ่งครวญ	ใจเศร้าโศกแสนกำสรวญโศกเศร้าใจ
เอ๋ยออกโอ้ห้วงวิตกโอ้ออกเอ๋ย	โชนฤาญี่จึ่งเจยนี่ฤาโชน
ไกลสถานที่สถิตย์ที่สถานไกล	แค้นใจเจ็บด้วยอาไลายเจ็บใจแค้น
ประจักษ์จริงทุกซ์ด้วยหญิงทุกซ์จริงประจักษ์	แสนสุครักย์โหมนุรักย์สุดแสน
แดนดินแผ่นดินแผ่นดินแดน	อนงค์นวล โหมไม่แมน โหมนวลอนงค์
สารแสดงแรงรักขแรงแสดงสาร	ประสงสมจงสมานจงสมประสง
คงคำสัตย์ที่ที่ร่ำสัตย์คำคง	ลวงล้นพ้อมมิได้จึ่งพ้อล้นลวง
น้องเอ๋ยโอ้พี่ห้วงเชยโอ้อ่อน้อง	สรวงสังเวศพรำพร้องสังเวศสรวง
บวบนทรพิไครไม่รับทรพนบว	ทุกซ์ระทมกรรมทรวงระทมทุกซ์
เจ้ารักขที่แมนเหมือนที่พี่รักขเจ้า	สุขขสำราญเราเราสำราญสุขข
พลุกพ่วนใจด้วยอาไลายใจพ่วนพลุก	ทำเนียมทำนุกซื้อฉัตรสามชั้น เอ๋ย ๑

๑ ๑๒ คำ ๑

กลบทเขมรฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น) ของเขมรมีสัมผัสนอกเหมือนบทพากย์ ๘ ทัวไป แต่ในแต่ละวรรคจะมีสัมผัสในดังนี้ คำที่ ๑ เป็นคำเดียวกับคำสุดท้ายในวรรคเดียวกัน คำที่ ๒ เป็นคำเดียวกับคำที่ ๑ ในวรรคเดียวกัน คำที่ ๓ เป็นคำที่ ๒ ในวรรคเดียวกัน ด้วยลักษณะสัมผัสเช่นนี้จึงทำให้กลบทนี้มีสัมผัสเหมือนรูปฉัตรสามชั้น จึงได้ชื่อว่าฉัตรบีฑาน (ฉัตรสามชั้น)

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

กนฺม เอย โอ เหตุ เมญจ โอ เอย กนฺม เสา หุมง มฺข ทฺภข สฺ มฺข หุมง เสา
เนา เอง เอก วิเวก อกค เอก เอง เนา ตึง รึง ทรึง โรล เกฎา ทรึง รึง ตึง ฯ^๑

คำแปล

กรรมเอยโอะเหตุโณเอยกรรม เสาหมองมฺขทุกขสฺมฺขหมองเสา
เนาเองเอกวิเวกองค์เอกเองเนา ตึงรึงทรึงโรลเกฎาทรึงรึงตึง ฯ

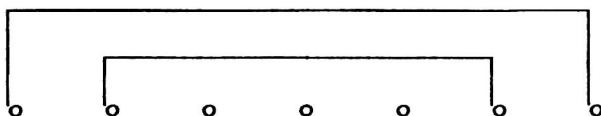
๕.๒.๑๘ กลบทมังกรคายแก้ว — บทมุกรชุกแก้ว (มังกรคายแก้ว)

เมื่อเปรียบเทียบกลบทเขมรประเภทนี้กับกลอนกลบทของไทยแล้ว จะพบว่ามีความคล้ายคลึงกับ “กลบทมังกรคายแก้ว” ซึ่งมีสัมผัสและคำบังคับตรงกัน กล่าวคือพยางค์ที่ ๑ เหมือนพยางค์ที่ ๑ และพยางค์ที่ ๒ เหมือนพยางค์ที่ ๒

สำหรับชื่อกลบทนี้โดยทั่วไปมักเข้าใจว่าชื่อ “มังกรคายแก้ว” แต่เมื่อเปรียบเทียบกับประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ฉบับพิมพ์ใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ กับที่ปรากฏในจินดามณีฉบับหมอบลัดเลย์และชื่อกลบทเขมรประเภทเดียวกันนี้ก็มีความหมายว่า “มังกรคายแก้ว” เพราะคำว่า มุกร หมายถึง มังกร ชุกแก้ว เป็นภาษาเขมรแปลว่า คาย แก้ว คือ แก้ว ดังนั้นชื่อที่ถูกต้องของกลบทนี้น่าจะได้แก่ “มังกรคายแก้ว”

กลบทมังกรคายแก้วของไทยปรากฏครั้งแรกในกลบทศิริวิบุลย์กิตติ ต่อมากรมหมื่นไกรสรวิจิตทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่บทหนึ่งสำหรับจารึกลงใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ที่พระระเบียงพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ ดังนี้

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๕.

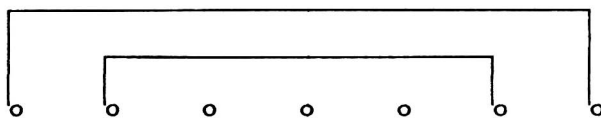
๑๑ สารสงวนควรมิตรสงวนสาร

นานคณิงเสน่ห่นวลคณิงนาน	ทวิทุกขเหลือที่ทานทนทุกขทวิ
โสภณวิลกินเทวสณวิลโสภ	ที่ห่าน้องต้องวิโยคด้วยห่านที่
ปีกว่าปานประมาณไว้ได้กว่าปี	แลสุดที่พำนักรุขนี้สุดแล
ทุกวันโทยมิได้ห่านว่างวันทุกข	แน่มหายสุขขฤฯ ไม่ได้เหมือนหมายแน
แปรปรวนรักษสมักนวลก็ปรวนแปร	ใจระกำกลแต่ระกำใจ
คิดเรื่องสารมาให้ทราบในเรื่องคิด	โฉนควรนวนไม่พิดเห็นควรโฉน
โคขื่อผิดคิดเคืองที่ขื่อโค	มาว่าให้เห็นจริงสิ่งว่ามา
มาทเหมือนบุญน้อยไกลไม่เหมือนมาท	หาหรรเสราแปล่าสวาคีแผ่หรรหา
ราเร็ดสิ่งสวาคีน้องต้องเร็ดรา	ภักตร์ไกลนวนชาติน้ำอย่าไกลภักตร์
สองสมเริ่มร่นแรกขอสมสอง	สมกัน้องขอให้ต้องใจน้องสมก
รักษจงเหมือนใจที่ปลงเจ้าจรรักษ	ตรงสองเราให้ประจักษ์แต่สองตรง
หมายมั่นตราบคิวงะโมขที่มั่นหมาย	ประสงเสน่ห้อย่ารู้หน่ายเสน่ห่ประสง
ขงเชียงกลอนเรียกมั่งกรคายแก้วขง	สองชั้นตรงสกัศแคว้นแน่ห้อย่าง เอย ๑ ^๐

๑๑๔ คำ ๑

สำหรับบทมกรขุขาก์แกว (มั่งกรคายแก้ว) ของเขมรมีลักษณะที่ต่างไปจากบทพากย์ ๗ ของเขมรทั่วไปคือ พยางค์ที่ ๑ เหมือนพยางค์ที่ ๗, พยางค์ที่ ๒ เหมือนพยางค์ที่ ๖ ดังแผนผังต่อไปนี้

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

จง จิตุด อาณิต โคง จิตุด จง	สาธ ลูออ บัณง จิตุด ลูออ สาธ
ราง โรง กุณง ลูออ กุณง โรง ราง	พริก พุราง สุธาง จิตุด ครบ พุราง พริก ๑ ^๒

(อิง เยง)

^๐ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๒๕.

^๒ อิง เยง, กาพย์สาธุการเขมร, หน้า ๖๔.

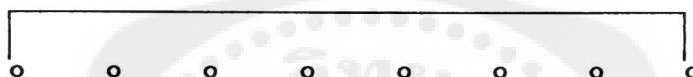
คำแปล

ผู้ใจสสารเห็นใจผู้
ร้างโรลงในลออในโรงร้าง

สร้างลออจ้านงจิตลออสร้าง
เข้ารางสะอางจิตทุกรุ่งรางเข้า ฯ

๕.๒.๑๕ กลบทกรอบจักรวาล — บทกรบจกรวาล (กรอบจักรวาล)

เมื่อเปรียบเทียบกับกลอนกลบทในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบทกรบจกรวาล (กรอบจักรวาล) พบว่ากลบทของเขมรประเภทนี้มีความคล้ายคลึงกับเพลงยาวกลบทกรอบจักรวาล พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

๑ ขามจิตรคิดข้อหมางระคางขาม

ความจริงใจนี้ใจนึ่งแห่งความ
ที่นางแกล้งแปลงเรื่องให้เคื่องที่
จวนจะขึ้นช่างมาคืนให้วันจวน
เช็ดแต่ชั่วกลัวแล้วที่คิดแต่เช็ด
ภอที่ฤาให้อ้ออิงช่างพึงภอ
ใจนึ่งไม่แจ้งนึ่งว่าปองใจนึ่ง
ซังกันไม่เหมือนรักนงอย่าซังซัง
จับเท็จจริงสิ่งใดได้ตั้งใจจับ
มิตรน้องทราบสันความเชิดตามมิตร
สองสามครั้งตั้งใจว่าเปนสอง
ใจสือถือว่าที่ที่วางใจ
แห่งในจิตรขนิฐบ้างอย่างเรียบแห่ง
ร่านรักเข้าเรื่องกลคนบุราณ

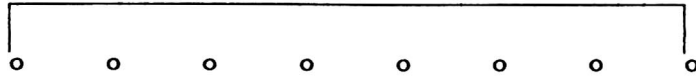
ควรจะถามก็ไม่ถามกันตามควร
สรวลซิกซี้กันเสียได้ไมได้สวน
อ้อสำนวรที่นางหย่างน้อ
ขอเสียเถิดหนะอย่าพ้องนึ่งได้ขอ
คังภากหนึ่งหน้าจ้ออ้อโค้งคัง
หวังอย่างไรนึ่งจะให้ได้สมหวัง
คิดหน้ามั่งหลังหน้อยค้อยได้คิด
ผิดข้อลับหฤฯข้อแจ้งจงแจ้งผิด
ใครประคุดก่อก่อนนึ่งนึ่งคือใคร
ไหนรู้ชั้นอื่นของนึ่งอยู่หนองไหน
กาลไม่นานปานใดเสียการ
หวานนึ่งมักแสดงด้วยลมหวาน
ท่านเรียกกรอบจักรวาลสารนี้ เออ ฯ °

ฯ ๑๕ คำ ฯ

สำหรับกลบทเขมรประเภทนี้มีลักษณะการวางสัมผัสนอกเหมือนบทพากย์ ๘ ของเขมรทั่วไป มีพิเศษที่เป็นลักษณะเฉพาะของกลบทที่คำที่ ๑ และคำที่ ๘ ในแต่ละวรรคเป็นคำๆ เดียวกัน ดังแผนผังคำประพันธ์

° คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๓๐.

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

จิต ริ่ม รกส สัมคร นวน สวงน คุรว จิตต เนา พินิคุย คิต สงวาส เนะ ณาส์ เทา
 เทา พุม สัมคร เสาะ เท ฤ มาส เทา บง เนะ เนา สงกา ณา มาส บง ๑^๐
 (ออกญาสุตตันตปรีชา อินท์)

คำแปล

จิตเริ่มรักสมัครนวลสงวนต้องจิต เนาพินิจคิดสังวาสนี้มากไป
 ไปไม่สมัครเสียเลยหรือมาศเทา พี่นี้ยังสงกาหนามาศที่ ๑

๕.๒.๒๐ กลบททวงเคจรดง — บทร่มม้งเฐียรไพรุ (ละม้งเคจรดง)

เมื่อเปรียบเทียบบทร่มม้งเฐียรไพรุ (ละม้งเคจรดง) กับกลอนกลบทของไทยแล้วพบว่ามีความคล้ายคลึงกับกลบททวงเคจรดง ซึ่งเป็นผลงานของหลวงนายชาญญเบสร์ จารีกที่วัดพระเชตุพนฯ เป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบ แต่โดยลักษณะของกลบทมีความแตกต่างกัน เนื่องจากกลบททวงเคจรดงของไทยจะเน้นการเล่นเสียงวรรณยุกต์จัตวาที่คำที่ ๒ ของแต่ละวรรค ดังนี้

๑ อักเอ๋ยออกประหลาดจริงที่นั้งเลย

ไอ้เอ๋ยคิดคิดไม่เหนจะเปนเลย	เสียดายเอ๋ยที่พี่เคยสงวนงาม
นิจาเอ๋ยหมีได้หมายจะหน้ายจิดร์	สมรเอ๋ยใจเป็นไรคิดเปนสองสาม
เจ้าพี่เอ๋ยสู้ส่าห์พยายาม	น้อยเอ๋ยงามแล้วฤ่น้องท่าหมองเมิน
แนนางเอ๋ยสัญญาไว้หยังไรเล่า	เจ้าเอ๋ยลืมนไปหฤเจ้าจึงห่างเหิน
ครั้งนี้เอ๋ยหาว่าปะระเพลิน	อกเอ๋ยออกไอ้สเทินเอาลอยลอย
นิจาเอ๋ยแสวงผลก็เปนพิศม์	เสียดายเอ๋ยป่วยการคิดมาคิดสอย
น้องเอ๋ยเตือนก็แต่เบือนตะบิตตะบอย	น้องเอ๋ยคอยข่าวหาหลายวัน
นุชเอ๋ยนุชมั่นว่ามิที่ขัดขวาง	เจ้าเอ๋ยหรือเถิดอย่าพรางข้อคำจัน
ขอครักษเอ๋ยที่ไม่หวังรังแกกัน	เจ้าพี่เอ๋ยจะทำวันสรรพสิ่งงาม

^๐ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๗.

ออกเอ๋ยซึ่งซ่อนเงื่อนเพื่อนฝากแฝง
 เจ้าเอ๋ยตรองเดิคล้ายหมองประมาณความ
 สมรเอ๋ยที่ว่าหวังให้ยั้งคิด
 คนเอ๋ยอันที่จะคั่นปลาสองมือ
 นื่องเอ๋ยที่ว่านี้ด้วยสุจริต
 นื่องเอ๋ยที่พิศไสมยังไม่จาง

นางเอ๋ยแห่งนี้ใจนี้เจ็บเหมือนเหนบหนาม
 นื่องเอ๋ยงามไหนก็ตามจะหาฤฯ
 ออกเอ๋ยวันนี้จะปิดมิดอยู่ฤฯ
 เจ้าเอ๋ยเจ้าเขาจะฤฯกระหมั่งนาง
 เออเอ๋ยผิดก็ควรผ่อนให้หย่อนบ้าง
 จึงกล่าวกลอนวอนปนกวางเศิรคง เอฯ^๑

๑ ๑๖ คำ ๑

แต่ในภาษาเขมรไม่มีเสียงวรรณยุกต์ กลบทม้างเฐีรไฟรุ (ละมั่งเดินไพร) ของเขมรจึงมีความแตกต่างจากคำประพันธ์ประเภทนี้ของไทยโดยดัดแปลงให้ในแต่ละวรรค คำที่ ๓ และคำที่ ๔ จะต้องเป็นคำที่ใช้สระเดียวกัน ทั้งนี้คำที่ ๕ อาจสัมผัสสระกับคำที่ ๖ หรือ ๗ ในวรรคเดียวกันด้วยก็ได้ ดังแผนผังคำประพันธ์

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในแต่ละวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

สุภาย เอีย นวน สวงวน จิตฺ อิต มัว หม่ง
 มโน เอีย เมณญ เพญ สงเวค วิเวก ล่น

กมฺม เอีย บง นำ ปฺราส นีราส ตน
 ทุกฺข เอีย ธฺงน ธน มิน บาน วิวาน สุน ๑^๒
 (ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

เสียขายเอียนวลสงวนจิตไม่มัวหมอง
 มโนเอ๋ยทุกข์เต็มสังเวชวิเวกล้น

กรรมเอ๋ยที่นำปราศนิราสน้อง
 ทุกข์เอ๋ยหนักทนมิได้วิวานเกิน ๑

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างกลบทกวางเศิรคงในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับม้างเฐีรไฟรุ (ละมั่งเดินไพร) ของเขมรแล้วพบว่ามีความแตกต่างกัน เนื่องจากกลบทประเภทนี้ของไทยบังคับเสียง

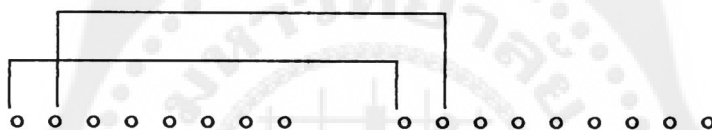
^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๓๑.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๗.

วรรณยุกต์จตุวาในคำที่ ๒ ของแต่ละวรรค แต่เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาที่ไม่มีเสียงวรรณยุกต์ดังนั้นจึงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นบังคับสัมผัสระหว่างคำที่ ๓ – ๔ และคำที่ ๕ – ๖ – ๗ แทน

๕.๒.๒๑ กลบทบัวบานกลีบ – บทผูกญกรีก (ดอกบัวบาน)

เมื่อเปรียบเทียบกับกลบทที่คล้ายคลึงกันในกลอนกลบทของไทย พบว่าในกลอนกลบท “บัวบานกลีบ” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงจารึกไว้ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ มีลักษณะคล้ายคลึงกับกลบทเขมรประเภทนี้มาก เพราะนอกจากจะเหมือนกันในลักษณะของกลบทแล้วยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านของเนื้อหาของกลอนด้วย ดังยกมาเปรียบเทียบเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

กลบทบัวบานกลีบ

บทผูกญกรีก (ดอกบัวบาน)

คำแปล

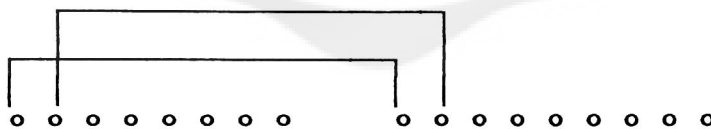
เจ้ามณักตร์ผ่องเพี้ยงบุหลันฉาย	เจ้าลือนลาภีร์เลิบริลังข่ง	เจ้ามณลาอันเงาม
เจ้ามณเตรประหนึ่งไฉนนาทราช	เจ้าลือวสทนต์พญจกุงลาย	เจ้ามณพญทนต์คจกุงลาย
เจ้ามณขนก่งละม้ายคันศรทรง	เจ้าลือโอสบปรีมญมัยพราย	เจ้ามณโอสบปรีมญมัยพราย
เจ้ามณนายาลดั่งกลขอ	เจ้าลือชายจูงโสทยานศรข่ง	เจ้ามณชายปลายโสทยานศคงาม
เจ้ามณสอเหมือนคอสวรรณหงษ์	เจ้าลือกษานสรวลเรียบรกรเปรียบกร	เจ้ามณานสรวลเรียบหาเปรียบกร
เจ้ามณกรรมกกลีบบุขบง	เจ้าลือสกุญสุวรรณหงส์	เจ้ามณศอคจสุวรรณหงส์
เจ้ามณวงวิลาดเรียบระเบียบไร	เจ้าลือกษณจกกลศกานุสนนงค	เจ้ามณกรรมคจกกลศกานุสนนงค
เจ้ามณปรางเปล่งปลั่งเปรมปราโมช	เจ้าลือวสทวิลาศราบริยบไร	เจ้ามณวงวิลาศราบริยบไร ๑
เจ้ามณโธฐเขี้ยวฉนวนจิตรนำพิศไสม		
เจ้ามณทนต์กลนิลช่างเจียรไน		
เจ้ามณเกศดำประไลเพียงภูมริน		
เจ้ามณปิกัดทรงมงกุฎกระษัตร์		
เจ้ามณทศกรรมเจียกผมนมมณักตร์สิ้น		
เจ้ามณไรไม้แข่งคคหมนติน		
เจ้ามณประทีนกลั่นเกษกระจายจอน		
เจ้ามณเบื้องปฤษฎางค์ท่งพิศวง		
เจ้ามณทรวงสมทรงอนงค์สมร		

เจ้างานฉันทิยเทพกนิร
 เจ้างานกร่อนงวงเระววรรณ
 เจ้างานนั้วันักขานำรักษนอ
 เจ้างานดอเอบางเหมือนนางสวรรค์
 เจ้างานเพลาคลักทีพรณ์
 เจ้างานบาทจรจรัลจรงาม
 เจ้างานฉม่อมพร้อมพริ้งอึ่งนางนุช
 เจ้างานดุดอยฟ้ามาสู่สนาม
 เจ้างานอุดมสมลักขณานาม
 เจ้างานยามประจจัตกรัชกาย
 เจ้างานศักดิ์สมบุรณ์ประยูรยศ
 เจ้างานหมดประมวญสวาคีที่มัทหมาย
 เจ้างานจริงทุกสิ่งสรรพดังบรรยาย
 ข้อับวานกลีบขยายหมายนามเอย ๑^๐

๑ ๑๖ คำ ๑

กลบทเขมรประเภทนี้เมื่อรับอิทธิพลมาจากกลบทไทยแล้วยังคงรักษาลักษณะเด่นคือ สอง
 คำแรกของทุกวรรคเป็นคำเดียวกัน ส่วนสัมผัสนอกอื่นๆ มีลักษณะเหมือนบทพากย์อื่นๆ ทั่วไป

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่าง

เจา ลูอ นลา ภูรี เสียบ รลิ่ง ข่ง
 เจา ลูอ โสธ บัปรีม ญูญิม พุราย
 เจา ลูอ ก ฆาน สุรวล เรียบ รก เปรีียบ กุร
 เจา ลูอ กณณ ภูง กล ฝุคา บุสุส บุงค

เจา ลูอ วงศ์ หนู พงศ์ ภูง กุง ลาย
 เจา ลูอ ชาย จุง โตศ ยาน คุรย่ง ๑
 เจา ลูอ ส ภูง สุวณณ หงส
 เจา ลูอ วงศ์ วิลาส ราบ รเบียบ ไร ๑^๒

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๓๒.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๔.

คำแปล

เจ้างานนลาอันเงางาม	เจ้างานวงหงษ์คู่ทองกลาย
เจ้างานโอรุปริมอัมพราย	เจ้างานชายปลายไศศยานสดงาม
เจ้างานมานสรวลเรียบหาเปรียบขาก	เจ้างานศอศุจสุวรรณหงส์
เจ้างานกรรมคุณกลศกานบุษบง	เจ้างานวงวิลาสราประเบียบไร ๆ

๕.๒.๒๒ กลบทอักษรสังวาส — บทอักษรสังวาส (บทอักษรสังวาส)

บทอักษรสังวาส (บทอักษรสังวาส) เป็นกลบทที่เขมรน่าจะรับไปจากไทย บทนี้เป็นกลบทที่จัดอยู่ในประเภทบทพากย์ ๗ แต่มีความพิเศษแตกต่างไปจากบทพากย์ ๗ โดยทั่วไปคือ คำที่ ๑ — ๒ และ ๖ — ๗ ของทุกวรรคจะสัมผัสกัน

สำหรับในกลบทอักษรสังวาสของไทยมีความคล้ายคลึงบทอักษรสังวาส (บทอักษรสังวาส) ของเขมรมาก แต่มีความแตกต่างคือของเขมรจะนำคำท้ายวรรคของวรรคที่ ๑ ไปสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๒ แต่ใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ซึ่งเป็นผลงานของขุนรัตนสิทธิ์ ซึ่งจารึกไว้ที่พระระเบียงพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ จะนำไปสัมผัสกับคำที่ ๓ ดังนี้

๑ โฉนใจเจ้าจึงไม่นิยมสม

มาราร้างท่ารสถิริมชม

เพราะเจาะจงหวังจะฝากชีวิตริมิตร

จะถนอมเป็นที่ชื่นฤทัยใน

จะกะไรที่พอได้ประโลมโลม

เหนือนน้องครองสัจย์ดำรงตรง

อ้อออรู้เชิงเช่นสนัดชิด

กลฝนค้ำไบบัวกล้วยสังจริง

ชลกลหยาดน้ำค้างพร่างหน้าผา

เปรียบเทียบสมรพที่ชายคลาย

มาทวาสนาเราเสียรู้รู้

อันสัจชาติล้นชื่นช้ออนวน

ได้ไ้วเป็นเช่นชื่นนางหย่าง

ที่นี้คมแฝงฝักชกใบไป

เค็มเริ่มคิมได้แหยงน้ำใจโฉน

หวังยังไม้ตรีขึ้นยืนชงคง

หฤหรือโถมนัสพิศวงหลง

คิ้ววงของหลงเล่าไม่กริ่งประวิง

ใจไม่อินยอมวิบัติเจียวจริงหญิง

แน่นแท้ที่จะกลิ้งกลับกลายวาท

ภอรอแสงสุริยาขึ้นสายหาย

ควรคว่นหนะแสนที่ได้คังสรอน

อ้อสอพอเป็นครูเพราะหล่อนสอน

รักย์มักช้อนด้วยรักย์รสวาจา

เพื่อเมื่อพบพานบังข้างหน้าหนา

ผู้รู้ท่านแต่งตั้งคำรามา

เรียกชื่อว่าอักษรสังวาส เอช ๑^๑

๑ ๑๔ คำ ๑

สำหรับกลบท “อักษรสังวาส (บทอักษรสังวาส)” ของเขมรนอกจากจะบังคับสัมผัสนอกเหมือนบทพากย์ ๗ ทัวไปแล้ว ยังมีลักษณะพิเศษคือ คำที่ ๗ ในวรรคที่ ๑ จะสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๒ และคำที่ ๗ ในวรรคที่ ๓ จะสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๗ ในวรรคที่ ๗ และคำสุดท้ายในวรรคที่ ๗ จะสัมผัสกับคำสุดท้ายในวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

บงบงชूरเหียนึกถากการ
เจ็รียงเมุ่ที่ยบ่เพบทมูมิขุสี
เพาเทาหมินมานปร่าบ่บงผง
บุคีสีมานเทียตเจ็ยตตุรตุร

บานปรานกาลณานิงปีสุรี
ณนมบมโบสปีสุรีสลุอ ๑
จิตตคิตเสนห์สูงงอุสุรกร
เคจเกอจบงกรอุณขุณามาน ๑^๒

คำแปล

พี่สูญนานแล้วนี้ถว่าการ
ร้องเผด็จกล่อมบทใหม่สั้นมี
เพาไปไม่มีบอกพี่ด้วย
สามีกินมีอีกเจ็ยคคั่นรน

ได้ปรานเมื่อไรจะอุ้มศรี
ณนมโอบอุ้มศรีขาวล่อ
จิตคิตเสนห์สนองคู่ปานกัน
หลบลิ้มพี่ยากจนน้องหิวมี ๑

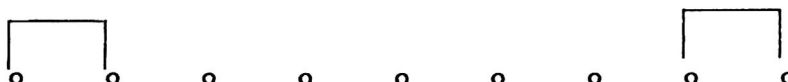
เนื่องจากในภาษาเขมรคำที่สะกดด้วย ร จะไม่ออกเสียงเมื่อเป็นพยัญชนะสะกด ดังนั้นกวีจึงนำคำที่ลงท้ายด้วยเสียง ออ มาสัมผัสด้วยได้

นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการนำกลบทนี้ไปแต่งเป็นบทพากย์ ๕ ด้วย โดยมีลักษณะตรงกับกลบทอักษรสังวาสของไทย แต่มีจำนวนคำมากกว่า คือ ๕ คำ ดังแผนผัง

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๓๓.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๘๕.

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

ฤา เท เค เทา ปร่าบ่ ภู่อึ้ง หนึ่ง
อาณา ถา อวี โอย โสภ โมก

เหตุ เกท อวี สุรี ชิ่ง จั โจก โบก
ฤา คี โรค กมม เอง เท เท ๑°

คำแปล

หรือไม่เขาไปบอกให้รู้
อำนาจว่าอะไรให้โสภโมก

เหตุเกทอะไรหญิงโกรธกระโชกกระชาก
หรือคือ โรคกรรมเองใช้ไหม ๑

๕.๒.๒๓ กลบทสิงโตเหล้นหาง — บทสิงโตเลงกนทุย (สิงโตเล่นหาง)

บทสิงโตเลงกนทุย (สิงโตเล่นหาง) ของเขมรบทนี้มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบกับกลบทสิงโตเหล้นหาง พระนิพนธ์ในพระองค์เจ้าνωม (กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีความแตกต่างอย่างชัดเจน

กลบท “สิงโตเหล้นหาง” พระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าνωม (กรมหลวงวงศาธิราชสนิท) ใน “เพลงยาวกลบทและกลอักษร” ที่พระระเบียขพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ มีลักษณะดังนี้

๑ แสนรักษนักรฤไทยใครจะเสมอ

นอนกลางวันฝันถึงเจ้าเฝ้าละเมอ
สำคัญจิตรคิดว่าน้องข้อมาแอบ
นึกสะเทินเงินคิดผิดแล้วเรา
คิดถึงนุชสุดจะห้ามความวิตก
ถ้าแสวงสมอารมณ์หมายทุกซ์โหม
จะเกื้อภักตร์เป็นศักดิ์ศรีดีขึ้นมาก
เขาก็ยังไม่ยินเยื่อนเอ็นไอษฐ์อวย

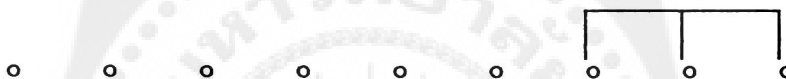
ถึงเขยอเนตรเขม้นเหนแต่เงา
เหนวับแวบเคิรคู่รู้ว้าเสา
สลคทรวง่วงเหงาเศร้าโศกโชรรม
ให้รื้อนอกคังเอาไฟใส่ฮือโหม
ได้เซอโหมขอบขึ้นร้นระรวย
ประสาชากยังอดส่ำห่าได้สวย
เอาใจช่วยคิดข้างได้ไปเปล่าเปลือย

คนที่ใช้ไปหลายเที่ยวเที่ยวสวนสื้อ	ทำน้อยหยาให้ลำบากยากใจเหือบ
ร้อนแต่เราข้างเขาเย็นเหน็นงเนื้อ	จะช่างเฉื่อยเฉยรักชัชชัคชัคยาว
แต่พลิกเพลงแกล้งเขื่อนเลื่อนหลายนัค	เผ่าพุดผัดกอให้เนิ่นเกินนำหนาว
แม้มิใช้ใคร ไปมั่งฟังข่าวคราว	จะแกล้งกล่าวกลับคำรำพาโล
บูรณว่าดักลอบชอบหมั่นกู้	เปนเจ้าผู้แม่นจี้เกียจเฉียดจะโอ
กลอนเพลงนี้ไม่บังคับรับเอกโท	ชื่อว่าโตเหล่นทางหย่างนี้เอย ฯ ^๑

๑ ๑๔ คำ ๑

อย่างไรก็ดีกลบทเขมรประเภทนี้มี ๒ ลักษณะคือ แบบแรกพยัญชนะต้นในคำที่ ๓ — ๘ — ๙ จะต้องเป็นพยัญชนะต้นเดียวกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในวรรค)

ตัวอย่างคำประพันธ์

เนา ที ณา เรวี การ สุธุด กุม โกง กาง แด กุม ขุลาจ โอน กราบ ขุลา ขุลวน ขุลา ขุล้าง
 แกรง เค สุดบ ฐูญ ถบ ฤก รก เรือง ร้าง แสง ปรณัง เมล าย ภูาส ฐีร์ ฐียม ฐาม ฯ^๒

คำแปล

อยู่ที่ไหนทำงานใจคือยาโกงกาง แดอย่าขลาดโอนกราบลูตัวเวลาหลัง
 เกรงเขาเกลียดเมื่อเกรงกริยาหาเรื่องบัง จึงแข่งขันมักง่ายเดินพุดเหน็บแนม ฯ

ดังนั้นลักษณะบังคับประเภทนี้จึงแตกต่างกับกลบท “สิงโตเล่นหาง” ของไทย อย่างไรก็ดีในหนังสือ “กาพย์สาธุสูตรเขมร” ของอิง เสง ได้อธิบายลักษณะของ “บทสิงห์โตเลงกนทุย (สิงโตเล่นหาง)” ไว้อีกแบบหนึ่งซึ่งรูปแบบประเภทนี้มีลักษณะตรงกับกลบทของไทย กล่าวคือในแต่ละวรรค พยางค์ที่ ๕ กับพยางค์ที่ ๖ จะสัมผัสกัน ดังแผนผัง

แผนผังคำประพันธ์ (แสดงสัมผัสในวรรค)

^๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๗๕.

^๒ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๑๐๑.

ตัวอย่างคำประพันธ์

หนึ่ง ปรีง เทา ปรีโลม ลวง ฦว ชีวิต แกรง มิน มิศุด ชิต การ จาร อี อึง
 ฤา นึง แจง แดง การ สาร มิน ฦึง แกรง พุริ่ง ชึง ขาด อธฺยาสุริย์ ฯ^๑
 (ออกญาสุตตันตปริชา อินท์)

คำแปล

จะเพียรไปประโลมลวงดวงชีวิต เกรงไม่มีศรชิตการจารอ้ออึง
 หรือจะแจ้งแต่งการสารไม่รู้ถึง เกรงขวัญซึ่งข้องขัดธฺยาสุริย์ ฯ

๕.๒.๒๔ กลอักษรถอยหลังเข้าคลอง — บทถยโกรย (บทถอยหลัง)

บทถยโกรย (บทถอยหลัง) เป็นกลบทเขมรเพียงประเภทเดียวที่จัดอยู่ใน “กลอักษร” ของไทย ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกรอบพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน ของวัดพระเชตุพนฯ ด้วยมีความคล้ายคลึงกับกลอักษร “ถอยหลังเข้าคลอง” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

๑ เจ้างามสัพสาระพวงค์ดั่งนางสวรรค์

พะโยมแจ่มจันทร์เปรียบกอเทียบทัน	ทันเทียบกอเปรียบจันทร์แจ่มพะโยม
โลมช้ออนอับสรทรวงเสมอสมร	สมรเสมอทรวงอับสรช้ออนโลม
ฤาไทยโทมโทรมเศร้าประเล้าประโลม	ประโลมประเล้าเศร้าโทมไทยฤา
โจนคิดจะชิตชมสนมสนิด	สนิดสนมชมชิตจะคิดโจน
เจียมใจด้วยไหวหวั่นเพราะพรันใจ	ใจพรันเพราะหวั่นไหวด้วยเจียม
เสี้ยมงามเจ้าแจ้งประจักษ์กรณกลง	กลงรักษประจักษ์แจ้งเจ้างามเสี้ยม
ร่อนอกเรียมเทียมระทมกรมเกรียม	เกรียมกรมระทมเทียมเรียมกร่อน
ถอนฤาไทยทอดคนอนกรกอด	กอดกรนอนทอดฤาไทยถอน
คิดครวญใคร่สมรมึงวาวอน	วอนวึงมึงสมรใคร่ครวญคิด
จิตรจริงเจ้าสวาคีจ้องนงคันทาญ	นาฏนงคัจงสวาคีเจ้าจริงจิตร
ร้างแรมไมคึดหวังฝิ่งชีวิตร	ชีวิตรฝิ่งหวังคึดไมแรมร้าง
ขนางใจไยสุคาสัญญาให้	ให้สัญญาสุคาไยให้ขนาง
นวลแหงนด้วยหมางบาดสวาคีวาง	วางสวาคีบาดหมางด้วยแหงนนวล
สงวนงามเจ้าทรมารักษขอชักถาม	ถามชักขอรักษทรมเจ้างามสงวน
พรายแพร่ไม่ม้วนมิดค้องคึดคร	ครคึดค้องมิดม้วนไม่แพร่พราย
หมายมุ่งเหมือนเดือนคับลับเมฆเลื่อน	เลื่อนเมฆลับคับเดือนเหมือนมุ่งหมาย

^๑ อึง เสง, กาพย์สาสุตรเขมร, หน้า ๖๕.

นึกแนโ้ววชีวีครั้งนี้ชาย
 ตรึกตรองหวังยังจิตรึกตรอง
 ลำล้าใจนึกคลั่งโห่ฮังฮึก
 คำเข้าทุกข์ใจร้อนนอนจับไข้
 คณิงครวญคร่ำฉาวลิกินระกำ
 ถึงคิดให้จิตรงนพิกลจริต
 นื่องนี้จะอึ้งอำทำมื่นคิง
 สดงภิรมย์ชมชิตประสิทธิ์สม
 กลบทบรยายย้ายทำนอง

ชายครั้งนี้ชีวีว้ายโธ่แน่นึก
 รังรอคิดจิตรยังหวังครองตรึก
 ฮึกโห่ฮังคลั่งนึกใจลำล้า
 ไข้จับนอนร้อนใจทุกข์เข้าคำ
 ระกำกินฉาวคร่ำครวญคณิง
 จิตพิกลจนจิตรให้คิดถึง
 คิงมื่นทำอึ้งจะนื่อง
 สมประสิทธิ์ชมชิตภิรมย์สดง
 ชือถอยหลังเข้าคลองครองอ่านเอ๋ย ๑ ๐

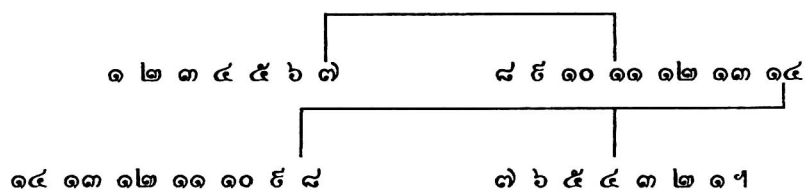
๑ ๒๖ คำ ๑

นอกจากนี้ในกลอักษรถอยหลังเข้าคลอง ยังมีโคลงบอกวิธีแก้กลอักษรประเภทนี้ไว้ด้วย
 โคลงบทนี้เป็นพระนิพนธ์ในกรมหมื่นไกรสรวิชิต ดังนี้

๐ กลสารเสาวเลขนี้	นามสนอง
ถอยท่อนหลังเข้าคลอง	เคลือบไคล
ใครอ่านเร่งคริตรอง	ประหยัดเชียง กลนา
แม้บ่ต้องตามใช้	เช่นแล้วเสียความ ๒

สำหรับบทถอยไกรย (บทถอยหลัง) ของเขมร จัดอยู่ในกลุ่มคำประพันธ์ที่เรียกว่า บทพากย์
 ๑ แต่มีลักษณะที่แตกต่างออกไป คือเวลาอ่านผู้อ่านจะต้องอ่านไปจนจบวรรคที่ ๒ แล้วอ่านทวน
 กลับก็จะกลายเป็นวรรคที่ ๓ และ ๔ ลักษณะสัมผัสอย่างอื่นไม่ต่างจากบทพากย์ ๑ วิธีการอ่านต้อง
 อ่านตามลำดับดังนี้

แผนผังคำประพันธ์

๑ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๓๕.

๒ เรื่องเดียวกันหน้าเดียวกัน.

ตัวอย่างคำประพันธ์

บงบานอนมกฐัฐจิด
 คุจรงคิผุคิผุคิผุคิ

สุทราผุคิผุคิผุคิผุคิ
 จิดฐฐฐฐฐฐฐฐฐฐ

คำแปล

ที่ได้น้องมาคตทุเลาจิต
 คุจรงคิผุคิผุคิผุคิ

ผู้ทนปึกใจคิผุคิผุคิ
 จิดทุเลาคลมาน้องได้พี่

เมื่อเปรียบเทียบกลบทประเภทนี้กับของไทยแล้วพบว่าแม้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก แต่ก็มี ความแตกต่างกันคือ กลอักษรถอยหลังเข้าคลองของไทยเมื่อจบในแต่ละวรรคก็ต้องอ่าน ถอยหลังกลับ ดังนั้นจึงแต่งเฉพาะวรรคดับ (วรรคที่ ๑) และ วรรครอง (วรรคที่ ๓) เท่านั้น เพราะ วรรครับ (วรรคที่ ๒) และวรรคส่ง (วรรคที่ ๔) จะต้องอ่านถอยหลังจากวรรคที่ ๑ และ ๓ ตามลำดับ ส่วนบทถอยโกเรีย (บทถอยหลัง) ของเขมรต้องอ่านทั้งวรรคที่ ๑ – ๒ แล้วจึงอ่านถอยหลังเป็นวรรค ที่ ๓ – ๔ ดังตัวอย่างที่ยกมา

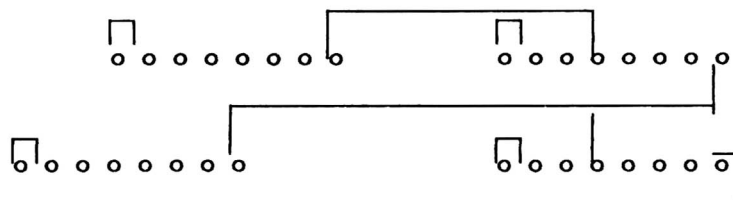
จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเมื่อเขมรรับรูปแบบคำประพันธ์นี้เข้าไปแล้วได้มีการปรับให้ต้อง อ่านวรรคที่ ๑ และ ๒ จบเสียก่อนจึงสามารถอ่านถอยหลังกลับเป็นวรรคที่ ๓ และ ๔ ได้ จึงมียากกว่า กลบทถอยหลังเข้าคลองของไทยเพราะผู้ประพันธ์จะต้องแต่งวรรคที่ ๑ และ ๒ ให้กินความถึงวรรค ที่ ๓ และ ๔ ด้วย

๕.๒.๒๕ บทนโม

ไม่ปรากฏบทนโมในกลบทไทย ทั้งในกลบทสิริวิบูลกิตติ์และในเพลงยาวกลบทวัดพระเชตุ พน สันนิษฐานว่าเขมรคิดขึ้นใหม่โดยนำคาถาในพระพุทธศาสนามาตั้งไว้ทุกต้นวรรคแล้วจึงแต่งคำ อื่นต่อไป โดยคำที่ ๒ ของแต่ละวรรค ต้องเป็นคำที่สัมผัสอักษรกับคาถาที่ยกมาไว้ต้นวรรค นอก จากนี้คำสุดท้าย (คำที่ ๑) ในวรรคที่ ๑ จะสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๒ และคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ จะสัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผัง

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p.๕๒.

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

น แนนางเนาะนุณอุณณา	โม เมิลมุขอุลาสุลูละ
พ พงสวงสามินสุคาล์จ๊ะ	ทุษา ธนธานกุราสแกรลคราน์เป็ ๑
ย ยล่ขบ่เนะระจง์จั้ง	ลี สวรภู้งิงตามภู้งีร์
ทุธ ฐาค์ค่ญะมาะพิเคราะห์	อ อส่อนก่ญีร์ญุกเนาชิต ๑°

คำแปล

น แนนางนั้นลูกคนไหน	โม คูหน้าใสขาวงดงาม
พ พงศ์วงศ์ไม่ทราบชัด	ทุษา ทรัพย์สมบัติมากเหมาะจะ
ย ยล่คินนี้เจ้าใครรู้	ลี ถามให้รู้ตามคำเนน
ทุธ อ้วนจืดชื้อพิเคราะห์เสนอ	อ ตื่นคนเดินนอนอยู่ใกล้ ๑

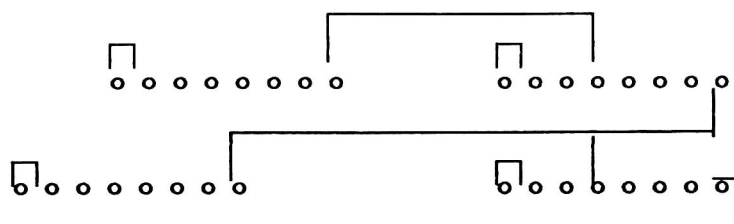
๕.๒.๒๖ บท ก ข

บทนี้ไม่ปรากฏในกลบทสิริวิบูลกิตติ์และกลอนกลบทในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เช่นเดียวกับบท นโม สำหรับบท ก ข นี้มีความแตกต่างจากบทพากย์เจ็ดทั่วไปคือบทนี้คำขึ้นต้นในแต่ละวรรคต้องใช้พยัญชนะเป็นคำต้น โดยเรียงลำดับตามลำดับตัวอักษรเขมร ตั้งแต่ ก, ข, ค, ฉ, ง, จ, ฉ, ช, ฌ, ญ ฯลฯ

ด้วยเหตุที่คำขึ้นต้นในแต่ละวรรคของกลบทประเภทนี้ต้องขึ้นต้นด้วยพยัญชนะในภาษาเขมรและเรียงลำดับไปตามตัวอักษร โดยเริ่มที่ตัว ก ข ดังนั้นบทนี้จึงเรียกกันโดยทั่วไปว่า บท ก ข ส่วนสัมผัสอื่นๆ เหมือนกับกลบท นโม ที่กล่าวแล้วข้างต้น ดังแผนผัง

° Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๘๗.

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

ก เกิดขามนุสสุกนุงโลกีย	ข ขมมาคขมกรเรียนเรวี
ค คิตโอยคุรบ่สพพอนุเลี	ฌ ฌเญอเพีเพญขามนุสสุ ๑
ง จากเจวงสุฎ้าเม็ลเคเอง	จ เจจาด์เจงแบงโอยจุละ
ฉ ฉิตเกิดการข้างฉาเนาะ	ช ชาคิขามนุสสุโอยญูจเค ๑

คำแปล

ก เกิดเป็นมนุษย์ในโลกีย์	ข พยายามขม้นขมีหาเรียนทำ
ค คิตให้ครบสรรพทุกสิ่ง	ฌ มองสิ่งกระทำเต็มเป็นมนุษย์
ง เหลียวซ้ายมองขวาตัวเอง	จ รู้จัดแจงแบ่งให้เห็นแจ้ง
ฉ เลิศเกิดงานอย่างไหนดั้น	ช ชาคิเป็นมนุษย์ให้คู่จเขา ๑

คำสัมผัสที่ปรากฏในตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นว่าหากอ่านแบบภาษาไทยจะไม่คล้องจองกัน แต่หากอ่านแบบคำภาษาเขมรคำเหล่านี้จะคล้องจองกัน (ไม่คล้องรูปแต่เสียงสัมผัสกัน) เช่น โลกียข มีเวลาออกเสียงจะอ่านว่า (โลเกีย — ขเมีย) หรือคำว่า จุละ — เนาะ — มนุสสุ จะออกเสียงว่า จุละ — ญะ — มนุญ — เป็นต้น

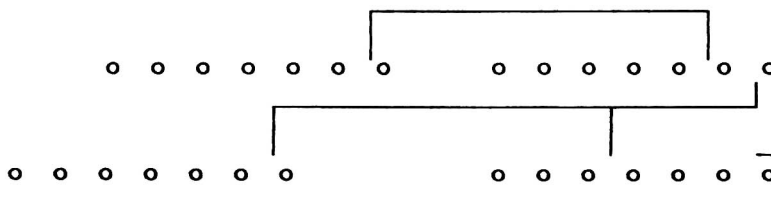
๕.๒.๒๗ บทสุกรทินวิลาส

บทสุกรทินวิลาสมีบังคับสัมผัสที่สำคัญคือ คำที่ ๑ ของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๖ ของวรรคที่ ๒ คำที่ ๑ ของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๑ ของวรรคที่ ๓ และคำที่ ๔ ของวรรคที่ ๔^๑ ดังแผนผังคำประพันธ์

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ อึ้ง เสง, กาพย์สาสุตรเขมร, หน้า ๖๒.

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

แนวทวนวลกษณพัคตรนิรมล	แนวบงยางศุทสุกบ์สุกล์/ราณ
สงวนภงาเบ็กทวารโอยบงบาน	เมญมุขกลุขามบงนังลา ๑
แนวบงมินควรวะฎูญณะ	บงนังอาลัยสุระณะณา
สุมเวฐาบุคิสุริทุมงา	เมญชารงาครามฎูญหนึ่ง ๑

คำแปล

แนวทวนวลกษณพัคตรนิรมล	แนวบงยางศุทสุกบ์สุกล์/ราณ
สงวนภงาเบ็กทวารให้พี่ได้	เห็นหน้ากลุขามเพ็งจะลา ๑
แก้วพี่ไม่ควรทำเช่นนั้น	พี่จะอาลัยอาวรณ์หนา
โปรดทำเป็นบคิสุริทุมงา	มองเป็นหนาวคราครั้งหนึ่งนั้น ๑

เหตุที่กลบทนี้มีชื่อเรียกว่า สุกรทินวิลาสน่าจะเกิดจากลักษณะเฉพาะของกลบทนี้ คือคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๑ ไปสัมผัสกับคำที่ ๖ ในวรรคที่ ๒ ซึ่งน่าจะเกิดจากการเทียบว่าวันศุกร์ตรงกับวันที่ ๖ ของสัปดาห์ ดังนั้นกลบทนี้จึงได้ชื่อว่า “สุกรทินวิลาส” ซึ่งแปลว่าความงดงามของวันศุกร์

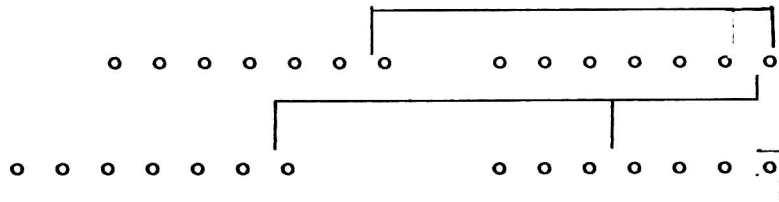
คำประพันธ์ประเภทเสารทินวิลาสกับสุกรทินวิลาสไม่ปรากฏในตำรากลบทของไทยแต่อย่างใด ดังนั้นคำประพันธ์ทั้งสองประเภทนี้อาจจะเกิดจากการสร้างสรรค์ของกวีชาวเขมรก็เป็นได้ โดยนำมาจากสัมผัสแบบกาพย์ที่เน้นสัมผัสท้ายวรรคเป็นสำคัญ ซึ่งเห็นได้จากคำประพันธ์เขมรสมัยก่อนหน้า เช่น การส่งสัมผัสใน “บทพโนล” และ “บทกาคติ” เป็นต้น

๕.๒.๒๘ บทเสารทินวิลาส

บทเสารทินวิลาสเป็นกลบทเขมรอีกประเภทหนึ่งซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มบทพากย์ ๑ บทนี้มีบังคับสัมผัสเพิ่มจากบทพากย์ ๑ คือ คำที่ ๑ ในวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ และคำที่ ๑ ในวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำที่ ๔ ในวรรคที่ ๔ ดังแผนผังคำประพันธ์

๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p. ๕๐.

แผนผังคำประพันธ์

ตัวอย่างคำประพันธ์

คู่เอ๋ยคู่เพรงอุวาสนา	บงมินลวงโลมเทกฤชญา
บญโศตฤตกรคู่เสนหา	โอยขุจอสารบานทุกขฯ
บงสวบขุนอนกมินครรณา	ลนัศวตามโทสโอยกนิฐา
ฉวงลวงชาเสฏฐจครองสีมา	เมฏฐจมานพนิตาเน็กรวมรักฐฯ

คำแปล

คู่เอ๋ยคู่เพรงหรือวาสนา	พี่ไม่วางโลมหรือกัลยา
ล่อลวงพุดคู่เสนหา	ให้เสียสารได้ทุกขฯ
พี่สวบแก่คนใดครรณา	ล้นตัวตามโทษให้กนิฐา
ฉวง (?) ละอองเป็นเสด็จครองสีมา	โฉนไม่มีพินิจจะร่วมรักฯ

เหตุที่เรียกกลบทประเภทนี้ว่า เสารทินวิลาส น่าจะเกิดจากลักษณะเฉพาะของกลบทที่บังคับสัมผัสระหว่างคำที่ ๑ ของวรรคที่ ๑ กับคำที่ ๑ ของวรรคที่ ๒ ซึ่งต่างไปจากลักษณะสัมผัสของบทพากย์ ๑ โดยทั่วไป จึงนำมาเทียบกับวันเสาร์ซึ่งเป็นวันที่ ๑ ของสัปดาห์ (ซึ่งมี ๗ วัน เปรียบได้กับจำนวนคำในวรรคหนึ่ง ๆ) และตั้งชื่อว่า เสารทินวิลาส ซึ่งมีความหมายว่าความงามของวันเสาร์ กลบทเขมรประเภทนี้ไม่พบในกลอนกลบทของไทย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดอาจสรุปรูปแบบคำประพันธ์ประเภท บทพากย์ ๖ — ๑๑ ได้ว่า คำประพันธ์ประเภทนี้เขมรน่าจะได้รับอิทธิพลไปจากลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอน (เพลงยาว) รวมทั้งกลบทและกลอักษรของไทย เมื่อเปรียบเทียบกับเพลงยาวกลบทและกลอักษรในจารึกที่พระกระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนฯ แล้วพบว่ามีความคล้ายคลึงกันมาก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าจารึกเพลงยาวกลบทและกลอักษรดังกล่าวน่าจะส่งอิทธิพลให้กับการแต่งกลบทของบทพากย์ของเขมรประเภทต่างๆ

^๑ Franklin E.Huffman, *Cambodian Literary Reader and Glossary*, p ๕๒.

เนื่องจากคำประพันธ์ของเขมรประเภทนี้เพิ่งปรากฏตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศราชมหา
อิสราธิบดี (พระองค์ด้วง) ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ – ๔ ของไทยเท่านั้น ในขณะที่รูปแบบคำ
ประพันธ์ประเภทนี้ของไทยมีความสืบเนื่องมาตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่ในช่วงเวลาเดียว
กันนี้ไม่ปรากฏว่าเขมรมีรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ ๗ – ๑๑

เมื่อเขมรรับคำประพันธ์ประเภทกลอน ของไทยแล้วได้ดัดแปลงแบ่งเป็นคำประพันธ์
ประเภท บทพากย์ ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐ และบทพากย์ ๑๑ และจัดแบ่งกลบทเหล่านี้เป็นกลบทเฉพาะของ
บทพากย์ต่าง ๆ กล่าวคือ

กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๗” ได้แก่ บทนมโม, บท ก ข, บทโคพัทฐะสุนิง (ว้าวพันหลัก), บท
นาคเกี้ยวกรวาท (นาคเกี้ยวกระหวัด), บทอภิสรรตสวาท (อักษรสังวาท), บทกนกแกบ โลด กณฎาลสร
(กบกระโดดกลางสระ), บทอภิสรรตลวน (อักษรลั่น), บทสุกฤททินวิลาส (สุกฤททินวิลาส), บทศรพจ
เหิงเทริง (ฟักขึ้นร้าน), บทมกรขจากแก้ว (มังกรคายแก้ว), บทเสารทินวิลาส (เสารทินวิลาส) และ
บทถยไกรย (ถอยหลัง)

กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๘” ได้แก่ พุคณุกรีก (ดอกบัวบาน) ฉัตรบีชาน (ฉัตรสามชั้น)
นาคบริพัตร ศรีพิริพันธ์ นาคราชแปลงฤทธิ์ กรบงกรวาท (กรบงจักรวาล) รามังฆีไพร (ละมั่งเดิน
ไพร) ยติภงค (ยติภังค์) สบาศ์สบึง (สบัดสะบึง)

กลบทสำหรับ “บทพากย์ ๙” มีทั้งหมด ๖ ประเภท ได้แก่ บทรลขุทพจรู้ง (คลื่นกระทบ
ฝั่ง) บทกนกแกบ โลดสลาภเพชร (กบกระโดดสลักเพชร) บทสพาลวน (สลับลั่น) บทพระจนุ
รบังฉัตร (พระจันทร์บังฉัตร) บทสารถิธานูรต (บทสารถิขั้บรต) บทสิงหโตเลงกนุท (บทสิงโต
เล่นหาง)

ทั้งนี้การกำหนดจำนวนคำของกลบทเขมรอาจเกี่ยวข้องกับความสะดวกและลักษณะ
เฉพาะของกลบทที่สัมพันธ์กับจำนวนคำและจังหวะของบทพากย์นั้นๆ ด้วย ทั้งนี้อาจสืบเนื่องจาก
กลบทไทยในเพลงยาวกลบทและกลอักษร ณ วัดพระเชตุพนฯ ที่ระบุจำนวนคำคร่าวๆ สำหรับกล
บทประเภทต่างๆ ไว้ด้วยแล้ว เช่น กลบทพระจันทร์ทรงกลด มี ๘ คำ เมื่อเขมรรับอิทธิพลมาจึง
กำหนดให้กลบท “บทพระจนุรบังฉัตร (พระจันทร์บังฉัตร) อยู่ในประเภทบทพากย์ ๙ เป็นต้น

โดยเฉพาะในกลบทเสารทินวิลาสซึ่งบังคับ คำที่ ๗ ของวรรคที่ ๑ จะต้องสัมผัสกับคำที่ ๗
ของวรรคที่ ๒ ซึ่งก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะที่เรียกว่า เสารทิน (โดยจำกัดจำนวนไว้ที่เลข ๗ อันหมายถึง
ถึงวันเสาร์) ดังนั้นกลบทประเภทนี้ต้องใช้กับบทพากย์ ๗ เท่านั้นมิฉะนั้นจำนวนคำจะเกิน เป็นต้น

สำหรับกลบทต่าง ๆ ของบทพากย์ ๗ – ๑๑ นั้นหากจัดประเภทตามที่ได้รับอิทธิพลไปจาก
ไทยแล้วอาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. กลบทที่เขมรรับไปโดยไม่ได้เปลี่ยนแปลง กลบทประเภทนี้ถึงแม้จำนวนคำจะเหลือเพียง ๑ คำ แต่สัมผัสและลักษณะเฉพาะมิได้เปลี่ยนแปลงไป กลบทเหล่านี้ได้แก่ บทพากย์ ๑, บทนาถ เกี่ยวกรวาค, บทกฏแกบ โศคกณฎาสุระ, บทอภิสรรพน, บทมกรจจาก์แกว, บทโคพัทสุณี, และ บทศรพาง์เพิงเทริง (ฟักเขียวขึ้นร้าน — บทพากย์ ๑) เป็นต้น

๒. บทที่เขมรประยุคต์ขึ้นใหม่โดยดัดแปลงให้วิจิตร ได้แก่ สบาค์สบึง (สบักสบึง), บทศรีพิรพันธุ์ (ศรีพิรพันธุ์), บทนาคราชแปลงฤทธิ์ (นาคราชแปลงฤทธิ์), บทรถขุทบจัวร์ (คลื่นกระทบฝั่ง), บทศรพาง์เพิงเทริง (ฟักเขียวขึ้นร้าน — บทพากย์ ๑๐), บทม่างเหวโร่ (ละมั่งเดินไพร), บทถยโกเรีย (บทถอยหลัง) , บทสิงโตเลงกนทุย (สิงโตเล่นหาง) เป็นต้น

๓. บทที่เขมรประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ได้แก่ บทนโม, บท ก ข, บทเสารทินวิลาส, บทสุกรทินวิลาส เป็นต้น ซึ่งไม่ปรากฏในคำประพันธ์ของไทยในสมัยเดียวกัน

บทที่ ๖

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทวรรณคดีไทย — เขมร

๖.๑ วรรณคดีศาสนา

อาจกล่าวได้ว่าในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับกัมพูชา สมัยกรุงอุดมคัมภีร์ยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์ระหว่างสองประเทศ โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์กับรัชกาลสมเด็จพระหริรัถย์รามาสราธิบดินทร์ (พระองค์ด้วง)

เนื่องจากในปลายรัชกาลสมเด็จพระอุทัยราชาและรัชกาลพระองค์หญิงมี ประเทศกัมพูชา มีความวุ่นวายอันเนื่องมาจากการเข้ายึดครองโดยเวียดนาม เวียดนามได้ทำลายวัดวาอารามและเผาทำลายคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตามวัดต่างๆ ในเขตอิทธิพลของเวียดนามจนเสียหายไปเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏหลักฐานในจารึกวัดพระพุทธโมฬายาจารย์ กรุงพนมเปญ กล่าวถึงการบูรณะวัดของเจ้าพระยาบดินทรเดชา มีความตอนหนึ่งว่า

“...ครั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชาออกมากกระทำศึกสงครามน้อยใหญ่ในแขวงเมืองพนมเปญปรักหักพังลงหลายตำบลมาพหุศกก็บังเกิดขึ้นในมโนทวารวิจิตรผู้เสียสละทรัพย์เงินมูลค่าจ้างให้ไพร่พลในกองทัพช่วยปลัดสังฆรณ์ซ่อมแปลงวิหารอุโบสถทั้งพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์หวังจะให้พุทธศาสนาจิรัฐติกาลนานปีตั้งหมั่นรุ่งเรืองไปเบื้องหน้า...”

เมื่อสมเด็จพระหริรัถย์รามาสราธิบดินทร์ขึ้นครองราชย์จึงทรงมีพระราชสาส์นมาขอพระราชทานพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ จนกระทั่งขอพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายไปเผยแผ่พระศาสนายังกรุงอุดงค์ รวมถึงทำการสังคายนาพระไตรปิฎกในกรุงอุดงค์ด้วย ดังปรากฏความในบานแพนทไตรภูมิเขมรฉบับพระองค์ด้วงว่า

“...พระไตรปิฎกในพระนครกัมพูชาธิคี่สูญหายวิบัติขาดผิด หลุดลุ่ย พลาดพลัด ขจัดขจายไปเป็นอันมาก พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ก็ปรนนิบัติผิดกับพระพุทธวินัยบัญญัติ พระราชหฤทัยทรงพระศรัทธาปรารถนาให้พระพุทธศาสนาเด่งรุ่งเรืองจิรกาลต่อไป

จึงจำหน้าจ่ายพระราชทรัพย์สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกจากในกรุงเทพพระมหานคร แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้าพระจอมเกล้าพระราชทานมาผ่องพระไตรปิฎกได้ฉบับครบสรรพตาม ซึ่งมีอยู่ในกรุงเทพพระมหานครเอามาตั้งไว้ยังบันทายอุดงค์มีชัย แล้วได้ทำนุบำรุงประเคนนิจกัตรพระราชคณะจาร-เรียน ภิกษุ สามเณร ลูกศิษย์วัดบรรดาซึ่งเรียนบอกไข่มวลคัมภีร์ครบ ๒ เดือน

จึงมีพระบรมราชโองการพระราชดำรัสให้อารณานิมนต์สมเด็จพระสังฆราชสุคันธราชาคณธิดี สิริมหามัคคนายก สังฆราชราชาคณะ ภิกษุติฟูโกโลกา จริยาตัม ปรมเสฏฐเชษฐบุตร ปวธรรจคุปริสุทธสילה พุสุตา สุเมธาวีวรมนิวัณ จิตตวิเวก เอตคคณา มหาสังฆราชชาวโรตัม บรมบพิตรอันเป็นธิดีคณะสงฆ์พระนามเดิมชื่อ นู อาจารย์อุภาธิดี

พร้อมด้วยพระภุมเรศสงฆ์ทั้งปวงมี สมเด็จพระมหาพรหมมุนีสีลวุฒิชร ปวธปัญญาสุภาณิต วิชิตสุตานิธิธาปิฎกไตร พระนามเดิมชื่อ เทียง สมเด็จพระมหาพรหมธรรม อุดตมปัญญา เมธานาวิจิเทส วิเสสธรรม แปรเป็นไตรปิฎกไตร พระนามเดิมชื่อ อาน สมเด็จพระวิมลธรรม ปรมปัญญา สีลสิกขามรุโรวุโคทัย ปิฎกไตรวิชา พระนามเดิม ปาน ทั้งสามองค์นี้สำแดงพร้อมอีกพระภิกษุสงฆ์บันดาลซึ่งได้สดับสวดเรียนจากกรุงเทพพระมหานครพร้อมอายุกับพระภิกษุสงฆ์ครบอารามในอุคงค์มีชัย ๕๐๐ องค์เศษ มาประจำทำสังคายนาพระวินยปิฎก พระสูตรปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ...”

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่านอกจากจะมีการนำพระไตรปิฎก พระอรรถกถาและคัมภีร์พุทธศาสนาต่างๆ มาจากกรุงเทพแล้ว พระราชพิธีสำคัญในราชสำนักก็บูชา เช่น พระราชกุศลวิสาขบูชาที่เกี่ยวข้องกับการเทศน์ “ปฐมสมโพธิกถา” ก็นำมายังกรุงกัมพูชาในสมัยนี้ด้วย ดังความปรากฏในพระราชพิธีทวาทสมาส ภาค ๒ ของ ออกญาเทพพิฑูร (กรเสม) ว่า

“...ในประเทศกัมพูชา บุญวิสาขบูชาตามซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ผู้มีหน้าที่ทั้งหลายเล่ามาว่า เขาได้เตรียมทำขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระหริรักษ์ (พระองค์ด้วง) ซึ่งประทับอยู่กรุงอุคงค์เป็นครั้งแรก เพราะในรัชกาล พ.ศ. ๒๑๕๖ (ค.ศ. ๑๘๕๔) พระกรุณาองค์นี้ ทรงมีพระศุภอักษรไปขอพระมหาปาน คือสมเด็จพระสุคนธาธิบดี เป็นคณะธรรมยุติก ที่กรุงเทพฯ (บางกอก) จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า (รัชกาลที่ ๔)

หลังจากนั้น ๑ ปี คือใน พ.ศ. ๒๑๕๘ พระมหาปาน จึงรับนิมนต์มาจากกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระหริรักษ์ ทรงพระยินดีมาก ได้นิมนต์ให้จำเป็นเจ้าอธิการวัดศาลาลู้ หรือเรียกว่า อมพลีที่ กรุงอุคงค์

ด้วยเหตุพระมหาเถรองค์นี้เคยจำอยู่ที่กรุงเทพที่นั่นเคยทำวิสาขบูชามาแล้ว เมื่อมาจำอยู่ที่เมืองเขมร และได้เป็นใหญ่ในคณะธรรมยุติกด้วย ท่านก็เริ่มทำขึ้นตามซึ่งเคยทำมาแล้ว แต่ที่เริ่มทำครั้งแรกนั้นในปีใด ศักราชเท่าใด ไม่มีผู้ใดบันทึกไว้ เพียงแต่มีความรับรองจากผู้มีหน้าที่ทั้งหลายว่า ปรากฏว่ามีทำตั้งแต่ในเวลาที่ท่านจำอยู่กรุงอุคงค์ เมื่อมาจำพรรษาที่วัดปทุมวดี กรุงพนมเปญ เมื่อใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ก็ได้ทำสืบมาสู่สิ้นพระชนม์ เมื่อวัดฝ่ายคณะธรรมยุติกเกิดขึ้น การทำวิสาขบูชาที่แพร่ไปครบวัดเหล่านั้น คิดเป็นธรรมเนียมมาถึงปัจจุบันนี้

* ข้อความในบานแพนทของไตรภูมิเขมรฉบับพระองค์ด้วง ถอดความจากเอกสารภาษาเขมร ฉบับถ่ายถอดเป็นอักษรโรมันโดย Olivier de BERNON.

ส่วนวัดข้างคณะมหานิกาย เพิ่งมีทำในสมัยกรุงธนบุรีนี้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ ตามซึ่งสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี สังฆนายก (ชวน ณาต) เล่าว่าในปีหนึ่งนั้นท่านครูพระวันรัต (จันท) ที่วัดอุณาโลมได้นิมนค้ำไปกรุงเทพฯ เห็นพระสงฆ์ในกรุงนั้นทั้งคณะธรรมยุติกทั้งคณะมหานิกายทำวิสาขบูชา ก็เกิดเลื่อมใส เวลาใกล้คืนมาได้กราบทูลสมเด็จพระมหาสังฆราช พระนาม “เที่ยง” ขอให้ทำวิสาขบูชา สมเด็จพระองค์นั้นก็ทรงอนุวัตติดตาม จึงมีทำสืบต่อมาถึงปัจจุบันนี้เวลานี้ก็ยังทำไม่ทันครบวัดเลย มีทำแต่วัดในกรุงต่างจังหวัดมีทำแต่วัดใหญ่ๆ วัดเล็กๆ ยังมีที่ไม่ได้ทำเป็นจำนวนมาก ทำนองเดียวกันกับประเทศสยาม แต่ต่อไปคงมีทำครบวัด

ส่วนพระมหากษัตริย์แผ่นดิน ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระหริรักษ์ (พระองค์ด้วง) สืบมาถึงรัชกาลปัจจุบัน ล้วนแต่ทรงเลื่อมใสได้รับทำครบทุกพระองค์ ในที่นี้ควรกล่าวถึงพระคุณสมบัติในพระบาทสมเด็จพระหริรักษ์ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มทำวิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกโดยสังเขปด้วย

พระราชอาชงศ์นี้ปรากฏว่า ทรงเคยไปประทับในกรุงเทพฯ (บางกอก) และทรงเคยทรงพระผนวชที่นั่น ทรงได้ศึกษาพระปริยัติธรรม ทราบคัมภีร์พระไตรปิฎกลึกซึ้ง เวลาที่ทรงได้เสวยราชย์ขึ้นก็ทรงประเดิมทำพิธีบุญนี้ตามที่ทรงเคยได้รับทราบ และเคยได้เห็นระเบียบแบบแผนที่ทำอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยความพร้อมเพรียงร่วมกับสมเด็จพระสุคนธาธิบดี พระนาม “ปาน” จึงคิดธรรมเนียมมาสืบถึงปัจจุบัน

แต่เมื่อสรุปรวมความไป การที่เขมรเกิดทำวิสาขบูชาขึ้น โดยนำแบบตามไทยซึ่งเคยทำมาก่อนแล้ว ตลอดจนคัมภีร์ปฐมสมโพธิซึ่งสำหรับเทศนาในบุญนี้ ก็ล้วนแต่จำลอง (คัดลอก) และแปลออกจากภาษาไทยทั้งหมด ดังได้อธิบายมาข้างต้น ทั้งคาถาซึ่งสำหรับสวดบูชา ก็เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลปัจจุบันนี้...”^๑

ดังนั้นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่เขมรในสมัยกรุงอุดงค์ได้รับอิทธิพลจากกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงมีหลายเรื่องเนื่องจากเหตุผลดังได้กล่าวไปข้างต้นแล้ว

ตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลระหว่างวรรณคดีศาสนาของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับวรรณคดีศาสนาของกรุงอุดงค์ได้ชัดเจนคือ ปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิเขมร และ มหาเวสสันดรชาดกฉบับเขมร

^๑ ออภญาเทพพิฑู (ฉิม – กรเสม) นิง ฆุนอุคตมปริชา (จาบ – ฟิน), พระราชพิธีทวาทสมาส ภาค ๒ (ภานุเพญ: พุทธศาสนานิตย, ๒๔๕๔), หน้า

๖.๑.๑ ปฐมสมโพธิกถาฉบับเขมร

คัมภีร์ปฐมสมโพธิเป็นเรื่องพุทธประวัติ ดำเนินเรื่องจับต้นตั้งแต่พระองค์จุติจากดุสิตเทวโลก มาถือกำเนิดเป็นพระราชโอรสพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา ณ นครกบิลพัสดุ์ ในมัชฌิมประเทศ ดำเนินเรื่องต่อมาถึงทรงได้ตรัส (รู้) เป็นองค์พระพุทธโปรดสัตว์ แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นที่สุด

คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ฉบับภาษาบาลีมี ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ น่าจะแต่งในล้านนา

ส่วนที่ ๒ เป็นส่วนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงปรับปรุงเพิ่มเติม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ดังปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีรับสั่งให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตไปกราบอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส (พระยศในเวลานั้น) ให้ตกแต่งคัมภีร์นี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงเริ่มพระนิพนธ์ตั้งแต่เดือนยี่สำเร็จบริบูรณ์ตามพระประสงค์ในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเส็ง (พ.ศ. ๒๓๘๘)

สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้สรุปลักษณะของการสืบทอดขนบวรรณคดีพุทธประวัติของ “คัมภีร์ปฐมสมโพธิ” ไว้ที่น่าสนใจว่า

“...เนื้อหาและส่วนภาษาในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ แสดงอย่างชัดเจนว่าคัมภีร์ปฐมสมโพธินี้เป็นผลงานวรรณคดีบาลีที่พัฒนาต่อจากคัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทาน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้แต่งได้ใช้คัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทานเป็นหลัก แล้วปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหาและส่วนภาษาในคัมภีร์สัมปิณฑิตมหานิทานให้ดีขึ้น จนเป็นผลงานใหม่อีกเรื่องหนึ่งที่มีความงามในทางวรรณคดี...”^{*}

คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาส่วนล้านนามีทั้งสิ้น ๒๒ ปริจเฉท ในขณะที่ปฐมสมโพธิกถาส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีการขยายเพิ่มเติมเป็น ๓๐ ปริจเฉท

ส่วนเมืองเขมรคัมภีร์ปฐมสมโพธิเป็นภาษามครมี ๒๑ ผูก หรือ ๓๐ ปริจเฉทจบ เป็นแบบเดียวกับแบบของไทย คัมภีร์แปลร้อยมี ๓ แบบ คือ

๖.๑.๑.๑ ปฐมสมโพธิสังเขป หรือ ปฐมตรัส มี ๕ – ๖ ผูก จบ ดำเนินความตั้งแต่พระองค์จุติจากดุสิต มาถือปฏิสนธิเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา เรื่อยมาจนพระองค์ออกทรงพระผนวชได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าจบเพียงนี้

^{*} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วรรณการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๕.

ปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมรสำนวนนี้ไม่ทราบว่ามีใครแต่ง ตั้งแต่เมื่อใด แต่ด้วยคำในคัมภีร์นั้นไม่เก่ามากนัก อย่างมากเพียงสมัยกรุงอุคงค์ คัมภีร์นี้มักเทศน์ในพิธีบุญซึ่งมีอภิเษกพระพุทธรูป

๖.๑.๑.๒ ปฐมสมโพธิวิถิตาร มี ๓๐ ปริงเจท ปฐมสมโพธิกถาสำนวนนี้สมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี สังกมณายก (ชวน ฌาต) อธิบายว่า มหาณาก, มหาภู และอาจารย์ สน ฯลฯ ที่เมืองพระตะบองแปลจากปฐมสมโพธิวิถิตารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในสมัยพระยาภคธรรณินทร (ชุ่ม อภัยวงศ์)^๑ เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง ปฐมสมโพธิกถาฉบับนี้มีเผยแพร่ทั่วไปในประเทศกัมพูชา

๖.๑.๑.๓ ปฐมสมโพธิกถา พระอินทมนี (แบน) วัดปทุมวดี กรุงเทพมหานคร แปลและเรียบเรียงจากปฐมสมโพธิกถาฉบับของสมเด็จพระมหาสังฆราช (สา) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ มี ๓๐ ปริงเจท เหมือนฉบับเดิม คัมภีร์นี้ได้เป็นแบบสำหรับเทศนาในวันวิสาขบูชาในวัดคณะธรรมยุติกนิกายทั่วไปในประเทศกัมพูชา

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์ “ปฐมสมโพธิกถา” ฉบับเขมรมี ๒ กลุ่มๆ หนึ่งน่าจะมีนักปราชญ์เขมรท่านใดท่านหนึ่งเรียบเรียงขึ้นเองจากปฐมสมโพธิภาษาบาลีสำนวนเดิมก่อนที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงพระนิพนธ์ขยายความ

ปฐมสมโพธิกถาภาษาเขมรอีกกลุ่มหนึ่งเป็นฉบับที่เขมรได้รับอิทธิพลไปจากไทย คือแปลไปจากฉบับภาษาไทยพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และอีกฉบับหนึ่งแปลจากฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (สา)

สำหรับพิธีอภิเษกพระพุทธรูปที่ใช้ปฐมสมโพธิสังเขปเทศน์นั้นปรากฏความอธิบายในพระราชพิธีทวาทศมาสเขมร ภาค ๓ ตรงกับเดือนภัทรบท ดังนี้

“...พระราชพิธีอภิเษกพระพุทธรูป

๒๒ นาฬิกาคือ ๔ ทุ่ม ถัดจากเวลาเทน้ำมะพร้าวแล้ว มีจิตเทศนา ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ เรื่องปฐมตรัสพรรณนาประวัติของพระพุทธเป็นบรมครู ตั้งแต่ประสูติจนได้ตรัสรู้ ๑ กัณฑ์, ครั้งที่ ๒ เรื่องวิชชาจรยชาดก พรรณนาเหตุที่ต้องทำบุญถือบิณฑ ๑ กัณฑ์ เทศน์ ๑ ครั้ง เทศนา ๑ รูป สัพพี ๔ รูป จบแล้วเตรียมอภิเษกพระพุทธรูปเงินเล็ก ๑ องค์ ซึ่งพระราชทานสร้างขึ้นสำหรับพระราชพิธีบุญถือบิณฑ ตามธรรมเนียมของพระราชพิธีถือบิณฑที่เรี่ยมา

^๑ คือ พระยาภคธรรณินทร (ชุ่ม) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) ถึงแก่อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ โปรดอุปราชของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) ได้ใน ทำเนียบนาม ภาคที่ ๓ ดำเนินทำเนียบบันดาคัดกัณฑ์กัมพูชา, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕, หน้า (๑) – (๘).

ในที่นี้ขอกล่าวเฉพาะแต่เรื่องอภิเษกพระพุทธรูปซึ่งเป็นธรรมเนียมพระราชา แดก
ต่างจากธรรมเนียมราษฎร ดังอธิบายต่อไปนี้

กรมพระราชนิพนธ์นำของต่างๆคือ เชิงอาธาร (กาละเย็บ) สำหรับค้ำคัมภีร์ ๑ ผูก
เหล็กจาร ๑ สนับมือสำหรับรองจาร ๑ กระบอกดินสอ ๑ พริศ^๑ ๑ ไปตั้งในที่ ๑ ในพระวิมาน
จักรพรรดิ

กรมแม่การทำรูปสัตว์ทวิบาท จตุบาท และสัตว์น้ำต่างๆ มี จระเข้ ฉลาม มกร
เป็นต้น โดยไม้ไผ่ลวด หรือคันอะไรเบาๆ ทาสี แล้วนำไม้หรือไม้ไผ่ประมาณ ๑ สอก เสียบ
ตรงกลางตัวสัตว์นั้นๆ ตั้งขึ้นบนท่อนต้นกล้วย จัดเป็น ๔ แถว นำไปตั้งที่หน้าพระพุทธรูป มี
เด็กพรหมจารี ๘ คน ชาย ๔ หญิง ๔ นุ่งห่มขาว นั่งเป็น ๒ แถว ชายแถว หญิงแถว

จัดเสร็จแล้ว พราหมณ์ผู้เป็นราชครูทำพิธีประพรมพระพุทธรูปด้วยน้ำอบ แล้ว
นิมนต์พระสงฆ์สาวกพุทธาภิเษก ธรรมโยค ผอญมาร จนสว่างฯ...”^๒

✓ ๖.๑.๒ ไตรภูมิฉบับเขมร

ไตรภูมิเขมรที่เขียนขึ้นในสมัยกรุงอุคงค์ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความสัมพันธ์
ระหว่างวรรณคดีพระพุทธศาสนาระหว่างไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์และกัมพูชาในสมัยกรุงอุ
คงค์ได้อย่างดี

แม้ตามหลักฐานโดยทั่วไปจะแสดงให้เห็นว่า ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสนใจและ
นิยมเรื่องราวทางโลกศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากและเป็นเวลานาน ทั้งยังอาจกล่าวได้
ว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ๆ มีการเขียนวรรณคดีโลกศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมากที่สุด

แต่ไตรภูมิฉบับที่เป็นที่นิยมในประเทศกัมพูชาซึ่งเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ๒ ฉบับเป็น
ตำนานที่ได้รับอิทธิพลไปจากไทย แต่อาจรับไปในลักษณะที่แตกต่างกันบ้างกล่าวคือ ไตรภูมิฉบับ
หนึ่งแปลจากฉบับภาษาไทยโดยตรง (แปลจากไตรภูมิพระร่วง) ในขณะที่อีกฉบับหนึ่งน่าจะ ได้รับ
อิทธิพลการแต่งไปจากฉบับไทยเท่านั้น (น่าจะเป็นอิทธิพลจากไตรโลกวิณีฉัณยถา) ดังนี้

๖.๑.๒.๑ ไตรภูมิพระร่วงฉบับแปลเขมร บานแผนกของไตรภูมิพระร่วงระบุว่า
พระยาสิทธิไทยพระราชนิพนธ์ไตรภูมิภคณาเมื่อศักราช ๑๒๖๗ แต่ต้นฉบับเอกสารโบราณในปัจจุบัน

^๑ วัตถุนี้มีลักษณะเหมือนศรีสุล คือวัตถุมีง่ามสาม มีเชิงสำหรับตั้งขึ้น.

^๒ มุนอตุคมปริชา (จาบ พิน), พระราชพิธีทิวาทสมาส ภาค ๓ (ภณมเพญ: พุทธศาสนาเบญจิกุย, ๒๕๐๓),

จาร โดยพระมหาช่วย วัดปากน้ำ ในสมัยกรุงธนบุรีเมื่อจุลศักราช ๑๑๘๘ และฉบับที่จารโดยพระมหาจันซึ่งจารในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อปีศักราช ๑๗๘๗

ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าไตรภูมิพระร่วง (หรือชื่อเดิมไตรภูมิภค) แปลไปเป็นภาษาเขมรเมื่อไร แต่จากการศึกษาสันนิษฐานว่าน่าจะแปลจากภาษาไทยเป็นภาษาเขมรในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คือ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารตัวเขียนที่พบเป็นใบลานมีจำนวน ๑๓ ผูก และบางฉบับมี ๑๕ ผูก

แม้ว่าไตรภูมิเขมรฉบับนี้จะแปลจากไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิภค) ฉบับภาษาไทย แต่มีความแตกต่างกันบ้างโดยเฉพาะในบางแผนกของเรื่อง เนื่องจากบางแผนกของไตรภูมิพระร่วงฉบับภาษาไทยกล่าวว่าผู้แต่งไตรภูมิคือ “พระยาสิทธิไทยหรือพระยาศรีสุริยวงศ์พงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช” ผู้เป็นหลานแก่พระยารามราช

แต่ในบางแผนกของไตรภูมิฉบับภาษาเขมรกลับกล่าวว่า พระยาสิทธิไทยเป็น “น้ำ” หรือ “อา” (ต้นฉบับเขมรเขียนว่า “มาร” ออกเสียงว่า “เมีย” แปลว่า “น้ำ หรือ อา”) ของกษัตริย์สุโขทัย ดังปรากฏในเอกสารตัวเขียน (ใบลาน) เลขที่ ๒๖๗ ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งคัดมาลงไว้เป็นตัวอย่างดังนี้

“(ใบลาน ข หน้า ๑) นโม คัสสะ ภควโต...(หน้า ๒) นี้จะเล่าแควไตรภูมิภคานี้ ณ ศักราช ๒๑ ประกา เดือนเจ็ด (บรรทัด ๓) เพื่อบูรณมี วันพฤหัสบดี ศรีสรรพเทวานันมีมหา กษัตริย์ พระองค์ทรงพระนามชื่อ พระบาทราชเลไทยพระองค์ (บรรทัด ๔) ได้เสวยราชสมบัติ สนิทนานครศรีสุขนาเล สุโขทัย อันว่าพระบาทราชเลไทยนี้ พระองค์เป็นอาพระบาทรามราช (บรรทัด ๕) ต่อเป็นพระญาติวงศ์ อาพระองค์ได้เสวยราชสมบัติประมาณได้ ๖ ขวบ จึงพระองค์บันฑูตตรัสให้แต่งไตรภูมิพระภคานี้...” (AU Chieng 1953: 214)

๖.๑.๒.๒ ไตรภูมิฉบับพระองค์ด้วง ไตรภูมิเขมรอีกสำนวนหนึ่งพบในหอสมุดประเทศกัมพูชา มี ๑๐ ผูก แตกต่างจากไตรภูมิฉบับที่แปลจากภาษาไทย (ไตรภูมิพระร่วง) ซึ่งมี ๑๓ ผูก

ไตรภูมิฉบับนี้สมเด็จพระหริรักษรามาสีราชิปติ (พระองค์ด้วง) โปรดให้พระสงฆ์และราชบัณฑิตแปลจากฉบับภาษาไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ในที่นี้จึงเรียกว่า ไตรภูมิเขมรฉบับพระองค์ด้วง

เอกสารตัวเขียนของไตรภูมิฉบับพระองค์ด้วงปัจจุบันค้นพบจำนวน ๓ ฉบับ คือ เอกสารตัวเขียนเลขที่ ๘๒๒ และ ๘๒๕ ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส และเอกสารตัวเขียนของ FEMC เลขที่ ๑๗๐/๑ B.๐๑. ๑๖๓. ๐๑. V.๑ ของห้องสมุดองค์การ EFEO-FEMC จากหอไตรวัดภูมิจมี สิริมงคล จังหวัดกำแพงเพชร ประเทศกัมพูชา

บานแพนกของไครภูมิฉบับพระองค์ด้วงกล่าวว่า เป็นไครภูมิซึ่งแปลจากไครภูมิฉบับไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานออกมายังกรุงกัมพูชา ดังบานแพนกว่า

“...นมถล รตนคย๋ อนตราขาปีวินสสนติ...พระพุทธศาสนาแล้วไปได้ ๒๓๕๖ พระ
 วัสสา และ ๘ เดือน ๑๔ วัน ปัจจุบันปีจุฬ ปิณฺณศก เหมันตฤดู เดือนบุษย์ ขึ้น ๑ ค่ำ วันศุกร์
 เพลาบ่าย ๓ โมง เป็นพารกำหนด ขาคอยู่ ๒๖๐๑ พระวัสสา กับ ๔ เดือน ๑๔ วัน

ศุภมัสดุ สวสตี ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ไชยาคีรเณ เอกสัปว สรรพปิณฺณจุลศักราช
 ๑๒๑๕ ปิณฺณณัศคร ปิณฺณศก เป็นสิริวิวัฒน์ พิพัฒน์มงคล วิมลสุคปรมนิจจารสารตังจ สมเด็จพระ
 พระโองการ พระพร(รักษ)รามาสิสราธิบตี พระศรีสุริโยพรรณ ธรรมิกวโรดม พระบรมสุริ
 นทรา มหจักรพรรดิราช พระบรมนาถ พระบรมบพิตร สถิตย์เป็นอิสริกัมพูธ ฐัฐราชภู
 โสภาสชาติวรวงศ์ ดำรงกัมพูชา มหาอินทปัตถนคร บวรวิวัฒน์นคร เอกราชขัตติย มหาธิบ
 ดินทรนรินทร์ วิสุทธิ อุดมบรมบพิตร สัมฤทธิ์วิวิธกิตติเชษฐานภาพ

เสด็จได้ทรงปราบอภัยในกรุงกัมพูชาธิบตี บุรีอุ(คม?)ราชธานี อุดมบรมมหา
 สถาน ทรงทศพิธราชธรรมทั่วประเสริฐ เสด็จประทับที่อื่นในบันทายอุคมีชัยแล้วมีพระ
 สังฆราช ราชครู สมณพราหมณาจารย์บริวารเนา ปุโรหิตสัมฤทธิ์เนา พระวงศราชวงศานา
 ราชมนตรี มุขจตุสมณั กรมการ พาณทูธ ปกติ กวบัณฑิต พฤทธามาตย์เนา ราชบริพารคัล
 บำเรอเป็นปรกติ โดยเนาพระบารมีพิเศษ

จึงเสด็จทรงยังพระสุจริตพิจิตรพิจินใดในพระญาณอุบลเขวงชลเนากบวณฉบับ
 ธรรมเนียมจากบูรณเรื้อยมาช้านานราชหลายปีมาไม่มีเสด็จนามันมุขมนตรีไหน นักปราชญ์
 ราชบัณฑิตไหน จะเอาสารเสด็จเสด็จกระบวนฉบับให้ต้องตามโดยเนาพระพุทธวณะคัมภีร์
 บาลีซึ่งพระอาจารย์ท่านสร้างไว้ในพระไตรปิฎกก็ไม่มีผู้ใดเสด็จมาเลย กระบวนฉบับธรรม
 นิยมนั้นก็แปรปรวนวิปริตผิดกับพระพุทธวณะคัมภีร์บาลีอย่างมาก

จึงทรงพระจินดาเปรียบเทียบเสด็จให้ต้องตามพระบาลีหลวง ทรงพระจินดาโดยยัง
 พระคำริยบาลทรงแปลบาลีพระสังคหะเป็นความศัพท์นิสสัยพากย์กัมพูชาท ได้นิมนต์เสด็จ
 และนิสสัยสยามจากผูก แต่งกระบวนนั้นจากไครภูมิสังเขปแต่งตามพระบาลีพระไตรปิฎก
 แล้วเสด็จแปลตามความไครภูมิสยามทั้งปวงเป็นไครภูมิสังเขปฉบับ ๑ ทรงแต่งตามปฏิจส
 มุปาตท ตามคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคคัมภีร์ปลาย พระปฏิจสุมุปาตทฉบับ ๑ ทรงแต่งคัมภีร์
 พระไตรลักขณญาณ ตามพระฎีกาพระวิภังค์ ไตรลักขณญาณฉบับ ๑ แต่งคัมภีร์ประณม
 สังคายนาฉบับ ๑...”

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบระหว่างไครภูมิฉบับภาษาไทยกับไครภูมิฉบับภาษาเขมรแล้ว พบว่ามีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เนื่องจากฉบับภาษาเขมรมีการเพิ่มเรื่อง “กรรมฐาน” เรื่อง “ปิตติ ๕” เรื่อง “ยุค ๖” ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำ “กรรมฐาน” แบบโบราณปนเข้าไปนอกจากนี้

คัมภีร์ที่อ้างอิงในการแต่งไตรภูมิฉบับพระองค์ด้วงกับไตรภูมิฉบับภาษาไทยก็มีความแตกต่างกันด้วย ✓

ไตรภูมิฉบับพระองค์ด้วง มีเนื้อความโดยสังเขปดังนี้

ผู้ที่ ๑ กล่าวถึงพระพุทธศักราชได้ ๒๓๘๖ พรรษา ๘ เดือน และ ๑๔ วัน ยังเหลืออีก ๒๖๐๓ พรรษา ๔ เดือน และ ๑๔ วัน ปัจจุบันปัจจุ เบญจศก เหมันตฤดู เดือนบุษย์ ขึ้น ๑ ค่ำ วันศุกร์ เวลาบ่าย ๓ โมง เป็นพารกำหนด จุลศักราช ๑๒๓๒ ปิจจุเบญจศก (ค.ศ. ๑๘๕๓) พระบาทพระหริ รักษรามาสราธิบดี พระศรีสุริโยพรรณ กรุงกัมพูชาธิบดี นุริราชธานี บันทายอุคงคัมมิชัย

การแต่งคัมภีร์ไตรภูมิเล่มนี้อ้างอิงจาก ไตรภูมิสังเขป แต่งตามพระไตรปิฎกบาลี, ไตรภูมิ สยาม สังเขป ๑ จบ, ตามปฏิสมุปปาท คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาคปลาย, อันตรกัปปี, คัมภีร์พระลักขณ ญาณ พระภูิกาวังค์, คัมภีร์พระปฐมสังคายนาสังเขป

มีพระราชโองการตรัสบังคับ ออกญาธิบดี จินดาธิบดี ชื้อแก้ว และปรัก (เงิน) ให้เขียนตาม พระราชโองการ สำหรับภิกษุสงฆ์ มหาชน ในธรรมทานเป็นปัจจัยวิโรชิต ญาณ แต่งตามคัมภีร์บาลี ธรรมศาสตร์ เป็นขนบประเพณียุติธรรม สำหรับพระมหากษัตริย์ นาหมื่นมุขมนตรี กวีบัณฑิต พราหมณ์ปุโรหิต พุทธทามาตย์ อาณาประชานุราชนิกรทั้งสิ้น ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก ๘ มหิณี ๔ พัน พระธรรมชั้น

พระองค์ได้จำหน่ายพระราชทรัพย์ ตรวจสอบพระไตรปิฎกให้ถูกต้องแม่นยำขึ้น พระองค์ ได้จัดการนิมนต์ สมเด็จพระสังฆราช สุทธราชาคณะธิบดีพระนาม นู เป็นอธิบดี, สมเด็จพระ มหาพรหมมุนีสีลวุฒิธรรบวรปัญญา พระนาม เทียง, สมเด็จพระมหาราชธรรม อุคมปัญญา พระ นาม อาน, สมเด็จพระมหาวิมลธรรม บรมปัญญา พระนาม ปาน จากกรุงเทพพระมหานคร มา ประจำทำสังคายนา พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก ทุกๆ เวลา

เนื้อหาในผู้นี้กล่าวถึง กัปปี ๓ คือ สัตถันครกัปปี โรคันครกัปปี ทุกภิกขันครกัปปี พร้อมๆ ไปกับเรื่องอุกตล ๑๐, กล่าวถึงสังขยา พร้อมกับเรื่องกัปปี, กล่าวถึงการทำลายล้างโลก คือเริ่มตั้งแต่ ไฟไหม้ น้ำ ไหม้ ลม ไม่มีฝนตกถึงแผ่นดิน มนุษย์ไม่มีอาหารกินตายไปจนหมด ถือว่าเป็นการครบ อายุจักรวาล ท่านเรียกว่าเป็น ๑ กัปปี หรือ ๑ กัลป์

เหล่าสัตว์ไปเกิดในพรหมโลก ก็จุติมาเกิดในโลกธาตุ ๑ แสน โกฎิ โลกธาตุบังเกิดพระ อาทิตยพระจันทร์ อายุ ๖๔ อันตรกัปปี ก็เกิดเป็นเพลิงไหม้กัปปี เกิดพระอาทิตย์ ๗ ดวง แล้วจึงเกิด เป็นเปลวเพลิงไหม้จักรวาล แล้วเพลิงยังไหม้ขึ้นไปอีก...

ผู้ที่ ๒ กล่าวตั้งแต่มีน้ำเต็ม มีสวรรค์ชั้นมายา ชั้นดุสิต กล่าวถึงลมพัดซัดขจัดขายน้ำหนุน จักรวาล...กามวจรทั้ง ๕ ชั้น ชื่อสังวัฏฏอสงชัย กล่าวถึง เพลิงไหม้กัลป์, น้ำทำลายกัลป์, ลมทำลาย

กัลป์ กล่าวถึงฉนวน อธิบายองค์ฉนวน อธิบายบุคคล ๖ พร้อมกับองค์ฉนวน(ปีติ) อธิบายอารมณ์ ๖ อธิบาย
สุทธาวาสภพทั้ง ๕ ชั้น, อธิบายอรุณภพ ๔ ชั้น

ผู้ที่ ๓ กล่าวต่อจากผู้ที่ ๒ อธิบายนันทคตสัญญา, อรูปฉนวน, ศตรูปกรรมฐาน, อรูป
กรรมฐาน, เนวสัญญานาสัญญายตนะ, วิปัสสนานิปปิตาญาณ, เรื่องกำจัปปิณฑ, กายสมาจาร, สัตถ
สมาจาร, มโนสมาจาร, รูปสมาบัติ, องค์สมาบัติ ๘, ชั้นพรหมโลกซึ่งลมบดทำลายสิ้น, กลับไป
กล่าวเรื่ององค์ฉนวนจนจบผู้ที่ ๓

ผู้ที่ ๔ กล่าวถึง สถานพรหมชั้นเวทปรัล, สถานพรหมสุทธาวาสทั้ง ๕, ลูกสาวพญามาร
ทั้ง ๓ คือ นางราคะ, อร์ดี และคันทา, ชั้นนิมมานรดี เทวดาผู้ใหญ่ชื่อ นิมมานรดีเทวราช, กล่าวถึงที่
อยู่ของพุทธางกูรบรมโพธิสัตว์ทั้ง ๓ พุทธภูมิ คือ ปัญญาธิก, ศรัทธาธิก, วิริยธิก, จากนั้นกล่าวถึง
ชั้นยามา เทวดาผู้ใหญ่ชื่อ สยามาเทวราช, มณฑลสุริยเทวบุตร, พระอาทิตย์และพระจันทร์เดิน
ประทักษิณรอบพนมสุเมรุ, กล่าวถึงพนมสุเมรุ สัตหัตถ์สมุทรรอบ ๗ ชั้น, กล่าวถึงทางเดินของ
พระอาทิตย์พระจันทร์ เดินเร็วช้าต่างกัน, กล่าวถึงทวีปทั้ง ๔ และพระอาทิตย์พระจันทร์เดินตามทาง

ผู้ที่ ๕ เริ่มกล่าวเรื่องพนมสุเมรุต่อจากผู้ที่ ๔ อธิบายเกี่ยวกับเดือนครบทั้ง ๔ ทวีป ตาม
คัมภีร์โลกสันฐาน, กล่าวถึงฤดูทั้ง ๖ เดือนพร้อมกับทวีป ทางเดินของพระอาทิตย์พระจันทร์, จักร
ราศี, ตำแหน่งตามคัมภีร์สุริยคติที่ปีนี้, ตำแหน่งเรื่องดาวนักษัตรฤกษ์ ๒๗ ดวง, นักยตร์อยู่ข้างขวาของ
พระจันทร์ มี ๑๔ วง, เรื่องกุนทลหคิมิภู ๓ คน, เรื่องราหูสุรินทร์ พระอาทิตย์ พระจันทร์ จ้อง
แตรกัน...

ผู้ที่ ๖ กล่าวถึงอายุยาว พร้อมกับวิวิธญาณกัลป์, กล่าวถึงภูเขายุคันธร, ภูเขากรวิก, ภูเขาสุ
ทสนะ, ภูเขาเนมินทร, ภูเขาวิन्दก, ภูเขาอัสดกัณณ, กำแพงจักรวาล, อธิบายเกี่ยวกับวิมานจาตุมา
ราชาทั้ง ๔, เรื่องเทพคนธรรพ์, เรื่องร่างกายเทวดา, เรื่องสวรรค์ไตรตรึงษ์, เรื่องสุทสนะมหานคร,
เรื่องสระทั้ง ๗ และอุทยาน เป็นต้น

ผู้ที่ ๗ กล่าวถึงสวรรค์ชั้นไตรตรึงษ์ต่อ คือ มิสสกอุทยาน, สระใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ, สระน้อย
ทั้ง ๘ ทิศ ทั้ง ๗ ชั้น, ภูน้ำทั้ง ๖ ชั้น, กล่าวถึงมาณพ ๓๒ คน และนางสุธรรมา สุนันทา สุจิตรา สร้าง
ศาลา สร้างถนน สร้างสวนดอกไม้ และบุศสระ, กล่าวถึงปลาหกทั้ง ๕, วรรณวลาห, เหตุ ๘
ประการที่จะบันดาลให้เกิดฝน, เหตุอันควรซึ่งจะทำไม่ให้เกิดฝน ๕ ประการ, กล่าวถึงภูมิเทวดา,
กล่าวถึงศิริจกานกถา, นรียกถา(นร), อสุรกายกถา, ทวีปทั้ง ๔ โลกมหาสมุทร ฯลฯ

ผู้ที่ ๘ กล่าวถึง โลกมหาสมุทร, เพลิงไหม้ในนรกทั้ง ๘ (อเวจีนรก), อนันตริยกรรม, สัตว์
ที่เกิดใน สัตว์ชิพนรก, กาสัตตนรก, สังฆาตนรก, มหาโรปนรก, มหาดาปนนรก, กล่าวถึงพวก
เปรต, อสุรกาย, กล่าวถึงมหาสมุทรที่มีปลาใหญ่ ๗ ตัว และอุคตรกฤทวิป

ผู้ที่ ๕ กล่าวถึง อุตตรกุทวิป(ต่อ) มีต้นกัลปพฤกษ์ประจำทวีป, กล่าวถึงบุพพิเทททวีป, กล่าวถึงอมรโคยานีทวีป, กล่าวถึงชมพูทวีป เป็นต้น

ผู้ที่ ๑๐ กล่าวถึง สระทั้ง ๑ (ต่อ), ตระกูลช้างทั้ง ๑๐, ตระกูลราชสีห์ทั้ง ๔, สระกัณฐกราช, ตระกูลโค ๓ ประเภท, นกกรวิก และกล่าวถึงพรหมเกิดความรู้สึกลึกซึ้งหา เนื่องจากในเวลาที่ไฟไหม้ล้างโลกนั้น มนุษย์และสัตว์ตายหมด มีเหลือแต่สัตว์ที่มีบุญกุศลมากได้ไปเกิดในพรหมโลก เมื่อโลกกำเนิดขึ้นมาใหม่ มีน้ำ มีลม มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ แผ่นดินมีสีขาวเหมือนนม มีกลิ่นหอมฟุ้งไปถึงพรหมโลก พรหมได้กลิ่นดินนั้นจึงลงมาใกล้ก่อให้เกิดคณา สุญ्यानไม่สามารถกลับไปพรหมโลกได้ บังเกิดเป็นมนุษย์สืบมาจนทุกวันนี้

จะเห็นได้ว่าลักษณะการเรียบเรียงไตรภูมิเขมรทั้งสองตำนานมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เนื่องจากตำนานแรกเป็นฉบับที่แปลจากไตรภูมิพระร่วงฉบับภาษาไทยไปโดยตรง ดังนั้นจึงไม่ปรากฏความแตกต่างมากนักยกเว้นปัญหาในการแปล ดังเช่นตัวอย่างที่กล่าวมา ส่วนไตรภูมิเขมรตำนานที่สอง แม้บานแพนทจะระบุว่าแปลจากไตรภูมิฉบับสยาม แต่ก็น่าจะมีการแก้ไขบางอย่างบ้างจึงทำให้เนื้อหาและการเรียงลำดับบางอย่างมีความต่างไปจากฉบับภาษาไทยซึ่งน่าจะได้แก่ไตรโลกวินิจฉัยถา

๖.๑.๓ มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร

ความนิยมในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้งไทยทั้งสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ตอนต้นกับกัมพูชาสมัยกรุงอุดงค์น่าจะมามากและมีลักษณะใกล้เคียงกัน จึงปรากฏหลักฐานว่าทั้งไทยและกัมพูชาในสมัยนี้แต่ง “มหาเวสสันดรชาดก” ไว้หลายตำนาน

มหาเวสสันดรสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ที่สำคัญได้แก่ “ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก” แต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภท “ร่ายยาว” มีผู้แต่งหลายท่านหลายตำนาน เช่น ตำนานสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้เกือบครบทุกกัณฑ์ (ยกเว้นกัณฑ์มหาพน, มัทรี) เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี เป็นต้น

ในประเทศกัมพูชาที่มีความนิยมชาดกเรื่องมหาเวสสันดรเป็นเวลานานมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีประเพณีเทศน์มหาชาติ เรียกว่า “พระราชกุศลเทศนาคาถาพัน” ดังปรากฏความในหนังสือพระราชพิธีท้าวหาสมาส ภาค ๓ ของขุนอุคมปรีชา (จาบ พิน) ว่า

“...ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ เป็นวันซึ่งพระสงฆ์ปวารณาออกพรรษาเวลา ๑๖ นาฬิกา คือ ๕ โมงเย็น ในพระบรมราชวังประเทศกัมพูชา มักนิมนต์พระธรรมกถึก ๑ รูป เทศน์คัมภีร์คาถาพัน คือคัมภีร์มหาชาดก (มหาชาดก) ภาษาบาลี ซึ่งมี ๑,๐๐๐ คาถา แสดง

เรื่องเกี่ยวกับพระเวสสันดรและนิมิตพระสงฆ์ ๔ รูปรับสัพพัตถิ (สัพพัตถิ) เทศนาในพระวิมานจักรพรรดิ (หอพระ) ในพระที่นั่งเทวาวินิจฉัย ด้านตะวันตกของพระมหาเศวตฉัตร

วิธีการของพระราชาสุทนต์ มีแขวนพระประภ (ฉาก) มหาชาดก ๑๑ แผ่น ที่ผนังพระวิมานจักรพรรดิ ริมธรรมาสน์มีปีกธงหนึ่งพัน ฉัตรหนึ่งพัน ซึ่งทำจากกระดาษสี พลุหนึ่งพัน หมากหนึ่งพัน ข้าวคั่ว (ข้าวทิพย์?) หนึ่งพันปิ่น และมีพระสุราบ (ขันสาคร) ใบหนึ่งใสน้ำอบ

ด้านบนพระสุราบวางไม้ไขว้เป็นกากบาทสำหรับจตุรรูปเทียน ตั้งอยู่น้ำออกญาพระเสด็จธิบติจางวกรมสังฆการี เป็นอาจารย์หนุ่มชาวหม่นขาว เลวียงบ่าขาว พร้อมทั้งข้าวตอก ๑,๐๐๐ เมล็ด วางบนภาชนะอยู่ใกล้ ๆ นั้นด้วย สำหรับอาจารย์ไปรยรับอนุโมทนาเรื่อย ๆ ตรงชั้นซึ่งพระธรรมกลีบทเทศนาถึงคาถาบาลีว่า *ตมคณฺโถ ปกาสะนุโค สคฺคา อาห* ซึ่งแปลว่า เมื่อพระบรมครูได้ตรัสรู้แล้วทรงประกาศซึ่งความนั้น

ลำดับไทยทานประเคนพระธรรมกลีบทเทศนาคาถาพันนั้นมี จีวร ๑ ไตร ชา ๑ ห่อ น้ำตาลทรายขาว ๑ ผอบ เทียน ๑ กล้อง รูป ๑ ห่อ ไม้ขีด ๑ ห่อ บุหรี่ ๑ ซอง และปัจจัยตามสมควร

ส่วนลำดับไทยทานประเคนพระสัพพัตถิ ๔ รูปนั้น ใน ๑ รูปมี สบง ๑ ผืน ชา ๑ ห่อ น้ำตาลทรายขาว ๑ ผอบ เทียน ๑ กล้อง รูป ๑ ห่อ ไม้ขีด ๑ ห่อ บุหรี่ ๑ ซอง และปัจจัยตามสมควร

ตามคำให้การของออกญาพระเสด็จธิบติ (กิม — สาย) จางวกรมสังฆการีว่า พระราชาสุทนต์เทศนาคาถาพันในพระบรมราชวังมักทำในวันเพ็ญบุญมี เดือนอาสาฬหเป็นประจำปี แต่ถึงวันนั้นพระบรมราชวังมีกิจธุระเป็นพิเศษ ต้องยกพระราชาสุทนต์ไปทำในวันสิ้นเดือนอาสาฬห

พระราชาสุทนต์เทศนาคาถาพันของพระราชา คล้ายคลึงกับการบุญเทศนามหาชาดกของราษฎรด้วย คือราษฎรก็นิมิตพระสงฆ์เทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดกเหมือนกัน เพียงแต่ฝ่ายพระราชาเทศนาเป็นภาษาบาลีมีความสง่าผ่าเผย เรียกว่าคาถาพัน ฝ่ายราษฎรเป็นคำร้อยภาษาเขมร มีความพิศดารเรียกว่ามหาชาดก

ส่วนเวลาของการบุญเทศนามหาชาดกซึ่งบรรดารายกรไถ่วัดต่างๆ มักทำนั้น ก็คล้ายกับพระราชาสุทนต์ของพระราชาด้วย ราษฎรชอบทำในวันเพ็ญบุญมี เดือนอาสาฬห แต่บางครั้งจัดขึ้นในวันสิ้นเดือนก็มี ตามแต่โอกาสเปิดให้

หากต้องการเทศนาในวันเพ็ญบุญมีเดือนอาสาฬห มักจับฉลากในวันประชุมบิณฑก หากต้องการเทศนาในวันสิ้นเดือนอาสาฬหมักจับฉลากในวันออกพรรษา ให้ทราบว่าได้คัมภีร์มหาชาดกกี่กัณฑ์ใด ธรรมกลีกรูปใด เมื่อจับได้เช่นนั้นแล้วมักจัดแจงลำดับรับองค์ มีสบงหรือผ้าอาบน้าฝน และชาน้ำตาล ไม้ขีด เป็นต้น เป็นไทยทานสำหรับประเคนพระธรรมกลีบท และสำหรับบูชาคัมภีร์มหาชาดกตามกัณฑ์ซึ่งตนจับได้ ดังนั้นไทยทานเหล่านี้จึงเป็นไทยทานที่ยิ่งใหญ่ยิ่ง

ฝ่ายข้างพระสงฆ์ท่านเจ้าอธิการวัด หรืออาจารย์วัดมักมอบหมายหน้าที่ซื้อภัณฑ์ของ
กัมภีร์มหาชาดกั้พระเคนพระสงฆ์ หากรูปใดถูกกั้ใด ท่านมักนำกั้กันนั้นมาหัดเทศน์จน
คล่องปากทั้งบาลีทั้งคำร้าย ถึงเวลาขึ้นเทศน์ก็สามารถเทศน์ได้ง่ายและดีไม่กระอักกระอ่วน
ระดับฟังง่าย สามารถให้จับทั้ง ๑๑ กั้กันในหนึ่งวันก่อนพระอาทิตย์ตกด้วย

การกุศลเทศน์มหาชาติ เป็นการกุศลที่เป็นหน้าเป็นตาของพุทธบริษัทประกอบด้วย
บรรพชาสซึ่งเบิกบานในสมัยโบราณ...”^๑

“มหาเวสสันดรชาดก” ส่วนวนเขมรเท่าที่ปรากฏหลักฐาน ทำให้ทราบว่าจะมีผู้แต่ง
หลายท่าน แต่ที่ทราบชื่อได้แก่ สมเด็จพระหริรักษรามาสราธิบดี แต่น่าเสียดายที่ไม่อาจทราบได้ว่า
ทรงพระราชนิพนธ์กั้ใดบ้าง

รูปแบบคำประพันธ์ในการแต่ง “มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร” นั้นเนื่องจากแต่ง
เพื่อนำไปสวดเป็นทำนองอย่างการเทศน์มหาชาติของไทย จึงปรากฏว่าเขมรก็แต่งด้วยรูปแบบคำ
ประพันธ์ที่เขมรเรียกว่า “พากย์ร้าย (คำร้าย)” แต่มิได้ระบุไว้ว่ารูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้มา
จากที่ใด จึง หุก จี นักวรรณคดีเขมรได้อธิบายเกี่ยวกับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้ไว้ว่า

“เราขอตั้งข้อสังเกตอีกเล็กน้อยเกี่ยวกับมหาเวสสันดรชาดกเขมร ชาดกนี้สร้างขึ้น
เป็นสมุราย ในภาษาเขมรคำร้ายอย่างหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า “ร้อยแก้ว” หรือ “กมฺรงแก้ว” คือ
รจนาบทเขียนเป็นพากย์ร้าย (คำร้าย) แต่ประกอบด้วยวรรคสัมผัสกันเหมือนร้อยกรอง แต่มิ
ได้มีมาตราจำกัดแน่นอน ในวรรคหนึ่งๆมีสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ ควรให้จับใจ คือเนื้อ
ความซึ่งต้องอ่านดังๆ เฉพาะประชาชน

ตัวอย่าง วรรคที่ ๑ ในหน้าที่ ๒๑ ความว่า “ บพิตร เอีย เนะ นิง สุรฎิ สรเสีร ฎิเณี
ฎิณาล กาล พุระ นาง สุปรานุปติ เทวี สาง บารมี อพิ ชาติ มุน โยช ปฺรากฎุ ปฺรกบ ขวบ ฎูล จิ
ตุค มิตุค มุล มก นิยาย บท จุง เนะ วิญฯ”

คำแปล “บพิตรเอ๋ยนี้จะกล่าวสรรเสริญคำเนินดำนานพระนางสุปรานุสุตติ เทวีสร้าง
บารมีแต่ชาติก่อนให้ปรากฏประกอบพร้อมชอบ มิตรมูลมากล่าวบทคั่นนี้กลับฯ”^๒

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะของ “พากย์ร้าย (คำร้าย)” กับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้ายของไทย
แล้วมีลักษณะใกล้เคียงกันมาก นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากการใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้

^๑ มุนอุคตุมปริชา (จาบ พิน), พระราชพิธีพุทธาภิเษก ๓ (กุนมเพญ: พุทธศาสนบณจิตย, ๒๕๐๓),
หน้า ๕๕ – ๕๘.

^๒ หุก จี, ทัศนภาพ พุทธา ใน อภิสสาสูตรเขมร (Paris: L'Harmattan, ๑๙๙๑), pp. ๓๒ – ๓๓. คำ
แปลเป็นของผู้วิจัย.

แล้วพบว่าเขมรมีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้ไม่มากนักในขณะที่ไทยนิยมแต่งวรรณคดีพุทธศาสนาด้วยคำประพันธ์ประเภทนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า “พากย์ราย (คำร้าย)” น่าจะเป็นอิทธิพลรูปแบบคำประพันธ์ไทยอีกประเภทหนึ่งที่มีใช้ในวรรณคดีเขมร มหาเวสสันดรชาดก ฉบับภาษาเขมรที่ขอกล่าวถึงในที่นี้มี ๒ ฉบับที่แตกต่างกัน คือ

๖.๑.๓.๑ มหาเวสสันดรชาดกคำเขมร ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต มหาเวสสันดรชาดกคำเขมรฉบับพุทธศาสนบัณฑิตเป็นมหาเวสสันดรชาดกที่ “หลวงนิพนธ์มนตรี (อุก – แถม) เป็นผู้ตรวจสอบชำระเปรียบเทียบกับฉบับต่างๆ ดังคำอธิบายของหลวงนิพนธ์มนตรีความว่า

“...ส่วนคัมภีร์มหาเวสสันดรชาดก ที่เราได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นนี้ก็ไม่ใช่อันที่เรารับแปลเรียบเรียงขึ้นใหม่ คือเราเพียงแต่นำมาหาจากในลานเหล่านั้นเอง มาพิมพ์เปรียบเทียบชำระแล้วจำลองออกพิมพ์เผยแพร่ เพื่อรักษาระเบียบเรียบเรียงความขึ้นเก่าไว้ให้คงอยู่ต่อไป ด้วย เพื่อเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายในสมัยนี้ ที่ไม่ผู้ได้สดับเทศน์เรื่องมหาเวสสันดรนี้ด้วย ...”^๑

มหาเวสสันดรชาดกคำเขมร ที่หลวงนิพนธ์มนตรี (อุก – แถม) ชำระมีทั้งสิ้น ๑๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร ๑ เหมพานต์ ๑ ทานกัณฑ์ ๑ วนัปปเวสสัน ๑ ชูชก ๑ จูฬพน ๑ มหาพน ๑ กุมารบัพพะ ๑ มัทรีบัพพะ ๑ ตักกบัพพะ ๑ มหาราชบัพพะ ๑ ฉกษัตริย์ ๑ นครกัณฑ์ ๑ “แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าหลวงนิพนธ์มนตรี (อุก – แถม) มิได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับที่มาของมหาชาดิกัณฑ์ และสำนวนต่างๆ ที่นำมาตรวจสอบชำระไว้แต่ประการใด

๖.๑.๓.๒ เทศน์มหาชาติ คำเขมร กัณฑ์มหาพน มหาชาติคำเขมรสำนวนนี้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกรทรงเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์ในงานปลงศพ พระสนิทสมณคุณ (เงิน) พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดโมลีโลก เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๖๓ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ที่มาของมหาชาติคำเขมรสำนวนนี้ว่า

“...หนังสือมหาชาติเขมรฉบับนี้ได้มาจากกรุงกัมพูชา ด้วยเดิมมีพระเขมรเข้ามาหาหนังสือพระไตรปิฎกในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้สั่งให้ช่วยหาหนังสือมหาชาติเขมรส่งมาไว้สำหรับหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

^๑ หลวงนิพนธ์มนตรี อุก – แถม, มหาเวสสันดรชาดก (อุกเพญ: พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

พระภิกษุองค์นั้นนำความไปเรียนต่อสมเด็จพระสังฆราช (เทียง) กรุงกัมพูชา สมเด็จพระสังฆราช (เทียง) องค์นี้เดิมได้เข้ามาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ อยู่ที่วัดอรุณจนได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยคในรัชกาลที่ ๑ แล้วทูลลากลับออกไปกรุงกัมพูชา ครั้นสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ไปมีสมณศักดิ์ในกรุงกัมพูชาขึ้นโดยลำดับ จนได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อได้ทราบความก็มีแก้ใจจัดหนังสือมหาชาติเขมรส่งมาถวายไว้สำหรับห่อพระสมุทวชิรญาณจบ ๑ สมเด็จพระสังฆราชเทียงนั้นถึงมรณภาพหลายปีมาแล้ว...”^๑

มหาชาติคำเขมร กัณฑ์มหาพน แบ่งออกเป็นแหล่งจำนวน ๕ แหล่ง คือ แหล่งต้น, แหล่งเขา, แหล่งสระ, แหล่งราชสีห์ และแหล่งส่ง ทั้งหมดแต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภท “พากย์ราย (คำราย) โดยมีภาษาบาลีตั้งบททุกบท (สัมผัสสระหว่างบทจะเน้นให้เห็นด้วยตัวหนา) ตัวอย่างเช่น

“โธ ภารทวาช ธีเรชชกจาสาขรา ภูษาหงสพารณพราหมณ์สมุม แดงนิงแฉอสมุ
เรียงๆ เลี้ยงอาตมา เหนานากลึงคราสฐบุรี ภูบ้านศคาบพากเจตบุตรพรานไพรปรามมาคคา เลิก
อิตถาเอสคำ จงอลบ้งหาญทิสที่พระเวสสันดร ชูชกเตรกออพันประมาณ เทิพนานอนุโมทนา
ญอประทักษิณ ศคิย ๓ ชุมเจตบุตรเฮย คจณนุโต พุมลุดเลอยก็ลาเจญอำที่เนาะ อรณญวา ญอ
โดยจันลสรบสไพรมกฏลอรัญญิกาอาสรมพระมหาอจุตคิสี นักแดงนิงจัมริญเมตคาภาวนา
เทิพชูกจาสาขรา สเสียมะเมือจุลเทามิล...”^๒

เมื่อนำมหาชาติ คำเขมร กัณฑ์มหาพน ฉบับห่อพระสมุทวชิรญาณ มาเปรียบเทียบกับรายยาวมหาเวสสันดรชาดก (มหาชาติกลอนเทศน์) ของไทยจะเห็นลักษณะร่วมกันหลายประการ ทั้งในด้านรูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทรายเหมือนกัน นอกจากนี้ยังมีการนำศัพท์บาลีมาตั้งบทเช่นเดียวกัน การที่มีคำภาษาไทยปะปนอยู่ในตัวบทค่อนข้างมาก ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบกับนี้

มหาชาติคำเขมร

โธ ภารทวาช

ธีเรชชกจาสาขรา

ภูษาหงสพารณพราหมณ์สมุม

แดงนิงแฉอสมุเรียงๆ

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ภารทวาช

อันว่าพราหมณ์ชรา

ภารทวาชชาติใจญูใจ

คจณนุโต ก็ได้แต่ตามอรัญญิธสำคัญเขาแลไม้

^๑ ทศนัมมหาชาติ คำเขมร กัณฑ์มหาพน, พิมพ์ในงานปลงศพ พระสนิทสมณคุณ (เงิน) พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดโมลีโลก ปีมวอก พ.ศ. ๒๔๖๓ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓), หน้า ก - ข.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑ - ๒.

เลี้ยวอาตมา เนนานกลิงคราฐบุรี

ลู่บ้านสคาบพากเจตบุตรพรานไพรปราบมาคคา

เล็กอัคราเอสคำจงอลบังหาญทิสที่พระเวสสันดร

ชูชกเตรกออพันประมาณ

เทิพบานอนูโมทนา เกอประทักษิณ

คติย์ ๓ ชุมเจตบุตรเฮย

คจณนโต พุมลุลอยก็ลาเจญอำพินะ

อรณญวา เกอโคยจันลส

รบสไพรมภูลธรรณูฎีกาอาสรมพระมหาอุตตอิสี

นักแดงนิงจำเรญเมตตภาวนา

เทิพชูชกจาสชรา

สเสียมะเม็ชูลเทาเมิล

อทุกส อจจุต

ชลพระอุตตอิสีเกอเจญเทา

อังกุณามุขพระอาสรมบท

ชูชกภูากเณจรคเฮย เกอทนทบลลชูลเทา

สมุโมทิ อีสินา ภูลมาคทวารเกรนเฮย

เชวอชากออกกระแสมเสิจ ญูญีมญญั่มกราย

จูลเทาถววยบังคมบังคมนมัสการในพระอุตตอิสี

ชูชกริคิดลาคไว

ชานักฎึง กลอุบาย

เชวอเราะรายโอยสรากสรวญ

สวภูลทุกขโสภโรค โภยก็ค้ออาพล

ถ้าพระองค์เจญมกสร้างกุศล

ทรงผนวชนากนงไพร...

อ้นนายพเนจรเจตบุตรบอกแจ้งแล้วแต่หลัง

อทุกส อจจุต

ก็ประสบพบพระสิทธิอาจารย์จอมอจุตใจจง

เจริญจรรยาคอด โยคี

ก่อกองภูณฆ์พิธิกระทำนมัสการ

จึงกล่าวปฏิสันถาร ได้ถามถึงทุกข์ภัยพยาธิ...

จะเห็นได้ว่าโดยรูปแบบการประพันธ์แล้ว มหาชาติคำเขมร กัณฑ์มหาพน มีความใกล้เคียงกับร้อยยาวมหาเวสสันดรเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านการตั้งคานำก่อนเข้าตัวบท รวมทั้งลักษณะการแต่งภาษาเขมรเป็นคำร้อย (ตรงกับลักษณะการแต่งร้อยยาวของไทย)

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณาจะเห็นความแตกต่างประการหนึ่งในการวางสัมผัสของร้อยเขมร เพราะลักษณะสัมผัสของร้อยยาวแบบไทยจะเน้นที่รูปเขียน (เนื่องจากไทยไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการออกเสียง ไม่ตรงรูปเขียนมากนัก)

หากการแต่งร้าย (และลักษณะคำประพันธ์ของเขมรทุกประเภท) ต่างประสบปัญหาเช่นนี้ เนื่องจากภาษาเขมรมีการออกเสียงที่ต่างจากรูปเขียนมาก ดังนั้นสัมผัสในรูปแบบคำประพันธ์เขมร จึงให้ความสำคัญที่ “เสียง” โดยไม่ได้คำนึงถึงรูปเขียน เพื่อให้เกิดสัมผัสคล้องจองในเวลาสวด เช่น เนาะ กับ จันลส (จ็อนลอะห์), อย่งไรก็ตามบางครั้งก็ปรากฏว่ามีข้อยกเว้น ดังนั้นในคำว่า ริกกราย (ริกเรีย) กับ ถวาย (ทวย) ก็แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับรูปมากกว่าเสียงที่ออกจริง

ในด้านเนื้อหาและการแปลจากภาษาบาลี อาจกล่าวได้ว่ามหาชาติ คำเขมร กัณท์มหัพพน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ให้รายละเอียดหรือมีการเพิ่มเติมรายละเอียดมากกว่ารายยาวมหาเวสสันดรของไทย

๖.๒ วรรณคดีกลอนอ่าน — กลอนสวด

ในวงวรรณคดีไทย วรรณคดีประเภทกลอนอ่านและกลอนสวดมีความแตกต่างโดยรูปแบบ คำประพันธ์เป็นตัวกำหนดอย่างชัดเจน เพราะกลอนอ่านมักนิพนธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน และมักแต่งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา ส่วนกลอนสวดเป็นงานวรรณคดีที่มักนิพนธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภท “กาพย์” เหตุที่เรียกว่า “กลอนสวด” ก็เนื่องจากเป็นงานวรรณคดีที่นำมาใช้สวดเป็นทำนองต่างๆ

ในขณะที่วงวรรณคดีเขมรมิได้มีการแบ่งแยกระหว่าง “กลอนอ่าน” กับ “กลอนสวด” อย่างชัดเจนเท่ากับไทย วรรณคดีเขมรสมัยกรุงอุดงค์มักนิพนธ์เป็นกลอนสวด (หากเรียกตามขนบไทย) เนื่องจาก “กาพย์” เป็นรูปแบบคำประพันธ์ดั้งเดิมที่มีใช้ในเขมรมาก่อน “บทพากย์” (ที่ได้รับอิทธิพลมาจาก “กลอน” ของไทย)

คำประพันธ์ประเภท “กลอนอ่าน — กลอนสวด” ของเขมรมิชื่อเฉพาะเรียกในภาษาเขมรว่า “ແລ່ງ” นอกจากนี้ “ເລື່ອນ (เลบิก)” ก็อาจจะจัดเข้าอยู่ในกลุ่มงานวรรณคดีประเภทนี้ได้ คำว่า “ແລ່ງ” นี้ มี หุก จี นักวรรณคดีเขมรอธิบายไว้ว่า

“...ສາສຸຕຣາແລ່ງ ຄຳວ່າ ແລ່ງ ມາຈາກຄຳວ່າ “ເລ່ງ (เล่น)” ดังนั้นคำว่า “ແລ່ງ” จึงมีความหมายว่า “สิ่งซึ่งเป็นการพักผ่อนสบาย ความบันเทิงอารมณ์” ສາສຸຕຣາແລ່ງ ຄື “เรื่องราວທັງຫຼາຍເຊິ່ງເປັນຄູ່ສຳລັບຍ່ອນໃຈ ສບາຍ ສຸກສຸກສຸກ ກິດເລ່ງ ບັນເທີງອາຣຸມໃຫ້ຍິ່ມຍິ່ມ ເຫຼີກເຫຼີນດ້ວຍຄວາມປະຸມັດແຫ່ງພາສາ” ເຫຼົ່ານີ້ເອີ້ນວ່າ ສາສຸຕຣາແລ່ງ...”^๑

“...ແລ່ງ ເປັນຊື່ທີ່ກ່າວຈາກຄຳກິຣິຍາວ່າ “ເລ່ງ (เล่น)” ตามความหมายซึ่งเป็นที่นิยมของพจนานุกรมเขมรมีความหมายว่า “การกระทำเป็นเล่น กระทำการเล่น ผ่อนคลายใจ การกระทำในการเล่นพนันหรือแข่งขัน ฯลฯ”

คำว่าແລ່ງมีในภาษาเขมรเป็นเวลานานมาแล้ว พบปรากฏในศิลาจารึก K. 254 ในศตวรรษที่ ๑๒ บรรทัดที่ ๑๕ มีคำว่า “ครูลัແລ່ງ” คือคำว่า “ครูແລ່ງ” นี้เอง ท่านเชคส์ เห็นว่าเป็น “ครูซึ่งทำพิธีต่างๆ คือไม่เอาทຸນິນ” คำว่าແລ່ງนี้อีกเช่นเดียวกันที่เราพบในเนื้อความวรรณคดีสมัยกลาง ตัวอย่างเช่น

ຈຸບາບໍ່ດູນເຈາ (แบบประพาดิของลูกหลาน) ในหนังสือຈຸບາບໍ່ແສງຈາ (แบบฉบับต่างๆ) หน้า ๖๕ — ๗๐

วรรณคดี ๔๑

โลกถาถุคตปี	ถุคตมวณิงสุริ	ถุคตมวณิงสุรา
ถุคตมวณิงແລ່ງ	อเพีพาลา	ถุคตเนะเหา ถา

^๑ หุก จี, *ทฤษฎาภาพ พุทธา ใน อุดรสาสุตรเขมร* (Paris: L'Harmattan, ๑๙๙๑), pp. ๒๕.

ฉกวดไกรกนลงๆ

จวบบุรีเนติ ในหนังสือ จวบบุษสงๆ หน้า ๕๑ – ๕๔

วรรคที่ ๗๔

กุมเลงชาแลบง	ร่พังยล่เมวง	พากุยมุพิเราะ
สรุฎิโอยฎาจ	โอยเสรงโอยเสมาะ	กุมเรวีเพ เพะ
	สเสาะอนทงๆ	

จวบบุษ ในหนังสือจวบบุษสงๆ หน้า ๑๑๐

วรรคที่ ๕๒

โลกาเหาฉกวดปี มวยฉกวดสุริมวยฉกวดสุรา
มวยฉกวดแลบงพาลา เลงเบือโป้วจ้วกัตาต่าๆ

ข้อความที่ยกมาจากหนังสือจวบบุษสงๆ (หมายถึงแบบฉบับการประพจน์ต่างๆ) เป็นฉบับเก่าซึ่งท่านผู้รู้ด้านศิลปกรรมเขมรได้ตกแต่งในสมัยกลาง พูดถึงสอนให้หลีกเลี่ยงจากความชั่วทั้งสาม เราเห็นแล้วว่าคำว่าแลบงติดกับคำว่าเลง เวลาที่เราเล่นการละเล่นที่ชั่วทั้งหลายทำให้เราลืมและพลั้งเผลอสติให้เผลอใจขาดสติความรู้สึก ดังนั้นแลบงคือการหักผ่อนแก้ความกุ่มใจการกล่อมอารมณ์เป็นสำคัญ ได้ความว่า เนื้อความของแลบงมีภาระกิจสำคัญอย่างมากในการผ่อนจิตซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งซึ่งมีสาระเป็นที่สักการะบูชาอย่างเช่น คัมภีร์หรือคัมภีร์ นั้นเอง...”^๑

วรรณคดีประเภท “แลบง” เก่าที่สุดที่มีระบุวันเวลาที่แต่งไว้คือเรื่อง “ขยงสังข์ (หอยสังข์ – สังข์ทอง)” ที่นิพนธ์ขึ้นใน มหาศักราช ๑๖๕๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๗๒ วรรณคดีประเภท “แลบง” เรื่องอื่นๆ มักแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๔

ที่มาของวรรณคดีประเภท “แลบง” จำนวนมากมักมาจากคัมภีร์นิบาตชาดกหรือปัญญาชาดก ในพระพุทธศาสนา รวมทั้งกรอบสังคมและวัฒนธรรมเขมรเอง อย่างไรก็ตามแม้ว่า วรรณคดีเขมรจะกล่าวว่วรรณคดีเขมรประเภท “แลบง” มีที่มาจากเรื่องราวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่เราอาจจัดแบ่งใหม่ได้ ๓ ประเภท

^๑ มิ่ง หุก จี, ทัศนภาพ ภูทา ใน อภิสราสุตฺตฺรเขมร, pp. ๒๑.

๖.๒.๑ วรรณคดีประเภท “ແລບง” ที่มีที่มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา

วรรณคดี “ແລบง” ประเภทนี้ผู้ประพันธ์มักนำเรื่องราวมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยตรง โดยไม่น่าจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับ “วรรณคดีกลอนอ่าน — กลอนสวด” ของไทยที่มาหลักของวรรณคดีกลุ่มนี้คือ “นิบาตชาดก” “ปัญญาสาชดก” และ “วรรณคดีชาดกนอกนิบาตชาดก (ที่ไม่ถูกจัดรวมในปัญญาสาชดก)” คัมภีร์เหล่านี้แพร่หลายอยู่ในประเทศกัมพูชาเป็นเวลานานมาแล้ว

วรรณคดี “ແລบง” ที่มีที่มาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ เท่าที่ทราบชื่อในปัจจุบัน (เรียงลำดับตามปีที่แต่ง) เช่น

๑. โลกนัยปกรณ (๒๓๓๖) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นาง) นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “โลกนัยชาดก” หรือ “ธัญชัยบัณฑิตชาดก” ซึ่งเป็น “วรรณคดีชาดกนอกนิบาต (ที่ไม่ถูกจัดรวมในปัญญาสาชดก)”

๒. บุญญาสาธิตา (๒๓๔๐) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นาง) นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “สิทธาชาดก”

๓. กรุงสุโขมิต (๒๓๔๑) ผลงานของออกญาโกษาธิบดี (เถา) นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “สุกมิตชาดก” ซึ่งเป็นเรื่องที่ ๕ ในปัญญาสาชดกภาษาบาลีฉบับเบมร

๔. วรนุช — วรเนตร (๒๓๔๕) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นาง)

๖. พระสมุท (๒๓๕๑) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นาง)

๗. วรเนตร — วรนุช (๒๓๕๕) ผลงานของออกญาพระคลัง (เมียง)

๘. พระสมุททโฆษ (๒๓๖๑) ผลงานของออกญาปราชญ์าธิบดี (แก้ว) นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “สมุททโฆษชาดก” ในปัญญาสาชดก

๙. จันทมาต (๒๔๐๑) ผลงานของเจ้าพลุราชภักดี, เจ้าพญาขันตกษัตริ และเจ้าพญาศรีอัญจิต นำโครงเรื่องมาจาก “จันทมาตชาดก” ในปัญญาสาชดก

๑๐. มามมานพ ผลงานของออกญาอุเทน

นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีประเภท “ແລบง” ที่นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “ปัญญาสาชดก” หรือ “วรรณคดีชาดกนอกนิบาต” เรื่องอื่นที่ไม่ทราบชื่อผู้แต่งและเวลาที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าน่าจะนิพนธ์ขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ เช่น

๖. พุทธิเสน นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “รถเสนชาดก” ในปัญญาสาชดก

๗. พระสุธน นำเค้าโครงเรื่องมาจาก “สุธนชาดก” ในปัญญาสาชดก ฯลฯ

๖.๒.๒ วรรณคดีประเภท “ແລບง” ที่มีที่มาจากนิทานท้องถิ่น

วรรณคดี “ແລบง” กลุ่มนี้ผู้ประพันธ์มักนำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานท้องถิ่น แม้ว่าวรรณคดีกลุ่มนี้หลายเรื่องมีชื่อตรงกับวรรณคดีท้องถิ่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนว่าเขมรได้รับ โดยผ่านทางวรรณคดีไทย

วรรณคดี “ແລบง” ที่มีที่มาจากนิทานที่แพร่หลายในกัมพูชา ที่ประพันธ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ เท่าที่ทราบชื่อในปัจจุบัน ได้แก่

๑. โภคกุลกุมาร (๒๓๔๗) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นง)
 ๒. พระชินวงศ์ (๒๓๕๕) ผลงานของพระอริยคามูณี (หิง)
 ๓. นางวิมานจันทร์ (๒๔๐๑) ผลงานของออกญาปัญญาธิบติ (แยม)
 ๔. เทวันธ์ (๒๔๐๒) ผลงานของออกญาสนธโรหาร (มุก)
 ๕. ตุมเตียว (๒๔๐๒) ผลงานของออกญาสนธโรหาร (มุก) มาจากนิทานพื้นบ้านเขมร
 ๖. เพชรดา (๒๔๐๒) ผลงานของพระธรรมปัญญา (แมน)
 ๖. สิงหนาท (๒๔๐๖) ผลงานของออกญาสนธโรหาร (มุก)
- นอกจากนี้ยังมีวรรณคดี “ແລบง” กลุ่มนี้ที่ไม่ทราบเวลาแต่งที่แน่นอน แต่สันนิฐานว่าน่าจะแต่งในช่วง พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ ได้แก่
๗. ชัยทัต ของบัณฑิตเกา
 ๘. จันทลีวงศ์และพลักขันธ ผลงานของพระภิกษุบัณฑิตเขียว
 ๙. พิณสุวรรณ ผลงานของกวีจันทร์
 ๑๐. โสวัตร ผลงานของบัณฑิตเกา
 ๑๑. สุขมาณพ ของออกญาธรรมาธิบติ (จันทร์)
 ๑๒. สุโลก ผลงานของเจ้าพญาก็คีสงคราม (บาล)

๖.๒.๓ วรรณคดีประเภท “ແລບง” ที่มีความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทย

วรรณคดีประเภท “ແລบง” ที่แปลหรือดัดแปลงมาจากวรรณคดีไทย เป็นวรรณคดีเขมรที่อาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทยโดยตรง วรรณคดีเขมรกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะระบุไว้ในเรื่องอย่างชัดเจนว่าแปล หรือนำโครงเรื่องมาจากวรรณคดีไทย แม้ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่มีในวรรณคดีพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่ต้องถือว่ารับผ่านอิทธิพลวรรณคดีไทย

อย่างไรก็ตามแม้จะแปลหรือดัดแปลงมาจากวรรณคดีไทยก็จริง แต่กวีเขมรก็ได้ดัดแปลงหรือแก้ไขรายละเอียดบางประการให้เข้ากับแนวคิดและทัศนคติของชาวเขมร ดังนั้นแม้จะกล่าวว่า

เป็นเรื่องที่แปลไปจากภาษาไทย แต่เมื่อศึกษาแล้วจะพบว่าวรรณคดี “ແລ່ງ” เหล่านี้มักมีรายละเอียดในเรื่องต่างจากฉบับของไทยหลายประการ

วรรณคดี “ແລ່ງ” ที่แปลหรือดัดแปลงมาจากวรรณคดีไทย ที่ประพันธ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ เท่าที่ทราบชื่อในปัจจุบันได้แก่

๑. กากี (๒๓๕๘) พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีสุริเยศราชมหาอริราชดิ (พระองค์ด้วง) แปลงจาก “กากีคำกลอน” ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๒. จันทโครพ (๒๓๗๖) หรือ มุณลินี ผลงานของบัณฑิตสอาด (สอาด) น่าจะแปลจากจันทโครพของสุนทรภู่

๓. ความเรียง (๒๓๘๐) ผลงานของออกญาจักรี (แก้ว) เรื่องนี้เจ้าพญาศรีอัญชิต (ศรี) นำมาจากประเทศไทย

อย่างไรก็ดีเรื่องนี้ควรมีการศึกษาตรวจสอบความถูกต้องจากต้นฉบับเอกสารตัวเขียนต่อไป เพื่อให้เห็นลักษณะของความสัมพันธ์ในการแปลงวรรณคดีไทยเป็นวรรณคดีเขมร ผู้วิจัยขอยกกรณีการศึกษาเปรียบเทียบ “กากีฉบับสมเด็จพระศรีสุริเยศราชมหาอริราชดิ (พระองค์ด้วง) กับ กากีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” มาเป็นตัวอย่าง

กากีเขมรฉบับสมเด็จพระศรีสุริเยศราชมหาอริราชดิ (พระองค์ด้วง)

กากีเป็นวรรณคดีที่คนไทยและเขมรรู้จักกันเป็นอย่างดี ชื่อของนางได้นำมาใช้เป็นคำประณิคำหาหญิงหลายใจในสังคมไทยอย่างไร นางกากีก็ได้นำมาใช้ในสังคมเขมรลักษณะเดียวกัน

เค้าเรื่องกากีปรากฏในนิบาตชาดกของพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีอยู่ ๑ เรื่องซึ่งคล้ายกัน คือ กากาติชาดก, สุสันธิชาดกและกุนาลชาดก แต่เมื่อไทยรับเอาโครงเรื่องชาดกทั้งสามมาแล้วน่าจะมีการดัดแปลงเนื่องจากไม่มีชาดกเรื่องใดเรื่องหนึ่งในสามเรื่องที่ตรงกับฉบับภาษาไทยทั้งหมด

นอกจากนี้ยังมีส่วนที่กวีไทยน่าจะแต่งเติมเข้าไป เช่น ฉากพานางกากีไปเที่ยวเขาพระสุเมรุ การสังวาส การวางแผนแก้แค้นครุฑ การคาดคั้นเอาความจริงจากนางกากี และการลอยแพนางกากี

กากีฉบับภาษาไทยที่ได้รับความนิยมอย่างสูงสุดและเป็นเรื่องกากีที่สมบูรณ์มากที่สุด เพราะมีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเป็นงานนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีเอกสมัยรัชกาลที่ ๑ แม้ท่านจะกล่าวว่าเรื่องนี้มาจากชาดกแต่ก็ทราบได้ว่าท่านมิได้นำมาจากชาดกโดยตรง หากนำมาจากนิทานเรื่องนางกากีซึ่งรู้จักกันแพร่หลายอยู่แล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยา

กากีสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับความนิยมอย่างมากภายหลังจึงนิยมนำเรื่องกากีไปแต่งขึ้นอีกหลายสำนวน จากการสำรวจต้นฉบับกากีเท่าที่พบในปัจจุบันมีสำนวนที่แต่งเป็น

กลอนอ่าน ๔ สำนวน บทเห่พระบรรทม กลอนบทละครจำนวน ๑ สำนวน เพลงกล่อมเด็ก ๒ สำนวน กลอนสักวา และบทมโหรี

ประการสำคัญกาคำกลอนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความงดงามในด้านภาษาเป็นอย่างมากจึงนำไปบรรจุเพลงเพื่อนำมาขับร้องในวงมโหรีของกลุ่มขุนนางผู้มีอำนาจตั้งแต่ในสมัยนั้น และน่าจะด้วยเหตุนี้จึงทำให้รู้จักกาคำกลอนกันแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วและทำให้เกิดกาคีจบบัณฑิตาเพชรขึ้นในรัชกาลต่อมา

เพราะเมื่อพระองค์ด้วงเสด็จเข้ามาประทับในกรุงเทพฯ พระองค์คงจะได้ทรงฟังบทมโหรีเรื่องกาคีและทรงสนพระทัยดังนั้นในปี พุทธศักราช ๒๓๕๘ หลังจากที่เข้ามาประทับในกรุงเทพฯ ได้ ๑ ปีก็ทรงพระนิพนธ์เรื่องกาคีขึ้น เป็นบทกาคคิตี (คล้ายกาพย์สุรางคนางค์) บทพรหมคิตี (คล้ายกาพย์ยานี) บทพิโนล (คล้ายกาพย์ฉก) และบททูลขงคิตีลา (ไม่ปรากฏในฉันทลักษณ์ไทย)

พระองค์ด้วงทรงพระนิพนธ์ไว้ด้วยเรื่องว่า ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ในเวลาที่ประทับอยู่ในประเทศไทยและนิพนธ์ขึ้นเพื่อเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ความว่า

๑ จรจากบุรี	บุราณเพณิ	ไปสดิศย์เนนา
กรุงเทพนคร	กุลก่อจินดา	แต่งตามบทบา-
	ลีท่านสำแดงฯ	
๑ ในห้าวร้อยชาติ	ผูกเป็นบทบาท	กึ่งกาพย์จ่ายแจง
ไว้เป็นการต่อ	แต่งต่อยาวนาน	ให้สิ้นพุทธกาล
	ชนชาติรู้ทางฯ	

ตอนท้ายเรื่องทรงนิพนธ์ไว้ว่าเรื่องนี้ทรงแปลมาจากภาษาเสียม (ภาษาสยาม) ดังความที่ว่า

๑ คำเนนนางกาคี	แปลคดีเสียมภาษา
เป็นพากย์เขมรกาพยา	สำเร็จเรื่องจบเพียงนี้ฯ

กาคีเขมรฉบับพระหริรักษราม (พระองค์ด้วง) น่าจะมีที่มาจากกาคำกลอนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับด้านสำนวนโวหารแล้วมีความคล้ายคลึงระหว่างบทของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับของพระหริรักษรามอย่างชัดเจน ดังตัวอย่าง

กาคีเขมรฉบับพระหริรักษราม		กาคำกลอน
๑ โอไอ้พระพาย ราเพยราพา	หัดกลืนคันธา	ไอ้พระพายชายกลืนนารัญจน
รสเสมอกลิ่นสตรี กากีสวนพาง	พิจำชัดว่า	หอมหวานนาสาเหมือนกาคี

- กลิ่นน่องแน่นเอ๋ย
 ๑ ไอ้กลิ่นกาเกี๋ ไปเหมือนเหล้าสตรี นารีทั่วไป
 อบทั่วหอมยิ่ง คั่นธรรสลับไล่ กากีมาศแผ่
 หอมจากองค์เอง
- ๑ ไอ้กลิ่นกาเกี๋ ตระการกลไค หอมฟุ้งเลวขลเวง
 ดิดโดยองคา กาลคราเรียบไป ประเล้าประโลม
 มั่งขวัญน่องนวลฯ
- ๑ ไอ้สถานสิมพลี เป็นสุขไปเทียบ ไปมีมนทิล
 จวบจนต้องลับ ลาจากตำบล นื่องเอ๋ยพี่ครุ่น
 ที่คิดถึงนวลฯ
- ๑ จากมาเจ็ดวัน กลิ่นน่องหายไกล วันนี้เหตุไร
 กลิ่นหอมจากกาย นื่องสงวนสาวศรี ตามเขาผู้เป็น
 ที่รักพงพางฯ
- ๑ รื่นรื่นชื่นจิตที่จำได้
 เหมือนเมื่อไปร่วมภิรมย์ประสมศรี
 ในสถานพินานฉิมพลี
 กลิ่นยังซาบทรงพื้ทั้งวรกาย
- ๑ นิจจาเอ๋ยจากเขามาเจ็ดวัน
 กลิ่นสุคันธสรนึ่งก็เหือดหาย
 หรือว่าใครแนบน่องประคองกาย
 กลิ่นสายสวาทซาบดูรามา

ที่ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นตอนที่นาฏกเวรเฆาะเย้ยพญาครุฑ จะเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกัน
 เป็นอย่างมากหรือแม้แต่โวหารที่พญาครุฑว่านางกากีก็คล้ายคลึงกัน

กากีเขมรฉบับพระหริรักษราม

- ๑ คิดคาคว่าซื่อถือสนิท
 มิซาชู้รู้ซ่อนคำ
 ๑ คิดว่าหงส์ข้อมสรสระศรี
 มาคัมที่น้ำชุ่มปลัก
 ๑ รูปงามจิตก็ชั่วช้า
 หอมแต่กลิ่น ไร่การ
- ๑ จิตเจ้าจุชลธีธาร
 ไม่เลือกไม่หาแควไหน
- ไม่รู้จิตกระสัน
 หงส์อะไรอัปรีช
 เหมือนกว่าอาจ
 ไหลเลยด้นมา

กากีคำกลอน

- ๑ เพราะมิรู้ไม่รู้ให้รอบเชิง
 หลงระเลิงว่าเจ้ารักสมัครสมาน
 คิดว่าหงส์จะจงแต่ชดธาร
 กลับบันดาลกลั้วเกลือกด้วยเปลือกตมฯ
- ๑ ตัวนางเป็นไทแต่ใจทาส
 ไม่รักษาศิริสหวานมาพาหลวม
 ดังสุกรฟอนฝ่าแต่อาจ
 ห่อนนิยมนักรสสุคนธาร
- ๑ น้ำใจนางเปรียบอย่างชลาลัย
 ไม่เลือกไหลห้วยหนองคลองจะหานา

อย่างไรก็ตามแม้กากีเขมรจะแปลมาจากกากีฉบับภาษาไทยแต่ก็มีการดัดแปลงบางอย่างให้
 แตกต่างออกไปเพื่อให้เข้ากับคตินิยมของคนเขมร เช่น กล่าวว่านางกากีเป็นผู้หญิงร้ายตั้งแต่ต้น
 โดยเพิ่มบทยั่วชวนของนางกากีที่แสดงต่อมาณพแปลง แต่ตัดบทอัศจรรย์ทิ้งไปเพื่อให้เข้ากับจุด

ประสงค์ที่ต้องการให้เรื่องนี้เป็นวรรณคดีคำสอนและเพื่อสืบอายุพระศาสนา (วรรณคดีเขมร โดยมากไม่ปรากฏบทอรรถ)

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกำเนิดของนางกาก็ว่ามีที่มาจากดอกกานีการ์(กรรณิการ์) เพื่ออธิบายว่าชื่อของนางมาจากชื่อดอกไม้ และมีการเพิ่มบทสโมธานโดยระบุว่าใครเป็นใครในสมัยพุทธกาล เช่น นาฏกุเวรมาเกิดเป็นพระ โมคคัลลานะ พระเจ้าพรหมทัตมาเกิดเป็นพระสารีบุตร นางกาก็มาเกิดเป็นนางจิณฺจามานวิกา พญาครุฑมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งแตกต่างไปจากสโมธานในนิทานชาดกทั้งสามเรื่องอย่างสิ้นเชิง

แสดงว่าพระองค์ด้วงอาจจะทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่ตามความเหมาะสมโดยมิได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ปรากฏในชาดกแต่อย่างใด และเพิ่มบทพรรณนาความงามของเมืองพาราณสีซึ่งอาจจะเป็นความงามของเมืองบันทายเพชร (อุคงค์) เมืองหลวงเขมรในสมัยนั้น

นอกจากนี้เพื่อให้ผู้อ่านชาวเขมรเห็นตัวอย่างที่ไม่ดีของนางกาก็ สมเด็จพระศรีรักษราม (พระองค์ด้วง) จึงได้ทรงเพิ่มเนื้อเรื่องต่อจากกานีฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คือแทนที่จะจบเพียงการลอยแพนางกาก็ แต่กานีเขมรกล่าวถึงชะตากรรมของนางกาก็ภายหลังที่ถูกลอยแพว่านางต้องเผชิญกับผลกระทบที่ทำได้โดยถูกพายุกระหน่ำในระหว่างที่ลอยอยู่กลางทะเล

เมื่อแพแตกนางกาก็จมน้ำตายและ ไปเกิดในนรก พระองค์สรุปว่า นางกษัตริย์ใดใฝ่ดี อย่าเลียนแบบนางกานี คิดขบถจิตสามิ ทั้งสามิไปมีฐ...บาปนั้นคิดตามตน ทนกำหนดคดลจิต เสวร้าย เพราะความคิด ตรีตรองเพียงเสพสุขสราญ...ตายไปเนนารก รongโทษทุกข์ตามเวรา... (ในกานีฉบับบทมโหรีโบราณมีกล่าวถึงความทุกข์ยากของนางกาก็เหมือนกันแต่สั้นกว่าและไม่ปรากฏในกานีฉบับของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้แต่ฉบับตัวเขียนในหอสมุดแห่งชาติ)

ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน คือสมเด็จพระศรีรักษราม (พระองค์ด้วง) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นวรรณคดีคำสอน แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งเพื่อจุดมุ่งหมายในด้านความบันเทิงเป็นหลัก ไม่ว่าจะเพื่อใช้เป็นหนังสือสำหรับอ่านหรือขับร้องมโหรีก็ตาม ดังจะเห็นได้ว่าต่อมามีผู้นำมาแต่งเป็นภาค ๒ ก็กล่าวถึงการที่นางกาก็ต้องตกไปเป็นภรรยาของพ่อค้าบ้าง กษัตริย์ต่างๆบ้างซึ่งเน้น ไปในด้านความบันเทิงอย่างเห็นได้ชัดเจนแต่ถึงเหล่านี้ไม่ปรากฏในกานีเขมร

การเปรียบเทียบเนื้อเรื่องกาเกิเขมรและกาเกิคำกลอน

การเปรียบเทียบเนื้อเรื่องกาเกิเขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) และกาเกิคำกลอนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงเป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้ทราบถึงความเหมือน และความแตกต่างของเนื้อเรื่องซึ่งประกอบไปด้วยเหตุการณ์ต่างๆ รายละเอียด พฤติกรรมของตัวละครที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในเรื่อง รวมทั้งการลำดับเหตุการณ์ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจในอิทธิพลและความสัมพันธ์ของเนื้อเรื่องวรรณคดีไทยและวรรณคดีเขมร

ในการเปรียบเทียบเนื้อเรื่องกาเกิเขมรและกาเกิคำกลอน ผู้ศึกษาได้แบ่งส่วนประกอบหลักของเนื้อเรื่องออกเป็น ๓ ส่วน คือ

- ๑ อารัมภกถา เปรียบเสมือนคำนำของเรื่อง
- ๒ เนื้อเรื่อง เป็นส่วนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ ของเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ
- ๓ บทสรุป

๑. อารัมภกถา

อารัมภกถาเป็นเนื้อหาส่วนแรกของเรื่อง เป็นส่วนที่เปรียบเสมือนคำนำหรือบทนำเพราะเป็นส่วนที่ผู้แต่งกล่าวถึงประวัติหรือที่มาของเรื่อง จุดประสงค์ของการแต่งเรื่อง รวมทั้งบทไหว้ครู อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในเนื้อเรื่องมากขึ้น

๑ เรื่องกาเกิเขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) ในเรื่องกาเกิฉบับนี้มีการกล่าวถึงอารัมภกถาอย่างเด่นชัด^๑ เป็นส่วนที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) โดยสังเขป จากนั้นเป็นการกล่าวถึงที่มาของเรื่อง มูลเหตุในการแต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง วันเวลาที่ทรงเริ่มพระราชนิพนธ์ ในตอนท้ายของอารัมภกถาทรงกล่าวว่า ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ได้ไม่ไพเราะเท่าใดนักไม่สมควรที่จะสืบทอดพระศาสนา^๒

๒ กาเกิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกาเกิคำกลอนสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการกล่าวถึงอารัมภกถาแต่ไม่ชัดเจนเท่ากาเกิเขมร เพียงแต่กล่าวถึงที่มาและจุดมุ่งหมายในการแต่งเท่านั้น^๓ ดังจะแสดงการเปรียบเทียบในตารางที่ ๑

^๑ แม้ในหนังสือเรื่องกาเกิเขมรฉบับพระหริรักษ์รามจะแยกเป็นส่วนพระราชารัมภกถาแต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการแบ่งในเวลาที่น่าเรื่องนี้มาพิมพ์แล้ว ฉบับเดิมคงมิได้มีการแบ่งอย่างชัดเจน โปรดดูในเรื่องกาเกิ พระราชนิพนธ์พระหริรักษ์ (พระองค์ด้วง) หน้า ๑.

^๒ พระหริรักษ์รามอิศราธิปติ, เรื่องกาเกิ, หน้า ๑.

^๓ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๑.

ตารางที่ ๑ แสดงการเปรียบเทียบอารัมภกลา

กาภิเษมร	กาภิคำกลอน
กล่าวถึงพระราชประวัติพระหริรักษรามา กล่าวว่ำนำโครงเรื่องมาจากนิทานชาดก กล่าวถึงจุดมุ่งหมายว่าแต่งเพื่อสั่งสอนผู้หญิง	- กล่าวว่ำนำโครงเรื่องมาจากนิทานชาดก กล่าวถึงจุดมุ่งหมายว่าแต่งเพื่อแสดงให้ผู้ช่าย เห็นถึงเล่ห์กลมารยาของผู้หญิงที่ไม่ดี
กล่าวถึงเวลาที่ทรงเริ่มพระราชนิพนธ์เรื่องกาภิ และทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้ไม่ดี	- -

๒. เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องเป็นส่วนสำคัญที่สุดของเรื่องซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่ามีเหตุการณ์ใดบ้างเกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง เหตุการณ์มีความสัมพันธ์อย่างไรกับตัวละคร ฉากและองค์ประกอบต่างๆ ของเรื่อง อันจะทำให้เข้าใจเรื่องได้ในที่สุด

๑ เรื่องกาภิเษมรฉบับพระหริรักษรามา (พระองค์ด้วง) กาภิเษมรฉบับนี้จากการเปรียบเทียบพบว่ามีส่วนที่เหมือนและส่วนที่ต่างไปจากกาภิคำกลอน การที่มีส่วนที่ต่างออกไปนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากการจินตนาการของพระหริรักษรามา (พระองค์ด้วง) เอง นอกจากนี้ยังพบว่ากาภิเษมรมีการลำดับเหตุการณ์สลับกับกาภิคำกลอนจำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๒ กาภิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เนื้อเรื่องของกาภิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นการกล่าวต่อจากส่วนอารัมภกลาและจากการเปรียบเทียบในด้านเนื้อเรื่องแล้วพบว่ามีส่วนที่เหมือนและต่างจากฉบับของพระหริรักษรามา (พระองค์ด้วง) ดังที่จะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๒

ตารางที่ ๒ แสดงการเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง

กาเกิฆมร	กาเกิคำกลอน
พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑ กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตและชมเมือง พาราณสี กล่าวว่าพระเจ้าพรหมทัตมีพี่เลี้ยงชื่อนาฏกุเวร กล่าวว่าพระเจ้าพรหมทัตมีเมียชื่อกากี พญาครุฑออกจากวิมานสิมพลีมาเล่นสกากับ พระเจ้าพรหมทัต ครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์ที่ได้ค้น ไทร นางกาคีรอพระเจ้าพรหมทัตจนเย็นจึงถามสนม สนมทูลว่าทรงเล่นสกาอยู่กับมานพรูปงามนาง กาเกิหลงรักจึงไปแอบดูที่ประตู นางกาคีเห็นครุฑก็อยากได้เป็นสามี ครุฑสบตากับนางกาคีก็หลงรักนาง นางกาคีทำเป็นล้มทำให้ผ้าสไบหลุดให้ครุฑ เห็น ครุฑอยากได้นางไปสมสู่จึงบันดาลให้เกิดพายุ แล้วพญาครุฑจึงเข้าไปเกี้ยวนางกาคี นางกาคีแสร้งเป็นหลับพญาครุฑจึงอุ้มไปวิมาน สิมพลี	พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑ กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตและชมเมือง พาราณสี กล่าวว่าพระเจ้าพรหมทัตมีเมียชื่อกากี กล่าวว่าพระเจ้าพรหมทัตมีพี่เลี้ยงชื่อนาฏกุเวร พญาครุฑออกจากวิมานสิมพลีมาเล่นสกากับ พระเจ้าพรหมทัต ครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์ที่ได้ค้น ไทร นางกาคีรอพระเจ้าพรหมทัตจนเย็นจึงถามสนม สนมทูลว่าทรงเล่นสกาอยู่กับมานพรูปงามนาง กาเกิแปลกใจจึงแอบดูที่ประตู - ครุฑสบตากับนางกาคีก็หลงรักนาง นางกาคีป่วนใจจึงหลบเข้าไปในห้อง ครุฑอยากได้นางไปสมสู่จึงบันดาลให้เกิดพายุ แล้วพญาครุฑจึงเข้าไปเกี้ยวนางกาคี นางกาคีต่อว่าพญาครุฑ พญาครุฑอุ้มนางกาคี ไปวิมานนิมพลี

ครุฑเกี่ยวนางกาก็ นางกาก็ต่อว่าพญาครุฑ (ไม่มีปรากฏโทษจรรย) พระเจ้าพรหมทัตตามหานางกาก็แล้วครวญถึง นาง พระเจ้าพรหมทัตให้หานาฏกเวรพี่เลี้ยงมา ปรึกษาเรื่องนางกาก็หาย พี่เลี้ยงสงสัยพญาครุฑแล้วอาสาพระเจ้าพรหม ทัต ออกตามหานางกาก็ พญาครุฑพานางกาก็เที่ยวหาพระสุเมรุ ครบเจ็ดวันพญาครุฑพานางกาก็มาเล่นสแกนาฏ กเวรจึงแปลงเป็นไรเข้าซ่อนในขนพญาครุฑไป วิมานฉิมพลี ครุฑสมสู่กับนางกาก็ (ไม่มีโทษจรรย) ครุฑพานางกาก็ออกไปเที่ยว คนธรรพ์ออกมาจากที่ซ่อน เข้าเกี่ยวนางกาก็ นางกาก็ทำเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าพรหมทัต คนธรรพ์สมสู่กับนางกาก็ (ไม่มีโทษจรรย) ครั้นถึงเจ็ดวันครุฑพานางกาก็ลงมาเล่นสกา นาฏกเวรแปลงเป็นไรเข้าแทรกขนพญาครุฑมา พาราณสี พญาครุฑเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัตเวลาเย็น กลับไปฉิมพลีแล้วนาฏกเวรจึงเข้าเฝ้ากราบทูล นาฏกเวรกราบทูลเรื่องทั้งหมดรวมทั้งที่ตนสม สู่กับนางกาก็เป็นการแก้แค้นพญาครุฑ	ครุฑเกี่ยวนางกาก็ นางกาก็ต่อว่าพญาครุฑ (มีโทษจรรย) พญาครุฑพานางกาก็ไปเที่ยวหาพระสุเมรุ พระเจ้าพรหมทัตตามหานางกาก็แล้วครวญถึง นาง พระเจ้าพรหมทัตให้ตามนาฏกเวรพี่เลี้ยงมา ปรึกษาเรื่องนางกาก็หาย นาฏกเวรพี่เลี้ยงสงสัยพญาครุฑ แล้วอาสาพระ เจ้าพรหมทัตออกตามหานางกาก็ ครบเจ็ดวันพญาครุฑพานางกาก็มาเล่นสแกนาฏ กเวรปลอมเป็นไรซ่อนไปในขนพญาครุฑจนถึง วิมานฉิมพลี ครุฑสมสู่กับนางกาก็ (มีโทษจรรย) ครุฑพานางกาก็ออกไปเที่ยว คนธรรพ์ออกมาจากที่ซ่อน เข้าเกี่ยวนางกาก็ นางกาก็ตกใจเกล้งทำเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าพรหม ทัต คนธรรพ์สมสู่กับนางกาก็ (มีโทษจรรย) ครั้นถึงเจ็ดวันพญาครุฑพานางกาก็ลงมาเล่น สแกนาฏกเวรแปลงเป็นไรเข้าซ่อนในขนพญา ครุฑกลับมาพาราณสี ครุฑเข้ามาเล่นสกาแล้วคนธรรพ์จึงเข้ามาทูล พระโรงแสดงที่ว่าพญาครุฑลักนางกาก็เมื่อพญา ครุฑกลับจึงเข้าไปกราบทูล นาฏกเวรกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดรวมทั้งที่ตน สมสู่กับนางกาก็เป็นการแก้แค้นพญาครุฑ
พระเจ้าพรหมทัตไม่โกรธนาฏกเวรและร่วมกัน คิดวางแผนแก้แค้นพญาครุฑให้นางนางกาก็มา คืน พระเจ้าพรหมทัตก็ทรงเห็นด้วย	พระเจ้าพรหมทัตโกรธนาฏกเวรเป็นอันมาก แต่ ก็ให้รางวัลตามสมควร แล้วจึงปรึกษาวางจะทำ อย่างไรครุฑจะนำนางมาคืน

นาฏกเวรวางแผนจะเล่นพิณขับเพลงเสียดสีพญาครุฑ ครบเจ็ดวันครุฑลงมาเล่นสถานนาฏกเวรขับเพลงพาดพิงถึงนางกาก็และเสียดสีพญาครุฑ ครุฑโกรธมากแต่ข่มใจไว้ แล้วถามว่ารู้ได้อย่างไร นาฏกเวรก็ขับเพลงเล่าเรื่องที่ตนไปสมสู่กับนางกาก็ที่วิมานสิมพลีให้ครุฑฟัง เมื่อครุฑรู้ความจริงก็กล่าวขมนานาฏกเวรแล้วรีบกลับวิมานสิมพลีด้วยความอับอาย ครุฑกลับไปถึงก็ถามนางกาก็ นางก็โกหกครุฑ โกรธจึงบริภาษนางแล้วพานางมาส่งคืนที่ลานพระที่นั่งเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตถามความจริง นางยังคงทำมารยาหลอกลวง พระเจ้าพรหมทัตโกรธจึงให้เสนานำนางไปลอยแพ ลอยแพนางกาก็ นางกาก็คร่ำครวญถึงเคราะห์กรรมมีการกล่าวถึงกำเนิดของนางกาก็ว่าเกิดจากดอกกามาณิกาก็จึงมีกลิ่นกายหอมต่อมาฤๅษีไปพบเข้าจึงนำมาเลี้ยงแล้วให้ชื่อว่ากาก็เพราะเกิดจากดอกกามาณิกาเมื่อพระเจ้าพรหมทัตมาไหว้ฤๅษีเห็นนางเข้าก็จึงพาไปเลี้ยงเป็นนมเหสี ต่อมาเกิดคลื่นใหญ่ทำให้แพแตกกาก็จมน้ำตาย	นาฏกเวรวางแผนบรรเลงพิณขับเพลงเสียดสีพญาครุฑ ครบเจ็ดวันพญาครุฑลงมาเล่นสถานนาฏกเวรจึงขับเพลงพาดพิงถึงนางกาก็และเสียดสีพญาครุฑ ครุฑได้ฟังก็โกรธแต่ข่มใจไว้แล้วจึงถามนาฏกเวร นาฏกเวรก็ขับตอนที่เขาสู่สมกับนางกาก็บนวิมาน ครุฑรู้ความจริงก็โกรธ กล่าวขมนานาฏกเวรแล้วรีบลากลับวิมานด้วยความอับอาย ครุฑกลับไปถึงก็ถามความจริงกับนางกาก็นางโกหกครุฑโกรธจึงบริภาษนางแล้วพานางมาคืนที่ลานพระที่นั่งเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตสอบถามความจริง นางยังมีมารยาหลอกลวง พระเจ้าพรหมทัตจึงให้เสนานำนางไปลอยแพ ลอยแพนางกาก็ - -
--	--

๓. บทสรุป

๑ เรื่องกาก็เขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) ในกาก็เขมรฉบับนี้มีการกล่าวถึงบทสรุปไว้อย่างละเอียด คือ สรุปโดยการสั่งสอนว่าสตรีที่ดีไม่ควรจะเอาอย่างนางกาก็ เพราะนอกจากจะทำให้เป็นที่ครหานินทาของคนโดยทั่วไปแล้วยังทำให้ต้องรับเคราะห์กรรมอันทรมาณอีก

มากมาย ซึ่งเกิดจากบาปที่ตนเองได้กระทำไว้ และในท้ายที่สุดมีการกล่าวประชุมชาคกว่านางกาก็กลับชาติมาเกิดเป็นนางจิณฺจมาณวิกา พระเจ้าพรหมทัตกลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตรอัครสาวก นาฏกุเวรพี่เลี้ยงพระเจ้าพรหมทัตกลับชาติมาเกิดเป็นพระโมคคัลลานะ พญาครุฑกลับชาติมาเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การกล่าวสรุปเพื่อเป็นการสั่งสอนในตอนท้าย จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าเรื่องนี้ผู้แต่งมีความต้องการที่จะแต่งขึ้นเพื่อใช้สั่งสอนศรีย่างเด่นชัดทีเดียว

๒ กากีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กากีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จบอยู่เพียงการลอยแพนางกาก็ (ตามฉบับซึ่งชำระโดยนายหริศ เรืองฤทธิ์ ซึ่งเป็นฉบับมาตรฐานของกรมศิลปากร)^๑ ไม่มีการกล่าวถึงบทคร่ำครวญของนางกาดังเช่นที่ปรากฏในบทมโหรีเรื่อง กากี^๒ นอกจากนี้ก็ไม่พบว่ามียบทสรุปในตอนท้ายซึ่งเป็นการกล่าวสั่งสอนธรรม

ดังจะเปรียบเทียบบทสรุปของกากีเขมรและกากีคำกลอนในตารางที่ ๓

ตารางที่ ๓ การเปรียบเทียบบทสรุป

กากีเขมร	กากีคำกลอน
มีการกล่าวถึงบทสรุปเป็นการสั่งสอนศรียให้ ประพุดคือนางกาก็	ไม่ปรากฏว่ามีบทสรุปและประชุมชาคในกากี คำกลอน
มีการกล่าวประชุมชาค	-

จากการเปรียบเทียบเนื้อเรื่องทั้งสามส่วนของกากีเขมรฉบับพระหริรักษรามา (พระองค์ด้วง) และกากีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งส่วนที่เหมือนกันและต่างกัน ส่วนที่เหมือนกันก็คือ เนื้อเรื่องหลักรวมทั้งรายละเอียดบางประการ ในส่วนที่ต่างกันนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น

๑. ความแตกต่างในเรื่องการลำดับเนื้อเรื่อง ซึ่งจะเห็นชัดเจนในตอนการเปิดตัวนางกาคี และนาฏกุเวรซึ่งจะสลับกันระหว่างกากีเขมรและกากีคำกลอน ในกากีเขมรจะกล่าวถึงนาฏกุเวรก่อนนางกาคีแต่กากีคำกลอนจะกล่าวถึงนางกาคีก่อนนาฏกุเวร นอกจากนี้ยังปรากฏในตอนพญาครุฑพานางกาคีไปเที่ยวเขาพระสุเมรุ ในกากีคำกลอนจะกล่าวถึงพญาครุฑพานางกาคีไปเที่ยวที่เขาสุเมรุก่อนที่จะกล่าวถึงการคร่ำครวญของพระเจ้าพรหมทัต แต่กากีเขมรได้กล่าวถึงการคร่ำครวญของพระเจ้าพรหมทัตก่อนพญาครุฑพานางกาคีไปเที่ยวเขาพระสุเมรุ

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า (๑).

^๒ ประชุมบทมโหรี, หน้า ๕๗-๕๘.

๒. ความแตกต่างของรายละเอียดของเนื้อเรื่อง ความแตกต่างประการนี้จะพบในตอนที่นางกาก็มาแอบดูมาดพแปลงที่ประตู่ เมื่อสบตากับพระยาครุฑแล้วในกาก็เขมรกล่าวว่า นางทำเป็นล้มทำให้ผ้าสไบหลุดเผยให้พญาครุฑเห็นต้นและทำให้ครุฑรู้ว่านางรักตน แต่ในกาก็คำกลอนนั้นเมื่อสบตากันแล้วนางเกิดความป่วนป่วนในใจเป็นอย่างมากจึงรีบกลับเข้าไปนอนรำพึงถึงพญาครุฑบนพระแท่นไสยาสน์ นอกจากนี้เมื่อพญาครุฑบันดาลให้เกิดพายุแล้วเข้ามาเกี่ยวนางกาก็ในกาก็เขมรนางกาก็แกล้งทำเป็นหลับพญาครุฑจึงอุ้มนางไปวิมานสิมพลี ในขณะที่กาก็คำกลอนนางได้ถือว่าพญาครุฑแล้วพญาครุฑจึงอุ้มนางไปวิมานฉิมพลี และในตอนก่อนจะจบเรื่องกาก็เขมรมิบทคร่ำครวญของนางกาก็อื่นได้เล่าถึงความเป็นมาของนางไว้ด้วยแต่ไม่ปรากฏในกาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นต้น

๓. ความแตกต่างในเรื่องบทอรรถรย์ บทอรรถรย์เป็นความเปรียบในด้านพฤติกรรมทางกามารมณ์^๑ โดยการกลายเปรียบเทียบพฤติกรรมทางเพศกับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ เพื่อมิให้เป็นสิ่งหยาบคายหากแต่แสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์อย่างงดงาม และเป็นความแตกต่างกันระหว่างวรรณคดีไทยและวรรณคดีเขมรอย่างเห็นได้ชัด เพราะในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ของเขมรมักไม่ปรากฏบทอรรถรย์ซึ่งต่างไปจากวรรณคดีไทยแม้ว่าจะเป็นการแต่งร่วมสมัยกัน

ดังที่ในเรื่องกาก็เขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) กล่าวถึงบทอรรถรย์ระหว่างพญาครุฑกับนางกาก็ ไว้เพียงสั้นๆว่า

ร่วมรักภูพรส
กระสันกระสรวลมวลมิตร

หอมหมคอบอวล
แนบชิดปฏิ
สุขเสพงานจันท์^๒

ทั่วถ้วนอินทรีย์
พัทธ์เพี้ยงปรีดี

ซึ่งเป็นการกล่าวถึงพฤติกรรมทางเพศของตัวละคร โดยมิได้เปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ ดังที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในการแต่งวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา และเมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อเรื่องตอนเดียวกันในกาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้วจะพบว่ามีกรพรรณนาเหตุการณ์ตอนนี้ไว้อย่างละเอียดแต่ไม่หยาบคาย อันเป็นสุนทรียภาพอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวรรณคดีไทยแต่ไม่มีปรากฏในวรรณคดีเขมร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้กล่าวถึงบทอรรถรย์ตอนนี้ไว้อย่างละเอียดว่า

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๔.

^๒ พระหริรักษ์รามอิศราธิบดินทร์, เรื่องกาก็, หน้า ๑๕-๑๖.

พลากระหวัดคร่ำครวญใน	คงคาไหวในเชิงละเลิงลาน
ก็บันดาลลาหกเทวบุตร	ก็ผุดฟุ้งทั่วทั้งทิศาสด
พยุขยับอึ้งอันธการ	ก็องสะท้านเมรุมาศสีขรินทร์
สัตว์กัมม์บรรพตก็ไหวหวั่น	คงคาลั่นเป็นละลอกกระลอกสินธุ์
ฝูงมหามัจฉาในวาริน	ก็โคดคั่นเล่นน้ำลำพองกาย
ทั้งควงคอกนิมพลีที่ตูมกลัด	ครันฝนซัดเซยแซ่มแซมขยาย
เบิกบานก้านกลีบขจรขยาย	กลั่นรำพายรินรสเสาวคนธ์
แมลงภูรีร่อนมาเคล้าซาบ	ละอองอาบต้องติดทุกขุมขน
สองสุขสองเกษมเปรมสกัน	สองกมลสองสาวทไม่ขาดกัน ฯ ^๑

แต่เหตุผลที่วรรณคดีเขมรไม่ปรากฏบทอรรถรสนั้นอาจเป็นเพราะจำกัดกับค่านิยมของชาวเขมร หรืออาจเพราะเหตุผลประการอื่น ซึ่งควรที่นำมาศึกษาต่อไป เพื่อให้เกิดความรู้ในระดับที่กว้างออกไปในด้านอิทธิพลและความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณคดีเขมร

การเปรียบเทียบฉากในกากีเขมรและกากีคำกลอน

ฉากที่ปรากฏในเรื่องกากีเขมรและกากีไทยนั้นมีไม่มากนัก แต่ทว่ามีบทบาทและความสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องเป็นอย่างมาก ฉากที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้คือ ฉากเมืองพาราณสี ฉากวิมานนิมพลี ฉากเขาพระสุเมรุ และฉากมหาสมุทร

๑. ฉากเมืองพาราณสี

ฉากเมืองพาราณสีที่ปรากฏในเรื่องกากีเขมรและกากีคำกลอนน่าจะได้อิทธิพลมาจากความเชื่อในเรื่องโลกศาสตร์ตามคติพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เมืองพาราณสี (Benares) เป็นเมืองเก่าที่มีความเจริญสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานานหลายพันปี ดังนั้นในชาดกจึงปรากฏว่ามีการกล่าวถึงเมืองนี้อยู่บ่อยครั้ง สำหรับกษัตริย์ผู้ครองเมืองนี้มักจะเรียกกันในนามของพระเจ้าพรหมทัต

๑ เรื่องกากลับพระหริรักษ์รามา (พระองค์ด้วง)

ฉากเมืองพาราณสีในเรื่องกากีเขมรฉบับพระหริรักษ์รามา (พระองค์ด้วง) มีการกล่าวถึงอย่างละเอียดมาก ทั้งนี้น่าจะเกิดจากจินตนาการของพระหริรักษ์รามา ที่ทรงจดจำสภาพบ้านเมืองเขมรในเมืองบันทายเพชร (ซึ่งเป็นเมืองหลวงในขณะนั้น) มาพรรณนาไว้อย่างละเอียดละออโดยกล่าวแบ่งออกเป็นส่วนๆ ได้แก่ การพรรณนาความแข็งแรงของป้อมปราการ ตัวเมือง ตลาด พระราชวัง ท้องพระโรง สิ่งปลูกสร้างในพระราชวังต่างๆ ที่งดงามน่าชม

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๘.

ดังเช่น การพรรณนาถึงความแข็งแรงของป้อมปราการ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า เมืองนี้มีป้อมปราการที่กว้างขวางใหญ่โตและสูงคจฺญเขาปูลด้วยศิลา ด้านนอกมีคูน้ำ (คูเมือง) ที่ลึกและกว้าง กำแพงนั้นเป็นรูปใบเสมาเป็นชั้นๆ เป็นแถวคายนาค กำแพงนี้ทางออกและมาบรรจบกันที่ประตูเมืองที่ทำเป็นทรงมณฑปและมีรูปปั้นยักษ์ตั้งอยู่หน้าเกรงขาม ส่วนป้อมตามมุมต่างๆ ก็สูงเด่นขึ้นมาสลับไปตามแนวกำแพง เป็นทิวแถว ดังความว่า

แม่นมีบันทาย	นอกหนากว้างหลาย	สูงสุดคจฺญนม
ศิลาดาชปูล	ประคิตชิตชุม	คูน้ำคองค
	กว้างลัทธิธรรฯ	
วังเขตวังขัณจ	สีมาเป็นชั้น	เป็นแถวคายนาค
คาคคิตประสพ	มณฑปโดยทวาร	รูปยักษ์มหิมา
	คิตควรสขบสแสง ฯ	
ส่วนป้อมตามมุม	ลอยสูงเป็นแนว	เรียงรายขวัดแขวง
บรรจงบรรจ	รจนาคคแต่ง	สุดสูงตระหง่าน
	เด่นเป็นทิวแถว ฯ ^๑	

การพรรณนาถึงถนนหนทางในเมืองพาราณสี มีการกล่าวว่ามีเสานางจรัลเรียงไปตามถนน ซึ่งตัดกันขวกไขว้ และมีตลาดใหญ่น้อยอยู่เรียงราย ดังข้อความที่ว่า

นางจรัลจรัลเรียง	เป็นชั้นหลั่นเพียง	เป็นถนนควรดู
ตั้งล้อมเตี้ยต่ำ	เรียงราบแนวทำ	ตัดกันไปมา
	ตลาดใหญ่น้อยรายเรียง ฯ ^๒	

ต่อจากนั้นเป็นการพรรณนาถึงความงามของปราสาทราชวังในเมืองพาราณสี พระหริรักษ์รามาทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ปราสาททำเป็นปรางค์ห้ายอดคจฺงาม บนยอดนั้นประดับด้วยคางควาย (นกสูล) มีทำเป็นรูปพรหมพักตร์ ถัดลงมาทำเป็นรูปครุฑยุคนาคตามมุมซึ่งเชื่อมต่อกับข้อฟ้า นอกจากนี้ยังปิดทองและประดับไปด้วยแก้วกระจกสีต่างๆ มุขแยกหุ้มด้วยเงิน ทำให้ดูคจฺงามเหมือนกับสรวงสวรรค์ ซึ่งเทพนิมิตร์จึ้น

^๑ พระหริรักษ์รามอิศราธิปติ, เรื่องกาถิ, หน้า ๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

เมิลมีปราสาท	ห้าปรังค์สอาดค์สะอาด	ประเสริฐเจ็ดฉาย
สูงส่งยอดพราว	ขยายแผ่กระจาย	ลอยล่องพรรณราย
	แพรวพรั่งควรแสง ๑	
คางควายกางสม	मुखพรหมสุทธิพรหม	ศรีสุลเอง
ครุฑทณกนกชุม	ครบมุมตะแสง	แกงต่อขวัดแขวง
	กับกระดานข้อฟ้า ๑	
ทาบทองพิจิตร	มณีรัตน์แซมติด	मुखแยกรจนา
หุ้มหิรัญพราวแพรว	สอาดค์สะอาดเพริศแพรว	คุดสถานสวรรค
	ทิพย์เทพนิมิตร ๑	

ถัดจากการพรรณนาความงามของพระราชวัง ก็เป็นการกล่าวชมพระแท่นไสยาสน์ของพระเจ้าพรหมทัตว่ามีความงามนักหนา ล้วนแต่เป็นทองประดับไปด้วยอัญมณีต่างๆ นอกจากนี้ยังแกะสลักเป็นลวดลายต่างๆ มีสามชั้นทำเป็นรูปกลีบบัวและไปด้วยผ้าลายยกเชิง ชั้นบนของพระแท่นทำเป็นรูปเทพประนม ชั้นกลางเป็นรูปครุฑทณกนก ชั้นล่างทำเป็นรูปยักษ์แบก

ที่แท่นสุขไสย	ยาสันยลล้วนมาศ	รจนาพิจิตร
ฝั่งมณีเค้นขัด	บรรจงเรียงซิด	นลุลลักพิพิธ
	พิพรรณงามละออ ๑	
ทั้งสามชั้นจำ	หลักลายนูนทำ	งามล้วนลวดลาย
กลีบประทุมแทง	ลอยเด่นรุ่งเรือง	มุสิลาคน
	ยกเชิงชายสลั ๑	
ชั้นเลศศักดิ์สั	รูปเทพประนม	ชั้นกลางวางใส่
รูปครุฑทณกนก	เลื้อยลากสอดพัน	ชั้นล่างกรงยักษ์
	แบกรองรับไว้ ๒	

นอกจากความงามของพระแท่นไสยาสน์แล้ว สิ่งก่อสร้างต่างๆ ในพระราชวังของพระเจ้าพรหมทัตก็มีความงามเช่นเดียวกัน

ห้องพระโรงมีเสวตฉัตรซึ่งเหมือนกับจะปักด้วยทอง มีสาวสนม นอกจากนี้ยังมีปัญญาเถร หอไตร ซึ่งเป็นปราสาททองตกแต่งอย่างงดงาม คำนักพระสนมก็ทำเป็นชั้นเป็นแถวสวยงาม อีกทั้งยังมีศาลาปัญญาที่ชุมนุมทุกที่มีอุทยานซึ่งมีพรรณไม้ครบและมีดอก และมีสระน้ำ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

ท้องพระโรงคัล	มัลมาศแกมกัน	แก้วกอบรัสมิ
กระลาตฤคการ	แซมสะตศศรี	ประกอบมณี
	รัตนเรืองสุวรรณ ฯ	
ปัญจเกษตรหอ ไตร	ปราสาทมคัย	รจนาโสภณ
คําหนักสนมสนธิ	ประกิดเป็นชั้น	เป็นแถวครบครัน
	สอวงค์สอาดโสภา ฯ	
ศาลาชุมนุม	เบญจาเหมาะสม	ที่ทุกหนแห่ง
มีสวนอุทยาน	ที่มีไม้ผล	ไม้ดอกและทำ
	สระสงคองคา ฯ	

ปัญจเกษตร เป็นหอที่ประดิษฐานพระเทวรูป ๕ พระองค์ ในพระบรมราชวังของเขมร เช่นปัจจุบัน หอปัญจเกษตร อยู่ในพระบรมราชวังกรุงพนมเปญ ข้างพระที่นั่งเทววินิจัย ไม่ปรากฏว่ามีการเรียกขอพระเทวรูปในพระบรมมหาราชวังแห่งอื่นมีชื่อว่า “ปัญจเกษตร” นี่จึงเป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าภาพพระราชวังในเมืองพาราณสีนำมาจากภาพพระราชวังเขมรในกรุงอุดงค์

จากที่กล่าวมาคือฉากของเมืองพาราณสีที่มีความรุ่งเรืองงดงามสมกับที่เป็นเมืองใหญ่ ซึ่งพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) ได้จำลองจากฉากกรุงอุดงค์ในประเทศกัมพูชามาพระราชนิพนธ์ขึ้นด้วยภาษากวีนิพนธ์ที่ไพเราะ

ฉากเมืองพาราณสีในเรื่องกาเกิเขมรมีความสำคัญมากเพราะเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ตั้งแต่ต้น คือตั้งแต่ครุฑมาเล่นสกานางกาเกิได้แอบมองครุฑ ครุฑโลมนางในห้องบรรทมและพาไปสมสู่ยังวิมานสิมพลี นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงอีกเมื่อครุฑกลับมาเล่นสกา และในท้ายที่สุดครุฑได้นำนางกาเกิมาคืนไว้ที่หน้าพระลานในพระราชวังของพระเจ้าพรหมทัต

๒ กาเกิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ฉากเมืองพาราณสีในกาเกิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้จะบรรยายไว้ไม่ยาวนาน แต่ก็ทำให้เห็นภาพเมืองพาราณสีอย่างคร่าวๆ ได้ ดังนี้

ยังมีราชบรมพรหมทัต	ผ่านสมบัติกรุงแก้วพาราณสี
เป็นปฐมบรมราชธานี	ศรีสนุกสุขเกษมสวรรค์
กว้างใหญ่ยาวได้สิบสองโยชน์	พลจตุรงค์ตั้งขยา
หมื่นเมืองเลื่องพระเดชเคหา	ระอาออกอ่อนเกล้ามาอภิวันดี

* เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

จะเห็นว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้เพียงสั้นๆ แต่ก็ได้นำเนื้อหาใจความตรงกับที่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น ในไตรภูมิโลกวินิจจยกล่าวกว่าเมืองพาราณสีเป็นเมืองใหญ่มีขนาดกว้างยาวถึง ๑๒ โยชน์ และจัดเป็นเมืองแรกในสิบหกเมืองโบราณ ดังข้อความ “...ดกว่าเมืองพาราณสีนี้มีกำหนดโดยยาวแลกว้างได้ ๑๒ โยชน์ จัดเป็นเมืองโสฬสเป็นประณ...”^๒

จะเห็นว่าเนื้อหาความในไตรภูมิโลกวินิจจยกล่าวกว่าที่ปรากฏในกาเกีคำกลอน มีเนื้อหาความเหมือนกัน ดังนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คงจะได้ความคิดเรื่องนี้มาจากคัมภีร์โลกศาสตร์ตามคติฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทนั่นเอง

จากการเปรียบเทียบระหว่างฉากเมืองพาราณสีในกาเกีเขมรและกาเกีคำกลอน กาเกีเขมรมีการพรรณนาความงามของเมืองพาราณสีอย่างละเอียดโดยนำภาพมาจากเมืองเขมรในสมัยนั้นอันน่าจะเกิดจากการขยายความของพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) โดยเกิดจากความคิดจินตนาการของพระองค์ผสมกับความเชื่อในเรื่องโลกศาสตร์ของพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งต่างจากกาเกีคำกลอนที่นำความรู้ในเรื่องโลกศาสตร์ตามคติพุทธศาสนาเถรวาทมากกล่าวเพียงอย่างเดียว

นอกจากในตอนต้นเรื่องนี้แล้ว ฉากเมืองพาราณสีเป็นฉากที่มีความสำคัญที่สุดของเรื่อง เพราะเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ได้แก่ เป็นที่พญาคูขี้หอมได้พบนางกาเกีและลักนางไป นางกุเรวเมื่อจะตามหานางกาเกีก็แปลงเป็นไรตติชนครุฑไปจากเมืองนี้ เป็นที่ที่ทำให้ครุฑรู้ว่ากาเกีมีผู้จากการจับเพลงของคนธรรพ์ เป็นที่ซึ่งพญาคูขี้หอมำนางกาเกีมาคืนพระเจ้าพรหมทัต และทรงให้ลอยแพนางกาเกีไป

เหตุการณ์ทั้งหลายที่เป็นตัวแปรของเรื่องก็เกิดขึ้นในเมืองพาราณสี เช่น ฉากพระไตรซึ่งกล่าวถึงในกาเกีทั้งสองฉบับกล่าวถึงเหมือนกันว่าเป็นสถานที่ครุฑแปลงกายในเวลามายังเมืองพาราณสีและตอนกลับไปวิมานฉิมพลี อันเป็นฉากย่อยในเมืองพาราณสี

๒. ฉากวิมานฉิมพลีและเขาพระสุเมรุ

ฉากวิมานฉิมพลีและเขาพระสุเมรุนี้ ผู้วิจัยขอกล่าวถึงไปพร้อมกัน เนื่องจากฉากทั้งสองอยู่ในบริเวณเดียวกัน ดังที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวินิจจยกล่าวกว่า “...ครุพานิ สิมพลีรุกโข ไม้จ้าวใหญ่ที่เป็นไม้ประจำพิภพแห่งครุฑนั้นประดิษฐาน อยู่ในเชิงพระเมรุชั้นเป็นคำรบสอง...”^๓

เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตามคติเรื่องโลกศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ยอดเขาเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ชั้นล่างลงมาเป็นที่อยู่

^๑ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๑.

^๒ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒, หน้า ๒๗๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๖.

ของเทวคานันจตุมหาราชิกา ที่ดินเขาเป็นที่อยู่ของพวกครุฑ กิณร วิทยารร คนธรรพ์ และลิตธิ เป็นต้น ในเรื่องเตภูมิกถาของพระยาลิไท ได้กล่าวถึงเรื่องของเขาพระสุเมรุว่า เป็นภูเขาที่มีความสูงขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จมลงไปใต้น้ำ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีลักษณะกลม ทางทิศตะวันออกมีสีเงิน ทิศใต้เป็นแก้วอินทนิล ทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ทิศเหนือเป็นทองคำ บนยอดเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ได้เขาพระสุเมรุเป็นอสุรพิภพ^๑

ในไตรภูมิฉบับภาษาเขมรมีการพรรณนาถึงเขาพระสุเมรุไว้เหมือนกับไตรภูมิพระร่วง กล่าวคือได้พรรณนาถึงสภาพของเขาพระสุเมรุในมุมต่างๆ เช่น ด้านตะวันออกมีแก้วผลึกสีขาว ใบไม้ก็มีสีขาว น้ำทะเลก็เป็นสีขาว นอกจากนี้ยังพรรณนาถึงทวีปบริวารทั้ง ๕๐๐ เกาะ ดังความว่า

“...มมภูเขาพระสุเมรุราช ทางทิศตะวันออก ล้วนแต่คาคายไปด้วยแก้วผลึกสีขาว ส่วนใบไม้ ทั้งปวงก็ล้วนแต่สีขาว สำหรับน้ำก็ล้วนแต่มีสีขาวเหมือนกัน มุมทางทิศใต้ ล้วนแต่คาคายไปด้วยแก้วสีเขียว ดันไม้ก็มีสีเขียว น้ำในมหาสมุทรก็สีเขียวเหมือนกัน มุมทางทิศตะวันตก ล้วนแต่คาคายไปด้วยแก้วสีแดง มุมทางทิศเหนือ ล้วนแต่คาคายไปด้วยแก้วสีเหลือง ดันไม้และน้ำก็สีเหลืองเหมือนกัน...”^๒

“...อนึ่งภูเขาพระสุเมรุ...๓ โยชน์...มีทวีปเล็กๆ ๕๐๐ ซึ่งอยู่กลางมหาสมุทร เป็นบริวาร ทางทิศใต้ภูเขาพระสุเมรุกว้าง...๑๐,๐๐๐ โยชน์ ...”^๓

สำหรับวิมานของพญาครุฑนั้นในไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถากล่าวว่า ตั้งอยู่ในเชิงเขาพระสุเมรุเป็นชั้นที่สอง มีสระชื่อว่าสิมพลี แต่เนื่องจากมีใบจิวมาบังน้ำในสระจึงไม่ร้อนด้วยแสงอาทิตย์ และเย็นใสสะอาดบริสุทธิ์ ดังความว่า

“...ไม้จิวใหญ่ที่เป็นไม้ประจำพิภพของครุฑนั้น ประดิษฐานในเชิงพระเมรุชั้นเป็นคำรบสอง...ในพิภพแห่งพญาครุฑ ที่ตั้งอยู่ในเชิงพระเมรุชั้นสองนั้นมีสระอันหนึ่งชื่อสิมพลี สระ สระนั้นมีความกว้างแลยาวได้ ๕๐๐ โยชน์เท่ากัน...สระสิมพลีนั้น ปกป้องกำบังไปด้วย

^๑ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัดดศิลป์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^๒ กรมศิลปากร, ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๒๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

กึ่งแห่งไม้จั่วทั้งหลาย...อาศัยเหตุที่กึ่งปลายจั่วปกปิดอยู่ดังนี้ น้ำในสระสัมพลจึงมิได้ร้อนด้วย
แสงพระอาทิตย์ น้ำในสระนั้นเย็นใสบริสุทธิ์สะอาด...”^๑

ในไตรภูมิฉบับภาษาเขมรอธิบายถึงวิมานของพญาครุฑไว้ว่าวิมานของพระยาครุฑนั้นอยู่ที่
ช่องเขาจักรวาลที่อยู่ติดกับเขาพระสุเมรุ ความว่า

“...อนึ่ง วิมานของครุฑนั้น อยู่ที่ช่องจักรวาล ติดกับภูเขาสุเมรุ ซึ่งอยู่กลางทวีปทั้ง
๔....”^๒

จะเห็นได้ว่าในคัมภีร์โลกศาสตร์ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวถึงเขาพระสุเมรุไว้
ไม่ต่างกันนัก เนื่องมาจากการแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ นั้น ย่อมถือตามข้อความที่ปรากฏใน พระไตร
ปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ที่แต่งมาไว้ก่อน

เมื่อมีการเทศน์ พระสงฆ์ก็นิยมที่จะนำเอาเรื่องไตรภูมิมาใช้ในการเทศน์ เพราะเป็นคำ
อย่างของความเชื่อเรื่องผลกรรมได้ดีที่สุด และความรู้ในเรื่องเหล่านี้ก็คงจะเป็นที่รู้จักของคนโดย
ทั่วไป ดังนั้นบางคนอาจจะไม่เคยเห็นต้นฉบับของเรื่องเหล่านี้เลย แต่ก็รู้เรื่องราวในไตรภูมิเป็น
อย่างดี เนื่องมาจากการได้ยินได้ฟังโดยผ่านทาง การเทศนาอยู่บ่อยครั้ง

๑ เรื่องกาถิฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง)

จากภูเขาพระสุเมรุและจากวิมานฉิมพลี มีการกล่าวถึงในเรื่องกาถิเขมรฉบับพระหริรักษ์
ราม (พระองค์ด้วง) หลายครั้ง ในตอนต้นเรื่องมีการกล่าวถึงวิมานฉิมพลีว่า พญาครุฑอยู่ ณ
วิมานบนยอดฉิมพลี ซึ่งเป็นสถานทิพย์พิมานมีความงดงามมาก ดังข้อความต่อไปนี้

อันว่ากาลนั้น	ฝ่ายพญาครุฑา	เสถียรสถิตย้านสถาน
อยู่ยอดฉิมพลี	เป็นที่วิมาน	ทิพย์เทพเลกิงถกาน
	ล่องงามประไพ ฯ”	

เมื่อครุฑจะออกมาเล่นสกา ได้พระราชนิพนธ์ถึงฉากของสี่ทนต์สมุทรวีว่า เมื่อเหาะ
ออกจากวิมานฉิมพลีก็จะข้ามสี่ทนต์สมุทรวีแล้วจึงมาถึงเมืองพาราณสี ดังนี้

^๑ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒, หน้า ๖๓๖.

^๒ กรมศิลปากร, ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร, หน้า ๒๖.

^๓ พระหริรักษ์รามอิศราธิเบศ, เรื่องกาถิ, หน้า ๘.

เหิงเหินหวาเหาะ ลั่วลอยข้ามเลาะ กลางภาคนกั
 ข้ามสินทันคร สาครคีรี คุจคลธานี
 นิโครธสาขา ๙

พระหริรักษราม (พระองค์ด้วง) ได้พรรณนาความงามของเขาสุมะรุไว้ในตอนเกี่ยว
 นางากีว่า พญาครุฑจะพานางากีไปเที่ยวยังเขาสุมะรุ แล้วจะพาไปชมเขาตัดตบริภัณฑ์
 ทะเลสินคร และเขาสุมะรุ แล้วจะพาไปเที่ยวมหาสมุทรทั้งเก้า ซึ่งมีทรายแก้วสะท้อนกับแสง
 สายฟ้าฉวัดเฉวียนไปมา แล้วจะพาไปเที่ยวเขาหิมพานต์ สระอโนดาต เขาไกรลาส ชมเทพอัปสร
 กิณร กิณรี ซึ่งประดับด้วยเครื่องทรงทั้งดงาม ดังข้อความต่อไปนี้

เมิลตัดตบริภัณฑ์คีรี	สินครคลชลธิ	ทั้งสุเมรุบรรพตา
เมิลทั้งนพมหาสมุทร	ธารมปรากฏ	ประกอบด้วยทรายแก้วจรัส
พนมผลึกเหลียวมองจัดจ้ำ	คุจสายฟ้า	ขะไขว้โรงนังสี
แล้วไปหิมพานต์คีรี	อโนดาตสระศรี	ไพโรพฤษ์พันธุ์เคียรดาษ
พื่อนำแม่มิตรมาศ	เที่ยวเลอไกรลาส	สำเร็จสำราญอินทรี
เมิลเทพอัปสรกิณรี	กิณราเปรมปรีดี	ประดับล้วนเครื่องท้าวองค์ ๒

แม้ว่าในตอนนี้จะกล่าวถึงเขาสุมะรุบ้าง แต่ยังไม่ละเอียดเท่าตอนที่ครุฑพานางากีไป
 เที่ยวยังเขาสุมะรุ ซึ่งพรรณนาไว้ด้วยบทกวีอย่างละเอียดว่า แล้วจะพานางากีไปที่เขา
 สุมะรุแล้วจะให้ดูยอดที่สูงที่สุด และดูแก้วทั้งเจ็ด ได้แก่ ทับทิม นิล มรกต เพชร เพทาย ไพ
 ทูรย์ บุศย์ นอกจากนี้ยังมีมุกดา เหลือง เขียว น้ำเงิน แล้วครุฑก็พานางากีไปยังเขาตัดตบริภัณฑ์
 ดังข้อความต่อไปนี้

แล้วเหาะจำเพาะคีรี	สุเมรุเป็นที่	สำราญทยา
พรรณนาพรำบอกไปว่า	น้องเอ๋ยบรรพตา	สุเมรุวังวน
นางเอ๋ยนี้แล้วขอเขา	สูงลั่วเป็นหลัก	ลอยลับควรแสง
บรรพตาสว่างใสรังสี	คุจแสงสุริย์	สว่างจำลูกโหลง
ถมอทับทิมใสจรรณู	จรัสจับเนา	จับกับถมอนิล
มรกตพิศุทธิ์สกล	พพร่างพรายแสง	ประพาพรัตนราย

๙ เรื่องเดียวกัน.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ฉมอเพชรจุลเสศเทพา	ไพฑูรย์พรรณราย	ประกาศรัศมีบัวบุศย์
สัตว์ครันไศสค	กระจางวาวหมค	ทั้งส่วนมุกดา
ม่วงทอแสงขาววาวใส	เหลืองอ่อนรัตดา	ใบคองเขียวเขมา
มองทะลุเป็นสีแสงเงา	สุกปลั่งสว่างวาว	ลูกโพลงรัศมี
ทอดเสร็จจึงเสด็จปักษ์	เหิงเหินทันที	ถึงสัตว์คบริภัณฑ์

เมื่อครุฑพานางกากิเที่ยวชมเขาพระสุเมรุแต่ละด้านที่มีสีต่างกัน ครบทุกด้านแล้วครุฑก็พานางเหาะไปชมเขาสัตว์ครันไศสคที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ อันได้แก่ เขาขุคนธร กรวิก เนมิทร เป็นต้น แล้วครุฑก็พานางไปชมทะเลสีทันดร และกล่าวว่าน้ำในทะเลสีทันดรมีความละเอียดมากเหมือนฝ้ายไร้ใย หากมีสิ่งใดตกลงไปก็จะจมไปหมด ดังนี้

น้องพวงอุเฒิดกว้างขวาง	ตระหง่านควรขลาด	กระจายขจายขาว
ช่องว่างตรงนั้นสาคร	ชื่อสีทันดร	ลึกมากยิ่งไกร
น้ำละเอียดดั่งว่าไร้ใย	อะไรตกไป	ถึงที่ล้วนจม
ปราชบอกเสร็จสรรพอุ้มองค์ กากิไปตรง		สมุทรขลาด
ถึงเสร็จจึงเสด็จเวนโดย	ชี้ระบุไป	สมุทรคงคา ^๒

เมื่อครุฑพานางเที่ยวชมทะเลสีทันดรแล้ว ครุฑจึงพานางกากิไปชมโฉนมหาสมุทรซึ่งเป็นน้ำเค็มและชมพูปลาที่ตัวใหญ่ดุจภูเขา ดังข้อความต่อไปนี้

น้องนุชนี้เรียกชลสา	ชื่อโฉนมหา	สมุทรน้ำเค็ม
ใหญ่กว้างลึกเหลือใจ	น้องเมียงมองไป	เมิลมีมีจลา
ใหญ่ใหญ่นี้มาคู่กัน	น้อยน้อยคู่ผ่มัน	หนาแน่นนักหนา
ตัวใหญ่ปานเขานั้นเทียว	ค้อนคู่เคียงไป	ผุควายไล่กัน ^๓

ครั้นแล้วครุฑก็ชี้ให้นางชมทวีปทั้งสี่และเกาะ ๒,๐๐๐ เกาะที่เป็นบริวาร ความว่า น้องเอ๋ยทวีปทั้งสี่นี้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีเกาะอีก ๒,๐๐๐ เกาะเป็นบริวาร ดังนี้

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

น้องมาศรวาสเมิลมี	ทวีปสี่เป็นสถาน	มนุษย์โลกนานิตย์
ทวีปนั้นมีเกาะประกิด	สองพันงอกซิด	ชาติเป็นบริวาร ^๑

เสร็จแล้วครุฑจึงพานางกากิไปเที่ยวเขาหิมพานต์ สระอโนดาต และพรรณไม้นานานี้ รวมทั้งสัตว์ประเภทต่างๆ ที่อยู่ด้วยกันเป็นคู่ จะเห็นว่าในตอนนี้พระหริรักษ์รามาคงจะต้องการจะแสดงฝีมือในการพรรณนาพรรณไม้มให้มีชื่อเสียงสืบทอดกับชื่อของนก และสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ด้วยกันเป็นคู่ เช่น พระองค์ทรงกล่าวถึงต้นกระเจาและนกกระเต็น เป็นต้น (กล่าวไว้แล้วในเรื่องวรรณศิลป์ของ กากิเขมร)

นอกจากนี้ ในตอนที่พญาครุฑถามนาฏกุเวรว่าทางเคยไปวิมานฉิมพลีได้อย่างไร เพราะเป็นหนทางที่ไม่มีทางที่มนุษย์จะไปได้และครุฑก็ได้กล่าวถึง วิมานฉิมพลีว่า เหตุใดท่านไปถึงวิมานฉิมพลีซึ่งเป็นที่อยู่ของครุฑซึ่งอยู่ถึงที่ เขาสัตตบริภัณฑ์ แล้วมีทะเลสีทันดรทั้ง ๘ ขวางอยู่ในทะเลสีทันดรก็ล้วนแต่ปลา เหล่าจระเข้ นาค เสือร้ายกาจ ถ้ามันเห็นมนุษย์คนใดตกลงไปถึงคงจะไม่มีเหลือแม้แต่สัตว์ทั้งหลายด้วย ธรรมดาพญาครุฑเหาะยังต้องเหาะไปเต็มกำลังจึงจะข้ามไปพ้นได้ เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วท่านไปถึงได้อย่างไร ดังข้อความต่อไปนี้

เหตุใดไปถึง	ที่สถานมณฑล	มณเฑียรฉิมพลี
ท่านรู้เป็นสถาน	พิมานปักยี่	กรุงครุฑถึงที่
	พนมสัตตบริภัณฑ์ ^๑	
แล้วมีชลธี	โคขันธ์คีรี	ชื่อสัตตสีทัน
ครโดยเวียนวง	เจ็ดทวีปชั้น	สมุทรคั่นเขตชั้นเจ้า
	กว้างใหญ่ไกลโพ้น ^๑	
แล้วมีมัจฉา	นิกรกุมภ	นาคเืองกจากกล
ถ้าเห็นมนุษย์มา	ควาไหนตกคล	ไม่เคยมีเหลือ
	แม้สัตว์สิ้นผอง ^๑	
มีเพียงครุฑเหาะ	แข็งขันข้ามเลาะ	ผ่านพ้นข้ามไป
จึงได้ไปถึง	มณฑลทิพย์ประคอง	ควาท่านฉินใด
	ท่านว่าไปได้ ^๒	

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

๒ กากีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

จากเขาพระสุเมรุและวิมานฉิมพลีในกาถาคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีกล่าวถึงในตอนต้นเรื่องว่า สมัยหนึ่งมีพญาครุฑสถิตอยู่ ณ พิมานที่อยู่บนยอดฉิมพลี ในเชิงเขาพระสุเมรุ พญาครุฑนี้มีกำลังมากสามารถบินได้กวักละโยชน์และสามารถข้ามทะเลสีทันดรได้ ดังข้อความต่อไปนี้

ปางนั้นยังมีครุฑราช	สุริยชาติล้ำสูงณปีกยา
สถิตสถานพิมานรัตนรมยา	ยอดมหาพญาฉิมพลี
ในเชิงเขาเมรุราชบรรพต	ปรากฏด้วยกำลังปีกย
บินหนกกวักละโยชน์ด้วยฤทธิ์	อาจจะข้ามนทีสีทันคร [*]

เมื่อพญาครุฑเอบเข้าห้องนางกากี พญาครุฑได้เชิญชวนว่าของให้น้องไปครองสวรรค์ด้วยกันยังสถานฉิมพลีแล้วครุฑจะพาไปเที่ยวเล่นยังเขาพระสุเมรุ

เมื่อพญาครุฑได้สมสู่กับนางกากีแล้วก็ได้พานางไปเที่ยวชมเขาพระสุเมรุ และป่าหิมพานต์ ดังที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาความงามของฉากนี้ไว้ว่า แล้วชี้ให้ชมยอดเขาพระสุเมรุซึ่งมีแก้วสี่สี่ คือ แดง เขียว ขาว เหลือง แล้วชี้ให้ชมทวีปทั้งสี่ ทวีปบริวารอีกสองพันซึ่งมีลักษณะเหมือนดอกจอกเล็ก ๆ ลอยอยู่ แล้วชี้ให้ชมไม้ประจำทิศ ชี้ให้ชมเขาสัตตบริภัณฑ์ ทะเลสีทันดรที่คั่นเขาทั้งเจ็ดอยู่ รวมทั้งปลาและนาคในทะเลสีทันดร นอกจากนี้ยังชี้ให้ชมสัตว์ต่างๆ เช่น คชสีห์ สิงหาราช ไกรสร สิงโค กิเลน มังกร นรสิงห์ กิन्नร คนธรรพ์ แล้วชี้ให้ชมนาฬิกาที่อยู่ติดกันอยู่คู่ปลั่งปลั่งแต่ไม่มีวิญญูณ และเป็นทีที่เชยชมของวิทยารและคนธรรพ์ ดังข้อความต่อไปนี้

ชี้บอกยอดเขาพระเมรุมาศ	แก้วประหาดงามดีเป็นสื่ออย่าง
แดงเขียวขาวเหลืองเรืองนภางค์	เกาะทวีปใหญ่กว้างทั้งสี่ทิศ
ทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร	ตั้งฐานคังจอกลอยกระจัดริค
มีพญาใหญ่ล้ำประจำทิศ	เกิดสถิตแต่ประณมแผ่นดิน
ชี้ชมเขาแก้วทั้งเจ็ดชั้น	มีน้ำคั่นหลั่นลดหลั่นสินธุ์
หม่อมหามังฉาแลนาคินทร์	อันอยู่ในวารินทร์สีทันคร
สารพัดมีสัตว์จุฑาบท	คชสีห์สิงหาราชและไกรสร
สิงโคโคกิเลนและมังกร	นรสิงห์กิन्नรและคนธรรพ์
แล้วชี้บอกรุกขชาตินาฬิกา	อันติดคั่นปลั่งปลั่งคังสาวสวรรค์

* เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า ๒.

แต่ไม่มีวิญญาณเจรจากัน

วิทยาธรคนธรรพ์มาเชชม^{*}

นอกจากที่กล่าวมานี้แล้ว ฉากเขาพระสุเมรุและวิมานฉิมพลียังถูกกล่าวถึงในตอนทีพญาครุฑถามคนธรรพ์ว่าท่านไปวิมานฉิมพลีได้อย่างไรเพราะที่นั่นไม่มีมนุษย์คนใดจะไปถึงได้ เพราะน้ำในสีทันดรนั้นละเอียดอ่อนมากสิ่งใดตกลงไปย่อมจะจมทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีเหล่าสัตว์ร้ายต่างๆ อยู่ในที่นั่นผู้ใดข้ามทะเลสีทันดรย่อมเป็นเหยื่อของสัตว์ร้ายเหล่านั้น แม้แต่ครุฑเองยังต้องบินเต็มทีจึงจะข้ามพ้นไปถึงวิมานฉิมพลี ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งนายก็เป็นชายแต่เดินดิน	ไฉนรู้เสร็จสิ้นในฉิมพลี
เราแจ้งทางทุเรศเขตรัญญ	สัตว์ภักษ์คั่นสมุทรไสสี
แม้จะขวางแนวทางมยุรี	ก็จมลงถึงที่แผ่นดินดาน
ด้วยน้ำนั้นสุขุมละเอียดอ่อน	จึงซื้อสีทันดรอันไพศาล
ประกอบหม่อมจลาภุมภพาล	คชสารเจือกน้ำแลนาคินทร์
ผู้ใดข้ามที่สีทันดร	ก็มีวรมณเป็นเหยื่อแก่สัตว์สิ้น
แสนมหาพระยาครุฑยังเต็มบิน	จึงล่องสินธุ์ถึงพิมานทอง ^๒

ฉากเขาพระสุเมรุและวิมานฉิมพลีในเรื่องกาคำกลอนเป็นฉากสำคัญอีกฉากหนึ่งเพราะเป็นสถานที่ซึ่งครุฑได้ลักพานางกามาไว้และเป็นที่ซึ่งคนธรรพ์ได้เป็นชู้กับนางกาก็และทำให้ครุฑต้องนำนางกาก็ไปคืนพระเจ้าพรหมทัต นอกจากนี้ยังเป็นฉากที่แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้ในเรื่องโลกศาสตร์เป็นอย่างดีและมีความสามารถนำมาพรรณนาไว้ได้อย่างไพเราะ

จากการเปรียบเทียบที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่าการพรรณนาเขาพระสุเมรุและวิมานฉิมพลีในกาคีเขมรและกาคำกลอนมีความคล้ายคลึงกัน ทั้งในด้านการลำดับข้อความและการพรรณนาสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมไปถึงสำนวนโวหาร ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจว่าความคล้ายคลึงกันของฉากเขาพระสุเมรุและฉากวิมานฉิมพลีของกาคีทั้งสองฉบับ น่าจะเกิดจากอิทธิพลที่ส่งให้กัน มากกว่าที่จะเกิดจากความบังเอิญ ดังจะแสดงการลำดับความของฉากเขาพระสุเมรุในกาคีทั้งสองฉบับดังตารางต่อไปนี้

^{*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ตารางที่ ๔ แสดงการเปรียบเทียบการลำดับความในฉากเขาพระสุเมรุ

กาเกีเขมร	กาเกีคำกลอน
<u>ตอนที่ ๑</u> ครุฑชนวนางกาเกีไปวิมานฉิมพลี <u>การลำดับสิ่งที่ชม</u> ๑ สัตตบริภัณฑ์ ๒ สีสันคร ๓ เขาพระสุเมรุ ๔ นพมหาสมุทร ๕ เขาหิมพานต์ ๖ สระอโนดาต ๗ เขาไกรลาส ๘ เทพอัปสร	<u>ตอนที่ ๑</u> ครุฑชนวนางกาเกีไปวิมานฉิมพลี <u>การลำดับสิ่งที่ชม</u> ๑ สัตกัณฑ์ ๒ สีสันคร ๓ เขาพระสุเมรุ ๔ คิมิงคณมัจฉา ๕ กิณนรคนธรรพ์ ๖ เขาไกรลาส ๗ เทพกัลยาณ ๘ สระอโนดาต
<u>ตอนที่ ๒</u> ครุฑพานางกาเกีไปเที่ยวเขาพระสุเมรุ <u>การลำดับความ</u> ๑ เขาพระสุเมรุ ๒ สัตตกัณฑ์ ๓ สีสันคร ๔ โฉมมหาสมุทร ๕ ทวีปทั้งสี่และบริวาร ๖ มหามัจฉา ๗ เขาหิมพานต์ ๘ สระอโนดาต ๙ ป่าหิมพานต์ ๑๐ ชมป่าและนก ๑๑ ชมสัตว์ป่า <u>ตอนที่ ๓</u> ครุฑถามการไปของคนธรรพ์ <u>การลำดับความ</u> ๑ สัตตบริภัณฑ์	<u>ตอนที่ ๒</u> ครุฑพานางกาเกีไปเที่ยวเขาพระสุเมรุ <u>การลำดับความ</u> ๑ เขาพระสุเมรุ ๒ ทวีปทั้งสี่และบริวาร ๓ ไม้ประจำทิศ ๔ เขาสัตตบริภัณฑ์ ๕ หมู่มัจฉา ๖ สีสันคร ๗ สัตว์ป่า ๘ นารีผล ๙ วิทยาธรคนธรรพ์ <u>ตอนที่ ๓</u> ครุฑถามทางไปของคนธรรพ์ <u>การลำดับความ</u> ๑ สัตตบริภัณฑ์

๒ สัทนัศร	๒ สัทนัศร
๓ มัจฉากุมภานาค เฝือก	๓ มัจฉากุมภานาค เฝือก
๔ วิมานฉิมพลี	๔ วิมานฉิมพลี

จะเห็นได้ว่าการเรียงลำดับความในฉากเขาพระสุเมรุของกาฬทั้งสองฉบับมีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก และหากพระองค์ด้วงมิได้อธิพละจากฉากเขาพระสุเมรุจากกาฬคำกลอนแล้วก็อาจจะเกิดจากความเชื่อในเรื่องโลกศาสตร์ที่ร่วมกันระหว่างไทยและเขมร

๓. ฉากมหาสมุทร

ฉากมหาสมุทรที่กล่าวถึงนี้เป็นฉากที่ปรากฏในกาฬเขมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) และบทมโหรีเรื่องกาฬ แต่ไม่ปรากฏในกาฬคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งกรมศิลปากรตรวจชำระ

ฉากมหาสมุทรนี้เป็นฉากที่พรรณนาถึงสภาพความเลวร้ายของธรรมชาติ ซึ่งต่างไปจากความงามของธรรมชาติในฉากเขาพระสุเมรุ เพราะเมื่อนางกาฬถูกลอยแพ ไม่นานนักก็เกิดพายุและคลื่นโหมกระหน่ำซัดจนแพของนางกาฬแตก และนางกาฬต้องสิ้นชีวิตในท่ามกลางมหาสมุทรนี้เอง

๑ เรื่องกาฬฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง)

ในเรื่องกาฬฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) ได้มีการพรรณนาถึงฉากมหาสมุทร ซึ่งเป็นฉากที่นางกาฬต้องเผชิญกับพายุและความแปรปรวนของมหาสมุทร ซึ่งทำให้นางต้องเสียชีวิตไปเพราะแพแตก หากพิจารณาในด้านความคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ด้วงอาจจะต้องสื่อให้เห็นว่า เมื่อบุคคลยังยึดติดกับกิเลสตัณหา ย่อมไม่สามารถที่จะข้ามทะเลคือห้วงแห่งวัฏสงสารไปได้ เช่นเดียวกับนางกาฬที่ต้องจมน้ำเสียชีวิตเพราะความหลงเพติดเพลินในตัณหาราคะกลายเป็นเหยื่อแห่งปลา

ฉากมหาสมุทรนี้พระหริรักษ์รามได้พรรณนาไว้เพื่อให้เห็นถึงความเลวร้ายของธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างไปจากในฉากเขาพระสุเมรุที่มีแต่ความงดงามของธรรมชาติ เหมือนกับว่าพระองค์ต้องการสั่งสอนว่าแม้แต่ธรรมชาติเองก็ยังมีทั้งความงามและความเลวร้ายอยู่ในตัว เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงไม่ควรที่จะประมาทหลงติดอยู่ในกิเลสสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ให้เร่งทำแต่ความดีโดยยกเอานางกาฬมาเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีไม่ควรเอาอย่าง โดยพรรณนาถึงนางกาฬว่า เมื่อนางกาฬถูกลอยแพไปนั้นคลื่นก็ได้ซัดแพไปไกลนางก็เกิดความหวาดกลัวอย่างมาก ดังข้อความต่อไปนี้

บทพระมหาคีติกาล

จะกล่าวความเจรจาแจ้ง

ถึงกาถิวิเวก	ลอยท่ามกลางสาคร
คลื่นซัดพัดไปไกล	ซัดแพไปโดยวาทา
นางตื่นกลัวภัย	อ้างว้างลอยไปไกลลิบ ^๑

เมื่อนางคร่ำครวญถึงความหลัง ครั้นมองไปรอบๆ ก็เห็นแต่ความเว้งว่างของมหาสมุทร เห็นแต่ฝูงปลาและคลื่นที่ซัดเข้ามาเป็นระลอก ทำให้แพของนางเหมือนจะพลิกคว่ำนางกาก็ตกใจเป็นอย่างมาก พระหริรักษ์รามา ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

เห็นแต่น้ำกับฟ้า	ลมโบกพัดน้ำท่วมมา
คลื่นซัดพัดกระหน่ำ	หนักไม่หยุดยั้งเลย
มีแต่คลื่นลูกใหญ่	รูปานพนมแล้วละลาย
แก่งซัดไล่แพหาย	ประหนึ่งบริโภคา ^๒

ในที่สุดเมื่อมีลมพายุมากเข้าก็ซัดจนแพของนางกาก็แตก นางกาก็จมลงสู่มหาสมุทรดังความที่ว่า

ทนทุกข์เหน็ดผูกแพ	ลอยเชือนแซ่ไกลฝั่งนที
ในมหาสมุทรมี	แต่คลื่นซัดตามสายลม
พัดโบกโดนแพไล่	กระโคตในน้ำหมุนวน
ลอยท่ามกลางสายชล	อุกำรบัตตติวา
คลื่นซัดโบกผูกแพ	แตกกระจัดพัดกระจาย
นางจมในมหา	สมุทรพลันสิ้นชีวิ ^๓

๒ กากิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ฉากมหาสมุทรในกากิคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ปรากฏฉากนี้ เพราะความมีสุดเพียงการลอยแพนางกาก็ ดังนั้นจึงไม่อาจเปรียบเทียบกับกากิเจมรฉบับพระหริรักษ์รามา (พระองค์ด้วง) ได้

จากการเปรียบเทียบฉากในกากิทั้งสองฉบับจะเห็นได้ว่ามีทั้งความเหมือนกันและต่างกัน ส่วนที่ต่างกันของกากิเจมรกับกากิคำกลอนก็คือ ฉากเมืองพาราณสี ซึ่งพระหริรักษ์รามาได้

^๑ พระหริรักษ์รามาธิราธิบคิ, เรื่องกากิ, หน้า ๔๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖-๔๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

พรรณนาให้เห็นถึงความงามของเมืองหลวงของเขมรในสมัยนั้น (เมืองบันทายเพชร — อุดงค์มัมชัย) ไว้อย่างละเอียด แต่หากพิจารณาคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ได้เน้นที่จะพรรณนาความงามของเมืองพาราณสีแต่ประการใด ฉากที่ต่างกันอีกฉากหนึ่งคือฉากมหาสมุทร ฉากนี้ปรากฏในกาพย์เขมรแต่ไม่ปรากฏในกาพย์คำกลอนซึ่งกล่าวถึงเพียงลอยแพนางกาฬิ

บทสรุป

จากการศึกษาเปรียบเทียบจุดมุ่งหมายในการประพันธ์ รูปแบบในการแต่ง และการเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของกาพย์เขมรฉบับพระหริรักษ์รามาราม (พระองค์ด้วง) และกาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทำให้ทราบว่าจุดประสงค์ในการแต่งของกาพย์เขมรและกาพย์คำกลอนมีความแตกต่างกัน คือ กาพย์เขมรฉบับพระหริรักษ์รามารามมีจุดประสงค์หลักเพื่อใช้สั่งสอนสตรีและสืบอายุพระพุทธศาสนา แต่กาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีจุดมุ่งหมายหลักคือเพื่อความบันเทิง

รูปแบบที่ใช้ในการประพันธ์ของเรื่องมีความแตกต่างกันเพราะความนิยมและลักษณะคำประพันธ์ที่ต่างกันของไทยและเขมร ในด้านเนื้อหานั้นเมื่อเปรียบเทียบแล้วทำให้เห็นว่าเรื่องทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันมากทั้งในด้านโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง สำหรับแก่นเรื่องนั้นความแตกต่างกันเกิดจากจุดประสงค์และความต้องการที่จะสื่อเรื่องนี้ออกมาในประเด็นที่ต่างกัน คือ กาพย์เขมรเน้นที่ตัวสตรี แต่กาพย์คำกลอนเน้นที่ตัวบุรุษ

ตัวละครในเรื่องทั้งสองไม่ต่างกันมากนักในตัวละครชาย แต่ตัวละครหญิงคือนางกาฬิที่ต่างกันที่กาพย์เขมรเพิ่มบทบาทให้นางเป็นผู้กระทำด้วย คือแสดงให้เห็นว่านางเป็นหญิงหลายใจไม่ใช่เพราะเหตุกรรมบังคับเหมือนนางกาฬิในกาพย์คำกลอน นอกจากนี้กาพย์เขมรตัวละครยังค่อนข้างจะเป็นตัวแบนคือแสดงบุคลิกและพฤติกรรมออกมาเพียงด้านเดียว เช่น นางกาฬิซึ่งแสดงให้เห็นแต่เพียงด้านไม่ดีของนาง หรือพระเจ้าพรหมทัตที่แสดงให้เห็นด้านดีเพียงด้านเดียว

สำหรับฉากนั้นกาพย์ทั้งสองฉบับมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ได้แก่ ฉากเมืองพาราณสีซึ่งกาพย์ฉบับพระหริรักษ์รามาราม (พระองค์ด้วง) แสดงให้เห็นสภาพบ้านเมืองของเขมรอย่างละเอียด ในขณะที่กาพย์คำกลอนไม่ให้รายละเอียดในการพรรณนาเมืองพาราณสี และฉากมหาสมุทรที่ไม่ปรากฏในกาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ฉากที่คล้ายคลึงกันก็คือฉากเขาพระสุเมรุและวิมานฉิมพลี ทั้งนี้จะเป็นเพราะทั้งไทยและเขมรมีความเชื่อในเรื่องโลกศาสตร์ที่ไม่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ตามการที่กาพย์ทั้งสองฉบับมีเนื้อหาที่สนุกสนานรวมทั้งความยอดเยี่ยมในด้านวรรณศิลป์ทำให้เรื่องกาพย์เขมรฉบับพระหริรักษ์รามาราม (พระองค์ด้วง) และกาพย์คำกลอนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับความนิยมสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

๖.๓ วรรณคดีการแสดง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาวรรณคดีเพื่อการแสดงของเขมรสมัยเมืองพระนครและสมัยรอยต่อระหว่างสมัยพระนครกับสมัยกรุงธนบุรีคือวรรณคดีเพื่อการแสดงประเภท “คำพากย์” ส่งอิทธิพลไปยังราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ก่อให้เกิดการแสดงต่างๆ ขึ้นหลายประเภทคือ การแสดงหนังใหญ่ และ โขน

บทพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรมีความเก่าแก่ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะส่งอิทธิพลต่อการแต่งวรรณคดีเพื่อการแสดงของไทยไม่มากนักน้อย วรรณคดีไทยหลายเรื่องในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นน่าจะมีความสัมพันธ์อันเห็นได้ชัดกับวรรณคดีเขมรในยุคนั้น เช่น อนิรุทธคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ หรือแม้กระทั่งคำพากย์รามเกียรติ์ฉบับภาษาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา

จนถึงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายการแสดงประเภท “ละคร” เข้ามามีบทบาทที่สำคัญมากขึ้นในการแสดงของราชสำนัก จนเกิดการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาดเป็น “ละครใน” กับ “ละครนอก” และส่งอิทธิพลมายัง “ละครใน” ในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงถือว่าเป็นเครื่องราชูปโภคอย่างหนึ่งซึ่งจะมี “ละครใน (ผู้หญิง)” ได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น

เมื่อพระราชวงศ์ในราชสำนักกัมพูชาเข้ามาประทับในกรุงรัตนโกสินทร์ความนิยมละครในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ก็อาจจะส่งอิทธิพลไม่น้อยต่อความคิดเรื่อง “ละครใน” อันเป็นเครื่องแสดงถึง “พระบารมี” ของพระเจ้าแผ่นดิน

ดังนั้นเมื่อพระราชวงศ์กัมพูชากลับไปอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาจึงได้ริเริ่มการละครในราชสำนักกัมพูชาขึ้น โดยได้ครูจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) โดยได้ครูละครนอกออกไปในสมัยรัชกาลที่ ๑

ต่อมาสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระองค์ด้วง) ได้ครูละครของเจ้าพระยาบดินทรเดชาซึ่งนำไปด้วยเมื่อขัดดาทัพที่เมืองอุดรค์มีชัยฝึกหัด จึงได้มีละครในที่กรุงกัมพูชาตั้งแต่นั้น*

ส่วนสมเด็จพระนโรดม (พระองค์ราชาวดี) ได้ครูละครจากคณะของเจ้าจอมมารดาเอนบ้าง ละครพระองค์เจ้าดวงประภาบ้าง ละครพระองค์เจ้าสิงหนาทบ้าง ไปฝึกหัด ดังสมเด็จพระปรมหาราชฯ ดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

“ละครหลวงครั้งสมเด็จพระนโรดมเล่นแต่ภาษาไทยอย่างเดียว มาถึงครั้งพระศรีสวัสดิ์ก็โปรดเล่นละคร ได้ละครของสมเด็จพระนโรดมประสมโรงเล่นต่อกันบ้าง หัดขึ้นใหม่บ้าง แต่เล่นทั้งภาษาไทยและภาษาเขมร...ละครหลวงกรุงกัมพูชาเล่นทั้งละครในและละคร

* สมเด็จพระปรมหาราชฯ ดำรงราชานุภาพ, ละครพ็อนรำ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๑.

นอก เรื่องที่เล่นก็ชอบเล่นอย่างละครในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เรื่องอิเหนา เป็นต้น จนเรื่องพระอภัยมณีก็เล่น...”^๑

ดังนั้นวรรณคดีที่ใช้ในการแสดงละครเขมรเหล่านี้แรกเริ่มเดิมทีจึงเป็นวรรณคดีบทละครจากราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นภาษาไทย ต่อเมื่อภายหลังจึงมีการแปลงบทละครเหล่านี้เป็นภาษาเขมร วรรณคดีเขมรสมัยกรุงอุคงค์ที่น่าจะได้อิทธิพลไปจากวรรณคดีการละครในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนและเหลือต้นฉบับให้นำมาศึกษาได้ คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร (ผูก ๑๕ – ๘๐) และบทละครเรื่องอิเหนา

๖.๓.๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท “บทพากย์ ๖” คล้ายคลึงกับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนบทละครของไทย ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารามเกียรติ์เขมรภาคหลังน่าจะแต่งขึ้นสำหรับเล่นละคร (ใน) จึงน่าจะแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ปัจจุบันพบต้นฉบับเพียง ๖ ผูก คือ ผูกที่ ๑๕ – ๘๐

แต่เดิมนักวรรณคดีเขมรเข้าใจกันว่ารามเกียรติ์เขมรภาค ๒ ต่อเนื่องกับรามเกียรติ์ภาคแรก จนจัดรวมเข้าเป็นฉบับเดียวกัน ดังปรากฏในฉบับพิมพ์ของพุทธศาสนบัณฑิตย กรุงเทพมหานคร^๒ เป็นต้น อย่างไรก็ตามนักวรรณคดีเขมร เช่น ญัก แคม สันนิษฐานว่ารามเกียรติ์เขมรภาค ๒ น่าจะแต่งขึ้นระหว่างรัชกาลพระองค์เอง (สมเด็จพระนารายณ์ราชา) ถึงรัชกาลพระองค์ด้วง (สมเด็จพระศรีรัตนธรรมา)^๓

ในเวลาต่อมา สาวรส เพา (Saveros POU) ได้นำรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ มาศึกษาและพิมพ์เผยแพร่โดยสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (EFEO) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ. ๑๙๘๒)^๔ การจัดพิมพ์ครั้งใหม่นี้ สาวรส เพา ได้จัดแบ่งรามเกียรติ์ภาค ๒ (ผูกที่ ๑๕ – ๘๐) แยกออกมาต่างหากจากรามเกียรติ์เขมรภาคแรก ทั้งยังได้วิเคราะห์ในเชิงนิรุกติศาสตร์และที่มาแล้วสันนิษฐานว่า เป็นฉบับที่แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๔^๕

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิราศนครวัด (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๗ – ๒๒๘.

^๒ พุทธศาสนบัณฑิตย, รามเกียรติ์ ๑๕ – ๘๐ (กรุงเทพฯ: พุทธศาสนบัณฑิตย, ๒๕๓๕).

^๓ ลาง หาบอาน, เรื่อง รามเกียรติ์, ม.ป.ท., หน้า ๓.

^๔ Saveros POU, *Rāmakerti II (Deuxième version du Rāmāyaṇa khmer)*, Paris: EFEO, ๑๙๘๒.

^๕ Ibid, p. ๑๒.

สาวรส เพาสนัสนิฐานว่าเนื้อหาในรามเกียรติ์ภาค ๒ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก “อุตรกานท์” ในมหากาพย์รามายณะฉบับภาษาสันสกฤต ของฤาษีวาลมิกิ^๑

อย่างไรก็ดีสิ่งหนึ่งที่น่าน่าสงสัยคือ หากรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ ได้รับอิทธิพลจาก “อุตรกานท์” ในมหากาพย์รามายณะจริง เหตุใดจึงมีความแตกต่างกันมากทั้งเนื้อหาและรายละเอียด อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นว่าเขมรสมัยหลังเมืองพระนครไม่น่าจะได้รับอิทธิพลวรรณคดีสันสกฤตโดยตรงอีก แต่น่าจะได้รับอิทธิพลผ่านจากทางอื่นมากกว่า

รามเกียรติ์ฉบับที่น่าสนใจนำมาเปรียบเทียบเพื่อสืบหาที่มาของรามเกียรติ์เขมรภาคหลังจึงน่าจะ ได้แก่ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ของไทยเพราะมีลักษณะการแต่งเป็นบทละครเหมือนกัน

เมื่อนำรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ ไปเปรียบเทียบกับรามเกียรติ์ไทย พบว่ารามเกียรติ์ไทยที่มีเรื่องราวใกล้เคียงกับรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ ได้แก่ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

จากการเปรียบเทียบพบว่ารามเกียรติ์เขมรภาคที่ ๒ มีความใกล้เคียงกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นอย่างยิ่ง ทั้งเนื้อเรื่องตรงกันโดยตลอด

จนอาจกล่าวได้ว่าเขมรน่าจะแปลบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ไปเป็นภาษาเขมร ดังตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบในที่นี้ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความตรงกันบทต่อบท

ตัวอย่าง เปรียบเทียบต้นผูกที่ ๑๕ ในฉบับภาษาเขมรกับรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑

รามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑	รามเกียรติ์เขมรภาค ๒	คำแปล
เมื่อนั้น	กาลเอี้ยกาลเนาะ	เมื่อเอ๋ยเมื่อนั้น
พระหริวงศ์ทรงสวัสดิ์ศรีสมบัติ	พระนารายณ์รุ่งเรืองฤทธิ์	พระนารายณ์รุ่งเรืองฤทธิ์
ไสยาสน์เหนืออาสน์รูจี	แสดงสูงเสียดผุ้เลืแทนที่	แสดงเสด็จผทมเลอแทนที่
กับองค์เทวีสีดา	แนบนึงนางนาถสีดา	แนบกับนางนาถสีดา
ประดับด้วยแสนสนมอนงค์นาถ	ประทีปชวาลาโพรงพราต	ประทีปชวาลาโพรงพราง
บำเรอบาปเป็นบรมสุขา	ครប់แลวงปราสาทสุวรรณา	ครบแหล่งปราสาทสุวรรณา
ในที่ห้องแก้วลงการ	แออส่สนุสนุทธเสนาหา	ส่วนเหล่าสนมสนิทธเสนาหา
อันมหาสิริโอฬาร	องคุษยามภูงศพทวง	นังยามคังสรรพแถว

^๑ อุตรกานท์เป็นกานท์ที่รวมเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับรามายณะไว้เป็นจำนวนมากนอกเหนือ ไปจากเนื้อเรื่องที่กำลังกล่าวไว้ในกานท์อื่นๆ โปรดดู Ibid, p. ๔.

ครั้นสุริโยภาสอากาศแผ้ว	ละพระสุริยาเรืองระ	ครั้นพระสุริยาเรืองรุ่ง
คูเหว่าแว่วร้องเรือยเฉื่อยฉาน	อุทัยดลารัชมธุระหมอง	อุทัยใสสว่างหมดหมอง
เสนาะเสียงแตรสังข์เป็นกังวาน	ภณากังการปรค์เลลงผง	พนักงานประโคมเพลงด้วย
ประโคมขานมาดม้องกลองชัย ^๑	ดุริยดนตรีแตรสุรไฟ ^๒	ดุริยดนตรีแตรปี

ตัวอย่าง เปรียบเทียบบทพรรณนาถึงนางอศุлыкัษี

รามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑	รามเกียรติ์เขมรภาค ๒	คำแปล
มาจะกล่าวบทไป	กาลเอชกาลเนาะ	เมื่อเอชเมื่อนั้น
ถึงนางอศุлыкัษี	เอเอาศุлыкัษี	ส่วนอศุлыкัษี
เป็นปิศาจอยู่ไฉฉรณิ	ชาติชาปิศาจอปริย	ชาติเป็นปิศาจอปริย
อสุรินันวงศ์ศัพทศักร	สนฐานนิงกรุงทศกศุคร	สืบสันดานกับกรุงทศกศักร
มีแต่โมหันต์ฉันทา	ชกุสเนาโกรมบาทรณิ	ชกัษอยู่ได้บาทรณิ
โงบาปหยาบช้อปลักษณ์	จิตุดโจรดิริยอปลักษณ์	จิตโจรเคียรดิยอปลักษณ์
รู้่านางสีดานงลักษณ์	ภู้งเฒีสดาเชียงซาก	รู้เหตุสีดาแน่นซัด
อัครสมาตรงศาคร ^๓	ชานางมาตรงชลสา ^๔	เป็นนางมาตรงชลสา

ตัวอย่าง เปรียบเทียบตอนท้ายของรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ ผูกที่ ๘๐ กับรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑

รามเกียรติ์ รัชกาลที่ ๑	รามเกียรติ์เขมรภาค ๒	คำแปล
คิดแล้วลงจากบัลลังก์รัตน	คิดเสร็จเหียพระภูธร	คิดเสร็จแล้วพระภูธร
พระหัตถ์นั้นจับพระแสงศร	พระหตุตจาบสตรศกติศุคง	พระหัตถ์จับศรศกติศุคง
เสด็จย่างเยื้องบทจร	ลีลาเจมูกชามญง	ลีลาออกมาแต่ครั้งเคียว
กราบกรออกมาหน้าพระลานฯ	คูกงเจพาเมษพระลาน	ประทับอยู่หน้าพระลาน
ผูกสารถกับศรแล้วบัญชา	แสฏงแสฏงสรเสรอภุชรา	แสดงเสด็จเขียนอักษรา
ให้ไปลงการาฐาน	ปีทมุขสรธูลาโหวหาน	ปิดหน้าศรคมห้าวหาญ
นำวหน่งด้วยกำลังชัยชาญ	แผลงเทาลงการาษตุดาน	แผลงไปลงการาษตุดาน

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มจบ (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๘๖.

^๒ พุทธศาสนบณฺจติศุข, รามเกียรติ์ ๑๕ (กรุงเทพฯ: พุทธศาสนบณฺจติศุข, ๒๕๓๘), หน้า ๑ – ๒.

^๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มจบ, หน้า ๓๘๕.

^๔ พุทธศาสนบณฺจติศุข, รามเกียรติ์ ๑๕ (กรุงเทพฯ: พุทธศาสนบณฺจติศุข, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

ผ่านฟ้าก็ผาดผ่องไป	สรสกุติเหิรหวสเทาขุมิ	ศรศักดิ์เหินเหาะไปพลัน
สำเนียงดังเสียงตุนีบาต	ขุมิหาก่แสนรทุเทอึงอาบ	เร็วคัจแสนสายฟ้าอึงอับ
โลกธาตุเลื่อนลั่นหวั่นไหว	กเกริกเสุทิมุการบ่ปรอดพิ	สะเทือนสั่นทั่วปฐพี
ตรงไปลงกากรุงไกร	เฉพาเทาลงกาบุรี	เฉพาไปลงการบุรี
ตกในมณฑปรัตนาศรั	ธูลาก่กุงพิภพนาคนา ^๒	ตกในพิภพนาคนา

นอกจากจะมีความใกล้เคียงกันของเนื้อหากลอน (และบทพากย์ ๖) ในแต่ละบทแล้ว การเรียงลำดับบทกลอนก็ยังเรียงต่อกันไปเป็นลำดับเดียวกัน เริ่มตั้งแต่พระรามพระลักษมณ์ประพาสาป (ใบลานผูกที่ ๗๕) นางอสูลขอให้สิดาเขียนรูปทศกัณฐ์ นางสิดาเขียนรูปทศกัณฐ์ พระรามพระลักษมณ์เสด็จกลับ นางอสูลเข้าสิงในรูปทศกัณฐ์ นางสิดาซ่อนรูปทศกัณฐ์ไว้ใต้แท่นบรรทมของพระราม พระรามกริ้วเมื่อเห็นรูปทศกัณฐ์ พระรามกริวนางสิดาและให้พระลักษมณ์พานางสิดาไปประหาร พระลักษมณ์ไม่ประหารนางสิดา นางสิดาเดินจง ประสูติพระมงกุฎ พระรามปล่อยม้าอุปการ พระรามทราบว่าพระมงกุฎพระลบเป็นพระโอรส พระรามลวงนางสิดาให้กลับเมืองอยุธยา นางสิดาหนีไปเมืองบาดาลแล้วหนุมนตามไปสืบหา จนถึงพระรามแผลงศรผูกसार ไปเชิญพิเภก จบรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ เพียงเท่านี้ (ใบลานผูกที่ ๘๐)

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างรามเกียรติ์เขมรภาค ๒ กับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า รามเกียรติ์เขมรภาค ๒ น่าจะแปลไปจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑

ด้วยเหตุนี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันอายุของรามเกียรติ์เขมรฉบับนี้ว่าเขมรไม่ควรจะแต่ง (แปล) รามเกียรติ์ฉบับนี้ก่อนรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสอดคล้องกับการสันนิษฐานอายุรามเกียรติ์เขมรฉบับนี้ของ ฤกษ์ แถม ที่สันนิษฐานว่าแต่งระหว่างรัชกาลพระองค์เองถึงรัชกาลพระองค์ด้วง^๓ และสาวรสเพาที่สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๔

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มจบ, หน้า ๕๖๘.

^๒ พุทธศาสนบณฺฑิตย, รามเกรดี ๘๐ (ภณฺฑเฑ: พุทธศาสนบณฺฑิตย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘.

^๓ ลาง หาบอาน, เรื่อง รามเกรดี, ม.ป.ท., หน้า ๑.

๖.๓.๒ บทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมร

บทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมร ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง บางท่านสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นงานพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง)^{*}

ต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพฯ มีจำนวน ๑ เล่มสมุดไทย เป็นสมุดไทยขาวเส้นดินสอ อักษรขอมและอักษรไทย ระบุว่าต้นฉบับเป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับแบ่งออกเป็นสองหน้า หน้าแรกเขียนเป็นอักษรขอมซึ่งเรียกลักษณะอักษรนี้ว่าอักษรเจี๋ยง (อักษรเฉียง) จำนวน ๑ หน้าสมุด

ต่อจากนั้นเป็นวรรณคดีเรื่องอื่นเขียนด้วยอักษรไทยตัวหวัด จำนวน ๑๒ หน้าสมุด ด้านหลังเป็นบทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมร บันทึกด้วยอักษรไทย มีจำนวน ๔๔ หน้าสมุด เนื้อเรื่องบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรฉบับนี้กล่าวถึงเรื่องราวในตอนที่ถูกอุณการณไปอาศัยอยู่กับท้าวประมอดัน จนถึงอิเหนาตามหานางบุษบา

บทละครอิเหนาคำเขมรฉบับหอสมุดวชิรญาณมีเนื้อความตั้งแต่ตอนอุณการณพบท้าวประมอดันไปจนถึงอิเหนาตรวจและตามหานางบุษบา

ลักษณะคำประพันธ์

คำประพันธ์เขมรที่ใช้ในบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรฉบับนี้คือ บทคำเจ็ดหรือที่เรียกในภาษาเขมรว่าบทพากย์ ๗ แต่แตกต่างไปจากบทพากย์ ๗ ทั่วไปคือในคำฉันท์บทแทนที่จะมีเจ็ดคำเหมือนกับการแต่งบทพากย์ ๗ โดยทั่วไป (ดังอธิบายอย่างละเอียดแล้วในบทที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ในด้านรูปแบบคำประพันธ์)

ลักษณะพิเศษของบทพากย์ ๗ ที่นำมาแต่งเป็นบทละครคือ จะใช้คำว่า “กาลเนาะ” (กาลนั้น-น่าจะแปลงไปจากคำว่าเมื่อนั้น) นำหน้าบทที่กล่าวถึงกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง เช่น ระบุประมอดัน ประโหมสุหรี อุณการณ และป็นหยี่ก็ใช้ กาลเนาะ

ส่วนคำว่า “ครานะ” (ครานั้น-น่าจะแปลงไปจากคำว่าบัดนั้น) จะใช้กับเหล่าขุนนางและข้าราชการบริพารสามัญชนเท่านั้น ดังเช่นเมื่อกกล่าวถึงประสันดา(หนึ่งในตำแหน่งสี่ที่เฉียง) หรือเมื่อกกล่าวถึงสี่ที่เฉียงเป็นต้น ลักษณะดังกล่าวพบในกลอนบทละครของไทยเช่นเดียวกัน

^{*} Judith M. Jacob, *The Traditional Literature of Cambodia* (New York: Oxford University Press, ๑๙๕๖), p. ๖๖.

ตัวอย่างคำประพันธ์

๑ กาละณะ	ปานยีสูกขาจิดกล้าหาญ
ถามหาแสนามอกทูลถกาน	กระษัตริศกระษานเตรเศโรสมนัษา
๑ โฉมเงมีียงพระเนตรทอดเทนาง	ยลมานรูปร่างมุขสรอยถลา
เสดจมานจิดจับจับแสนหา	พระจินดาพรวิจุกักังปิดตี ฯ

คำแปล

๑ เมื่อนั้น	ปานยีสูกขาจิดกล้าหาญ
ยินมหาเสนาทูลตรง	กษัตริย์สบายใจยินดีโสมนัส
๑ ข้าเลื่องพระเนตรทอดไปทีนาง	ยลมีรูปร่างหน้าแจ่มใส
เสด็จมีจิดจับจับแสนหา	พระจินดาแวบจ้องปิดตี ฯ

นอกจากรูปแบบคำประพันธ์จะเป็นบทละครแล้ว ในต้นฉบับยังมีเพลงเพลงหน้าพาทย์บอกเอาไว้ต้นบทด้วย เช่น บท, เกรจา, เถลง (เพลง), เชิดเกรจา (เชิดเกรจา), โอด (โอด), เชิด (เชิด), เสมอ (เสมอ), นิยาย (พูด-เกรจา), ร่าย (ร่าย), ฦบ (ชูป), เสมอนาครา เพลงหน้าพาทย์ที่ปรากฏในบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรนี้ ได้แก่

๑. เพลงเสมอ (เสมอ) เพลงนี้เป็นเพลงหน้าพาทย์ ใช้บรรเลงประกอบกิริยาไป — มา ในระยะใกล้ของตัวละคร โดยปรกติต้องบรรเลงออกด้วยเพลงร่ำลาเดียว เพลงนี้มีหน้าพาทย์เพลงว่า “ไม่ได้ไม่เสีย” ซึ่งนำศัพท์มาจากการพนัน เพลงนี้จัดเป็นเพลงเสมอธรรมดา ยังมีเสมออื่นๆ อีก เช่น เสมอลาว เสมอเข้าที่ เสมอเถร เป็นต้น^๑

๒. เพลงเชิด (เชิด) เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้สำหรับประกอบการแสดงโจน ละคร ในโอกาสที่ตัวละครเดินทางไปมาอย่างรีบร้อน หรือประกอบกิริยาการเดินทางระยะไกล การต่อสู้ การยกทัพ หรือการยกทัพจับศึก^๒

๓. เพลงฦบ (ชูป) เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบกิริยาการไป — มา ของตัวละครคำศักดิ์ เช่น นางกำนัลหรือสาวใช้ ฯลฯ^๓

๔. เพลงโอด (โอด) เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบกิริยาร้องไห้ เสียใจ โศกเศร้า สลบ หรือตาย ของตัวละคร^๔

^๑ ฦบรัชช ปัญญกรัษ, สารานุกรมเพลงไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๔๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

๕. เพลงนาคราช (นาคราช) เป็นเพลงท่อนเดียวประเภทหน้าทับปรบไ้ มี ๘ จังหวะ ใช้ในการแสดงละครในบท โกรธ หรือบทที่ต้องการกิริยาแรงร้อน เพลงนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปอีก เช่น เพลงนาคราชเพลงฤทธิ์ นาคราชแผ่พังพาน นาคราชพันพิช ใต้เคื่อนฉกจวก ฯลฯ^๑

๖. เพลงร้าย เป็นเพลงประกอบการแสดงละคร สำหรับบทพรรณนาที่ต้องการความรวดเร็ว เพลงร้ายแบ่งออกตามประเภทบทละคร ละครนอกเรียกร้ายนอก ละครในเรียกร้ายใน ละครชาตรีเรียกร้ายชาตรี ทั้งนี้โดยมีระดับเสียงและทำนองผิดแปลกออกไป^๒

จะเห็นได้ว่าแม้แต่เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในการแสดงละครก็น่าจะได้รับอิทธิพลไปจากกรุงรัตนโกสินทร์พร้อมกับบทละครด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่าในปัจจุบันในประเทศกัมพูชาได้พบสมุดไทยบทละครเรื่องอิเหนาเก็บรักษาอยู่ที่กรุงพนมเปญ อันน่าเชื่อได้ว่าเป็นฉบับที่คัดลอกมาจากกรุงเทพฯ เพื่อนำมาใช้แสดงในละครหลวงของกัมพูชาก็ได้

เนื่องจากบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ยังไม่เคยมีการเผยแพร่มาก่อน จึงขอนำคำปริวรรตต้นฉบับมาลงไว้ที่นี่เพื่อเป็นการสืบทอดอายุเอกสาร และเพื่อให้เห็นรูปแบบวรรณคดีการละครของเขมรได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

เมื่อนำบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรฉบับนี้เปรียบเทียบกับบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่ามีเนื้อความตรงกันแทบทุกบท และตรงกันบทต่อบท แม้จะมีคำไม่ตรงกันบ้าง คล้ายคลึงกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เปรียบเทียบให้เห็นแล้วข้างต้น ดังตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบ

อิเหนา รัชกาลที่ ๒	บทละครเรื่องอิเหนาคำเขมร	คำแปล
๑ เมื่อนั้น ระตูประมอดันเกษมสานต์ เสนาหาอุณากรรณกุมาร เปรียบปานควนขันนา	๑ กาลณะะ ระตูประมอดันทรงศักดิ์ เสดจมานพระไทยสนาลแสนหา คุดจวงหไทยาทีกระษัตริกระษาน	๑ เมื่อนั้น ระตูประมอดันทรงศักดิ์ เสด็จมีพระทัยสนาลแสนหา คุดจวงหทัยาสองกษัตริย์กสถานต์
๑ ให้แต่งสมโภชทำขวัญ ทั้งสามคืนสามวันพรรษา แล้วประทานเครื่องทองอลงการ	๑ ออชลองพระศิริการบีโง เสรงแวงกระษัตริโกลพระราษทาน เสรงแล้วกษัตริย์โกลพระราษทาน ออชเครื่องนักเสดจมณัฏฐิรถาน	๑ ให้ฉลองพระศิริการสามวัน เสร็จแล้วกษัตริย์โกลพระราษทาน สิ้นเครื่องนักเสดจมณัฏฐิรสถาน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๓.

เงินทองเสื้อผ้าก็มี
ทั้งช้างม้าข้าคนชายหญิง
ทุกสิ่งสารพันถ้วนถี่
ประทานวังคาหาปาดิ
ตำแหน่งที่ลูกหลวงแต่ก่อนมา

แล้วให้เรียนรู้การณรงค์
สำหรับองค์พระโอรสา
อันสองที่เลี้ยงกลยา
พระเมตดารักใคร่ให้ป็น

๑ เมื่อนั้น
อุณากรรณเพราะเพริศเจดณัน
ได้ประทานสิ่งของทั้งนั้น
สารพันต่างต่างอย่างดี
จึงถวายประณตบาทบงสุ์
ลาองค์สองกษัตริย์เรื่องศรี
แล้วชวนพี่เลี้ยงจรรลี
ไปคาหาปาดิตำแหน่งใน
ฯลฯ

๑ บัดนั้น
ประสันดาตใจตะลึงหลง
ครันพายุพัดสงัดลง
ก็คืนคงได้สมประศิมา
แลหาไม่เห็นนางทรมวย
กับพี่เลี้ยงหาไปทั้งระดา
ดกใจเพียงจะสิ้นชีวา
ประสันดาลดเลี้ยวเที่ยวดู
เห็นกระระดาหล้าล้มคว่ำ
มือกำกอหญ้ายี่ดอยอยู่
ดูขึ้นบอกเหตุให้รู้
บัดนี้นางโถมครุหาไป

สิ่งมานสมรับประดับครบ
พระทานทั้งขมูมปฤษฎมสตรี
คมริระทะแสะสินธพ
จตุรงค์ชาญชานาญสห
เครื่องอาวุธครบคมานขะอวี

๑ เครื่องเลงบันแลงชาสุขสถาน
โดยมานเนคาหาปาดิ
มานทั้งสระสงคังควารี
เณอผลผกาภณูีศัคคามัน

๑^{๑๖๖} กาลเณาะ
แอดองคัมมิยาอุณากัน
พี่เลี้ยงทั้งพี่ศรีโสภณ
อภิวันท์ลาเทนาผองคณา

๑^{๑๖๗} คราเณาะ
ปรสันดาเนาะระดาพา
ลูะบัดสังคสบพยุหัพโยมา
ปรสันดาญาญักมานสมาคี
๑ เมื่อนายเมิลอายสพพะเทา
มินเมญู โจมเจลาทีรนารี
สลนสลครันทตทั้งอินทรีย์
หักศคชีวีจากกาชา
๑ พรวยจิตคิตทุกแดแองม่นัก
เมิลเทาเมญูชักกระดาพา
ผกกับมุขสตุกสตเศ็งริงองคา
หัตถากาวงเสมามันแลงเลข

ค่างมีสมรับประดับครบ
ประทานทั้งข้าชายข้าหญิง
ช้างระทะแสะม้าสินธพ
จตุรงค์ชาญชานาญสห
เครื่องอาวุธครบไม่มีขาดอะไร

เครื่องเล่นบรรเลงเป็นสุขสถานดี
ลัย์มีในคาหาปาดิ
มีทั้งสระสงคังควารี
ไม้ผลผกาภณูีศัคคามัน

เมื่อนั้น
ฝ่ายองค์มิสาอุณากรรณ
พี่เลี้ยงทั้งสองศรีโสภณ
อภิวันท์ลาไปในผองคณา

เมื่อนั้น
ประสันดาอยู่กับกระดาหลา
ลูตั้นสังคสบพยุหโยมา
ประสันดาได้สติสมฤดี
ดูไหนดูที่ทุกทุกไป
ไม่เห็นโจมเจลาตองนารี
สลนสลครันทตทั้งอินทรีย์
หากเพียงชีวีจากกาชา
เศร้าจิตคิตไ้แต่ผู้เดียวเอง
ดูไปเห็นชคกระดาพา
คว่ำหน้าล้มแอ้งองคา
หัตถากาหญ้าไม่ทั้งเลข

๑ บัดนั้น	ประสันดาทญาคไศวธา	ประสันดาตังมือถามว่า
กระระดาหลาแจ้งแฉ่งไข	พระธิดาเสด็จเทาแอนาเหย	พระธิดาเสด็จไปที่ไหนแล้ว
ลูกขึ้นคืออกคอกใจ	กระดาพญาภญักเหยเฉลย	กระดาหลาพื้นสติแล้วเฉลย
เหตุไฉนเป็นน้าอัสจรรย	เจ้าเวยอญมื่นคิงชาเทาณา	เจ้าเอยญไม่รู้ว้าไปไหน
จึงจุคไฟเที่ยวส่องมอหา	๑ ไภหนายนาคณาเคิร์กรอก	กลัวมากนำกันเดินเสาะหา
ทุกพุ่มพฤกษาในสวนขวัญ	ซึ้งรอกมีมอกโดยบาผกา	ซุกหัวเข้าไปโดยแนวผกา
ไม่พบพระธิดาลาวันย์	มีนบานขลวรราชธิดา	ไม่ได้เห็นวรราชธิดา
แล้วพากันเข้าค้นในถ้ำทอง	ก็เลียงกลยาก็บัคผอง	พี่เลียงกลยาก็หายด้วย
ทุกแท่นที่ไสยาภิหาวบ	บัดทั้งพระราชมรโกล	หายทั้งพระราชมรโกล
เลี้ยวหลบออกจากกุหาห้อง	วังโกลเสทิสลับเทาชมคอง	ยังกลัวกลับไปเป็นหลายครั้ง
สงสัยที่ไทนก็เที่ยวมอ	เขยหน้าคนาชรอรอกโดยคอง	แล้วพากันเสาะหาโดยแฉว
ตามช่องเพิงผาทุกท่าทาง ^๑	คนลองผลูเทาคนงกุหา	ล่องทางไปในกุหา

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะต่างๆ ระหว่างบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรฉบับที่มีในหอพระสมุดวชิรญาณกับบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แล้วพบว่าบทละครเรื่องอิเหนาทั้งสองฉบับมีลักษณะที่ร่วมกันหลายประการ ที่อาจแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์กับวรรณคดีเขมรสมัยกรุงอุดงค์ กล่าวคือ

๑. อาจกล่าวได้ว่าบทละครเรื่องอิเหนา คำเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ น่าจะเป็นฉบับที่กวีเขมรแปลไปจากอิเหนาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบข้อความทั้งสองสำนวนแล้วมีความใกล้เคียงกัน จนแทบจะเรียกได้ว่าเป็นการแปลชนิดบทต่อบท มีความแตกต่างเพียงเล็กน้อยซึ่งอาจเป็นเพราะจะต้องแปลแล้วนำไปแต่งให้เป็นวรรณคดีร้อยกรองซึ่งเป็นการยากที่จะให้ตรงกันทุกถ้อยคำ

๒. ในด้านรูปแบบคำประพันธ์ บทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ซึ่งเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่เขมรรับไปจากไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ด้วยลักษณะที่เป็นกลอนบทละครอิเหนาคำเขมรจึงใช้คำว่า “คราเนาะ” และ “กาลเนาะ” เทียบได้กับคำว่า “เมื่อนั้น” และ “บัดนั้น” ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นบทในบทละครทั่วไปของไทย

๓. เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบในการแสดงบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณมีรายชื่อเพลง “หน้าพาทย์” กำกับอยู่ต้นบทเพื่อแสดงว่าเมื่อมีการแสดงในบทนั้นๆ จะต้องบรรเลงด้วยเพลงหน้าพาทย์ใด เพลงหน้าพาทย์ที่ปรากฏในบทละครอิเหนาคำเขมรฉบับนี้มี

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา เล่ม ๑ (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๑๒ – ๖๑๓.

ความใกล้เคียงกับรายชื่อเพลงหน้าพาทย์ของไทย เช่น บท, เจรจา, เมาง (เพลง), เชิตเจรจา (เชิตเจรจา), โอต (โอค), เชิต (เชิต), เสมอ (เสมอ), นิยาย (พูด-เจรจา), ร่าย (ร่าย), ฦบ (ชูป), เสมอณาครา

แสดงให้เห็นว่านอกจากบทละครของกรุงกัมพูชาสมัยกรุงอุดงค์จะมีความสัมพันธ์ในด้านตัวบทละคร (ตัววรรณคดี) แล้ว ยังมีความสัมพันธ์กันในด้านดนตรีหรือเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงอีกด้วย

บทที่ ๓

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ ประเทศไทยและประเทศกัมพูชามีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดอย่างยากจะหายุคสมัยอื่นใดในประวัติศาสตร์เทียบได้ ความสัมพันธ์ดังกล่าวใช้เพียงสัมพันธ์ในด้านการเมืองการปกครองอย่างที่นักประวัติศาสตร์ทั่วไปศึกษา หากยังมีความสัมพันธ์ที่ลุ่มลึกถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอันเป็นรากเหง้าของสังคมไทย – เขมร ด้วย

อภิปรายผล

จากสถานการณ์ความวุ่นวายในประเทศกัมพูชาตั้งแต่ก่อนหน้า พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๐ อันเป็นปีที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) ขึ้นครองราชย์ ประเทศกัมพูชาเกิดการจลาจลภายใน แม้แต่พระราชวงศ์กัมพูชา เช่น พระองค์ด้วง ต้องหนีเข้ามาประทับในกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงมีการซึมซับและเรียนรู้ภาษาและวรรณคดีไทยในเวลา

เมื่อมีสงครามย่อมก่อให้เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรมกัมพูชา เพราะทำให้มีการเผาทำลายตำรับตำราเอกสารต่างๆ รวมถึงวัดวาอาราม วรรณคดีเขมรทั้งทางโลกและทางธรรมถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) ขึ้นครองราชย์แล้วจึงโปรดให้มีการฟื้นฟูวรรณคดีเขมรขึ้นในด้านต่างๆ คือ

ด้านรูปแบบคำประพันธ์ในช่วงพ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๔๐๓ รูปแบบคำประพันธ์เขมรแบ่งออกได้ ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิมคือคำประพันธ์ประเภท บทโพล, บทพินอล (เทียบได้กับกาพย์ฉบงของไทย), บทกาณคคิ (เทียบได้กับกาพย์สุรางคนางค์ของไทย), บทพรหมคิตติ (เทียบได้กับกาพย์ยานีของไทย), บททงขงคิตติลา และบทบนโกลาก

รูปแบบคำประพันธ์อีกกลุ่มหนึ่งเขมรรับไปตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) คำประพันธ์ประเภทนี้คือ “กลอน” ของไทย เขมรรับไปทั้งกลอนธรรมดาและกลอนกลบทแล้วดัดแปลงเป็นรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ยังรวมถึงการแต่งในขนบของเพลงยาวที่เขมรเรียกว่า “พากย์กาพย์นิราศ – พากย์กาพย์นิราศ” อีกด้วย

ในด้านวรรณคดีศาสนาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ด้วง) ขอพระราชทานพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากกรุงเทพฯ รวมถึงมีการแปลวรรณคดีพุทธศาสนาของไทยเป็นภาษาเขมร เช่น ไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิอภินิหาร) และไตรโลกวิชัยอภินิหาร นอกจากนี้พระสงฆ์ที่กลับมาจากการศึกษาพระธรรมในประเทศไทยก็นำขนบวรรณคดีพระพุทธศาสนาของไทยเข้ามาประยุกต์กล่าวเป็นร้อยยาวมหาเวสสันดรฉบับภาษาเขมร

✓ ในด้านวรรณคดีกลอนอ่าน — กลอนสวด กวีเขมรได้นิพนธ์วรรณคดีประเภท “เลา่ง (ซึ่งเทียบได้กับกลอนอ่าน — กลอนสวดของไทย)” ขึ้นใหม่ในยุคนี้เป็นจำนวนมาก โดยนำเค้าโครงมาจาก ๓ กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่ม ๑ มาจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา กลุ่มที่ ๒ มาจากนิทานพื้นบ้านเขมร และกลุ่มที่ ๓ รับผ่านจากวรรณคดีไทย (โดยลักษณะการแปล) เช่น เรื่องกาเกี พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีสุริเยศรามา (พระองค์ด้วง) เป็นต้น

✓ ด้านวรรณคดีการแสดงเขมรรับวัฒนธรรมการแสดงละคร (ใน) ของไทยไปพร้อมกับมีการแปลบทละครไทยเป็นภาษาเขมรเพื่อใช้ประกอบการแสดงละครในราชสำนักกัมพูชาด้วย วรรณคดีการแสดงในกลุ่มนี้มีหลักฐานชัดเจนคือเรื่องรามเกียรติ์เขมรภาคหลัง (ผู้ที่ ๗๕ — ๘๐) และบทละครเรื่องอิเหนาคำเขมรที่มีต้นฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณ

✓ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทางวรรณคดีไทย — เขมร พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓ ที่เห็นอย่างเด่นชัดคือการหลังไหลของอิทธิพลวรรณคดีไทยเข้าไปในกัมพูชา อย่างไรก็ตามการรับอิทธิพลทางวรรณคดีไทยเข้าสู่วรรณคดีเขมรนั้นมิได้รับเข้าไปทั้งหมด แต่กวีเขมรได้ดัดแปลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงและประยุกต์ลักษณะของวรรณคดีไทยเหล่านั้นให้เข้ากับแนวความคิดและความต้องการของกวีเขมรด้วย เพื่อให้เหมาะสมกับขนบวรรณคดีและความนิยมของชาวกัมพูชา

ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากเวียงวรรณคดีทั้งไทยและเขมรต่างก็มีผลงานจำนวนมาก ดังนั้นการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร พ.ศ. ๒๓๒๕ — ๒๔๐๓ จึงไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีไทย — เขมร ได้ครบทุกเรื่อง หากทำได้เพียงการเลือกตัวอย่างมาศึกษาเพื่อให้เห็นภาพรวมกว้างๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย — เขมร ซึ่งควรมีการศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณคดีไทย — เขมร เฉพาะเรื่องเพื่อความลุ่มลึกในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

บทความภาษาไทย

सानติ ภัคคีคำ. “กาถิ์เขมรลอกไทย,” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๖ (เม.ย. ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๖ – ๑๒๒.

सानติ ภัคคีคำ. “เขมร “เขม่น” ไทย ในแบบเรียนประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๕ (มี.ค. ๒๕๔๖), หน้า ๗๕ – ๘๕.

सानติ ภัคคีคำ. “ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร – ไทย,” วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๔๕, หน้า ๗ – ๑๔.

सानติ ภัคคีคำ. “เส้นทางฝรั่งเศส: ภาพสะท้อนขนบวรรณกรรมไทย – เขมร,” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๔ (ก.พ. ๒๕๔๔), หน้า ๖๘ – ๗๕.

सानติ ภัคคีคำ. “ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง,” วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๑ ภาคปีการศึกษาที่ ๑ (๒๕๔๒), หน้า ๒๕ – ๔๓.

หนังสือภาษาไทย

กำชัย ทองหล่อ. หลักภาษาไทย. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๓๖.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. ความยกย่องของประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๓๕.

คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร ตอนศึกตรีเศียร ภูษณ ขรณ กับตอนนางสีดาหาย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์อุทัยพันธุ์ รองทรง ณ อรุณยา. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑.

จันทร์ฉาย ภัคธิดา บุญเดือน ศรีวรพจน์ สานติ ภัคคีคำ. พระนเรศวรตีเมืองละแวก แต่ไม่ได้ฆ่าพระยาละแวก. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๔.

จิตร ภูมิศักดิ์. มรดกวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๓๖.

จิตร ภูมิศักดิ์ และ สานติ ภัคคีคำ. นครวัด ทัศนะเขมร. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑.

ณรงค์ชัย ปิฎกฤษต์. สารานุกรมเพลงไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระ. นิราศนครวัด. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๕.

ถนอม อานามวัฒน์. ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๖.

ทองสืบ สุกะมาร์ค. พระราชพงศาวดารเขมร. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๖.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๖.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๓๘.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ทำเนียบนาม ภาคที่ ๓ ตำราทำเนียบบันดาศักดิ์กรุงกัมพูชา. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.

เทศน์มหาชาติ คำเขมร ถิ่นท่ามหาพน. พิมพ์ในงานปลงศพ พระสนิทสมณคุณ (เงิน) พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดโมลีโลก ปิ๋วอก พ.ศ. ๒๔๖๓. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระ. เจ้าฟ้ากรมพระยา. ลัทธิธรรมเนียมภาคต่างๆ ภาคที่ ๒๑ เรื่องพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีนวาศ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๘.

บรรจบ พันธุเมธา. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับพระยาอนุมานราชธนเล่ม ๑-๕. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๗.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มจบ. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อิเหนา เล่ม ๑. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

सानติ ภักดีคำ. กวีศรีกัมพูชาเทศ ความเรียงว่าด้วยประวัติกวีเขมร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

सानติ ภักดีคำ. “การศึกษาเปรียบเทียบการกัษเมรฉบับพระหริรักษ์ราม (พระองค์ด้วง) และกาเกีคำ
กลอนฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน),” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
ออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

सानติ ภักดีคำ. รายงานการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบเพลงยาวกลบทและกลอักษร ในจารึกวัดพระ
เชตุพนฯ กับบทพากย์กลบทของกัมพูชาในด้านรูปแบบคำประพันธ์, กรุงเทพฯ: ภาควิชา
ภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖.
(เอกสารอักษณานา)

सानติ ภักดีคำ. รายงานการวิจัยคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ: การสอบ
ชำระเชิงวิเคราะห์วรรณคดีเขมรจากเอกสารตัวเขียน, กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและ
ภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖. (เอกสารอักษณานา)

ศิลปากร, กรม. ขุนช้างขุนแผนเล่ม ๑. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๓๓.

ศิลปากร, กรม. ขุนมุนต์ราภอน. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๓๓.

ศิลปากร, กรม. ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงสาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม ๒ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด). กรุงเทพฯ
: คุรุสภา, ๒๕๓๓.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. กรุงเทพฯ: ห.จ.ก.ไอเดียสแควร์,
๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๗.

ศิลปากร, กรม. ราชพงสาวดารกรุงกัมพูชา. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

ศิลปากร, กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, ๒๕๒๑.

ศิลปากร, กรม. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทเอ็ดมัน เพรส โปรดักส์
จำกัด, ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. วรรณกรรมสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๒๘.

ศิลปากร, กรม. ศิลาจารึกวัดพระเชตุพน ภาควรรณคดี. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

ศิลปากร, กรม. ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดัก
ชั่น, ๒๕๒๗.

อุดมปรีชา (จาบ พิน), มุน. พระราชพิธีทวาทสมาส ภาค ๓. อนุมเพญ: พุทธศาสนบณฺฑิตย,
๒๕๐๓.

หนังสือภาษาต่างประเทศอื่นๆ

Franklin E.Huffman. *Cambodian Literary Reader and Glossary*. New York: Cornell University, 1988

Jacob, Judith M.. *Reamker (Rāmakerti) the Cambodian version of the Rāmāyana*. London: The Royal Asiatic Society, 1986.

Jacob, Judith M.. *The Traditional Literature of Cambodia*. New York: Oxford University Press, 1996.

Khin Sok. *Le Cambodge entre le Saim et la Viêtnam (de 1775 à 1860)*. Paris: EFEO, 1991.

Madeleine GITEAU. *Iconographie du Cambodge Post-Angkorien*. Paris: EFEO, 1975.

Mak Phœun. *Chroniques Royales du Cambodge (Des origines legendaries jusqu'a Paramarājā Ier)*. Paris: EFEO, 1994.

Mak Phœun. *Chroniques Royales du Cambodge (Des 1594 à 1677)*. Paris: EFEO, 1981.

Mak Phœun. *Historie du Cambodge de la fin du XVIe siècle au début du XVIIIe*. Paris: EFEO, 1995.

POU, Saveros. *Étudies sur le Rāmakerti (XVIe – XVIIe siècles)*, Paris: EFEO, 1977.

POU, Saveros. *Rāmakerti (XVIe – XVIIe siècles)*, Paris: EFEO, 1979.

POU, Saveros. *Rāmakerti II (Deuxième version du Rāmāyaṇa khmer)*, Paris: EFEO, 1982.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นายसानติ ภัคคีคำ
เกิดวันที่	๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
ที่อยู่ปัจจุบัน	๑๓ ซ. บางแสน ๑๒ ถ.บางแสนสาย ๒ ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี ๒๐๑๓๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	อาจารย์
สถานที่ทำงาน	ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๘ มัธยมศึกษาตอนปลายจาก โรงเรียนวัด สุทธิวราราม พ.ศ. ๒๕๔๑ ศศ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๕ ศศ.ม. (จารึกภาษาตะวันออก) มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผลงานวิชาการ

๑. ประเภคหนังสือ (เรียงลำดับตามปีที่พิมพ์)
- การศึกษาเปรียบเทียบกวีนิพนธ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พระองค์ต่าง) และ กวีนิพนธ์สมเด็จพระนางเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๔๑.
- ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศกัมพูชา (แปลจากภาษาเขมร) ๒๕๔๒.
- กวีนิพนธ์กัมพูชา: ความเรียงว่าด้วยประวัติกวีนิพนธ์ (พิมพ์ ๒ ครั้ง) ๒๕๔๓.
- พื้นกัมพูชา: ความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างเขมร-ไทย ๒๕๔๓.
- บุรณาสถา (จอมขวัญมาศเอ๋ย) พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (แปลและศึกษาวิเคราะห์) ๒๕๔๓.
- พระนเรศวรตีเมืองละแวกแต่ไม่ได้มา “พระยาละแวก” (ผู้เขียนร่วม) ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ มติชน (เดือนกันยายน) ๒๕๔๔.

ภาคผนวก นิตราศนศรวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สำนักพิมพ์มติชน (เดือน สิงหาคม) ๒๕๔๕.

นศรวัด ทศนะเขมร สำนักพิมพ์มติชน (เดือนกันยายน) ๒๕๔๕.

สยามบาลีวรรณกรรม (ผู้แต่งร่วม) มุลนธิธอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ (พฤศจิกายน) ๒๕๔๕. (เขียนร่วมกับ Peter Skilling)

ประวัติศาสตร์กัมพูชา แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย สำนักพิมพ์มติชน (เดือนมีนาคม) ๒๕๔๖.

พินักมโพท: ความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์เขมร—ไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชีย ศึกษาศึกษาและฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖. (พิมพ์ครั้งที่ ๒)

ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์เล่ม ๓ คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗. (ปรับปรุงจากรายงานการวิจัยเรื่อง คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระ สมุดขรรค์: การสอบชำระเชิงวิเคราะห์วรรณคดีเขมรจากเอกสารตัวเขียน)

วรรณกรรมบาลีและฉบับแปลในภาคกลางและภาคเหนือของสยาม (ผู้แต่งร่วม) มุลนธิธอนุรักษ์คัมภีร์ โบราณ (สิงหาคม) ๒๕๔๗. (เขียนร่วมกับ Peter Skilling)

๒. ผลงานวิจัย

รายงานการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบเพลงยาวกลบทและกลอักษร ในจารึกวัดพระเชตุพนฯ กับบท พากย์กลบทของกัมพูชาในด้านรูปแบบคำประพันธ์. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและ ภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖. (เอกสารอ กสำเนา)

รายงานการวิจัยคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมรฉบับหอพระสมุดขรรค์: การสอบชำระเชิง วิเคราะห์วรรณคดีเขมรจากเอกสารตัวเขียน. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖. (เอกสารอ กสำเนา)

๓. บทความวิชาการ (เรียงตามปีที่พิมพ์)

พุทธศักราช ๒๕๔๑

ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๐ ประจำภาคเรียนที่สอง ๒๕๔๑.

พุทธศักราช ๒๕๔๒

ลักษณะคำประพันธ์เขมรสมัยกลาง (๒) วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๑ ประจำภาคเรียนที่
หนึ่ง ๒๕๔๒.

บทความชุด “เมล็จะแมร์แลเขมร” ในหนังสือสยามรัฐสถาปัตยกรรม

พุทธศักราช ๒๕๔๓

บทความชุด “เมล็จะแมร์แลเขมร” ในหนังสือสยามรัฐสถาปัตยกรรม

กาเก็เขมรลอกไทย ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับเดือน เมษายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๖ – ๑๒๒.

สมเด็จพระนเรศวร: ตีเมืองละแวกในสายตาเขมร/ตริง งา เขียน, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ เดือน
กันยายน ๒๕๔๓, หน้า ๓๘ – ๔๒.

ละแวกราชธานีเขมร ยุคหลังเมืองพระนคร ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับเดือนกันยายน ๒๕๔๓,
หน้า ๔๔ – ๕๒.

พระราชพิธีสิบสองเดือนเขมร ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๒ ฉบับเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๓ ถึงฉบับ
เดือนตุลาคม ๒๕๔๔, จำนวน ๑๒ เรื่อง

พุทธศักราช ๒๕๔๔

ค้นทางฝรั่งเศส: ภาพสะท้อนขนบวรรณกรรมไทย – เขมร, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๒ ฉบับเดือน
กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔, หน้า ๖๘- ๗๕.

สันสกฤตศึกษาในประเทศกัมพูชาในระหว่างศตวรรษที่ ๒๐ บทความเสนอในการประชุมวิชาการ
สันสกฤตศึกษานานาชาติ ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่างวันที่ ๒๑ –
๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๔.

พิมพ์เผยแพร่ใน วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๓ ประจำภาคเรียนที่หนึ่งและ
สอง ๒๕๔๔, หน้า ๒๑ – ๓๒.

บทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วง สี่ตำนาน ในหนังสือศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ “พระราชนิพนธ์
เรื่องพระร่วง ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว” ๒๕๔๔.

ฉบับตรีเนตร พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระราชสมภาร: วรรณกรรมสะท้อนการเมืองเขมรสมัย
หลังเมืองละแวก บทความเสนอในการประชุมวิชาการอินโดจีน ครั้งที่ ๑ “อินโดจีนใน

กระแสนการเปลี่ยนแปลง" ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ระหว่างวันที่ ๒๕ - ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๔.

เดชคำดิน: ตำนานไทยสู่ภาพยนตร์เขมร, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๓ ฉบับเดือนธันวาคม ๒๕๔๔, หน้า ๖๐ - ๖๗.

จารึกประวัติศาสตร์ของพระเจ้าศรีสวัสดิ์ บนเขาพนมโกลนเปลญ เมืองพนมเปญ และเขาพระราชทรัพย์เมืองอุดงค์, เมืองโบราณ ปีที่ ๒๗, ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๔, หน้า ๔๑ - ๕๗.

พุทธศักราช ๒๕๔๕

ผู้ว่า เจ้าเมือง จวน จังหวัด, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๓ ฉบับเดือนมกราคม ๒๕๔๕, หน้า ๘๔ - ๘๖.

แห่งเดียวในประเทศไทยภาพสลักหินเรื่องสามก๊ก: รอบพาไลพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๓ ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๕, หน้า ๒๖ - ๓๗. (เขียนร่วมกับ นวรัตน์ สนิมทอง)

ชื่อสถานที่ภาษาเขมร, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๓ ฉบับเดือนมีนาคม ๒๕๔๕, หน้า ๑๓ - ๑๕.

พระอภัยมณีของสุนทรภู่เกิดที่อันดามัน, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๓ ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๕, หน้า ๘๘ - ๑๐๑.

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีเขมร - ไทย, วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๔๕, หน้า ๗ - ๑๔.

พระแก้วในตำนานพระโค - พระแก้ว: พระแก้วมรกตจริงหรือ?, คำรงวิชาการ รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ๒๕๔๕.

Liens entre les literatures thaïe et khmère: Le cas des œuvres du roi Si Thammaracha et du prince Thammathibet, *Aséanie* 9, Bangkok, Éditions du Centre d'Anthropologie Sirindhorn, juin 2002.

วรรณกรรมอ้างอิงในจารึกใหญ่แห่งนครวัด, เมืองโบราณ ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๕, หน้า ๗๕ - ๘๕. (เขียนร่วมกับ Peter Skilling)

จดหมายเหตุโจวต้ากวนฉบับภาษาเขมร, "คำรงวิชาการ" รวมบทความทางวิชาการคณะโบราณคดี ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒/ ๒๕๔๕, หน้า ๒๑๕ - ๒๒๕.

ภูมิปัญญาไทยในการถ่ายทอดวรรณคดีเขมรเป็นอักษรไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น: กรณีศึกษาจากคำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, วันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๕, หน้า ๑๔๗ - ๑๕๕.

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์): ปราชญ์บาลีหอพระสมุควชิรญาณ, Fragile Palm Leaves No. 7 December 2545/2002, หน้า ๖ – ๑๐.

จารึกพระสาวกและจารึกพระเจ้าสุทโธทนะพบใหม่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จ.สุพรรณบุรี, Fragile Palm Leaves No. 7 December 2545/2002, หน้า ๑๑ – ๑๓. (เขียนร่วมกับ Peter Skilling)

คำอธิบายภาพโบราณวัตถุบางชิ้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๔๕, หน้า ๕๐ – ๕๓. (เขียนร่วมกับ Peter Skilling)

พุทธศักราช ๒๕๔๖

Cultures of independence : an introduction to Cambodian Arts and Culture in the 1950's and 1960's = เขมรเผชิญหน้ากับวัฒนธรรม, เมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ มกราคม – มีนาคม ๒๕๔๖, หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

ตะแลงแกงคำนี้มาจากไหน? ไฉนจึงเป็น “แคนประหาร”? ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนมกราคม ๒๕๔๖, หน้า ๔๘ – ๔๙.

“สุนทรโวหาร” พระอัครลักษณ์หรือราชบัณฑิต, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๖, หน้า ๑๕๖ – ๑๕๘.

เขมร “เขม่น” ไทยในแบบเรียนประวัติศาสตร์กัมพูชา, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนมีนาคม ๒๕๔๖, หน้า ๗๕ – ๘๕.

จารึกสุโขทัยอ่านใหม่: จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหงและชาดกวัดศรีชุม, ภาษา – จารึก ฉบับที่ ๕ เนื่องในวาระฉลองอายุครบ ๗ รอบ ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ๒๑ มีนาคม ๒๕๔๖.

เลขไทยได้แบบจากเลขเขมรมีต้นเค้าจากเลขทมิฬ – อินเดียได้, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนมีนาคม ๒๕๔๖, หน้า ๔๘.

เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารของสุนทรภู่: ภาพสะท้อนโลกทัศน์ ประวัติศาสตร์ไทย สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนพฤษภาคม ๒๕๔๖, หน้า ๖๘ – ๗๖.

พราหมณ์เขมรสมัยหลังเมืองพระนคร, กัมพูชา ภูมิทัศน์ ประชาชน และวัฒนธรรม, สถาบันเอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖, หน้า ๓๖ – ๔๕.

แนวคิดใหม่เกี่ยวกับที่มาของรามเกียรติ์เขมร, วารสารสหภาษา ปีที่ ๑ เล่ม ๑ (มกราคม – มิถุนายน) ๒๕๔๖.

กษัตริย์เขมรที่ร่วมสมัยกับกษัตริย์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ภาษาเขมร – ไทย), วารสารสหภาษา
ปีที่ ๑ เล่ม ๑ (มกราคม – มิถุนายน) ๒๕๔๖.

“ข้าเรา” ไม่ใช่ภาษาไทย แต่ไปขอกจากเขมร, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนสิงหาคม ๒๕๔๖,
หน้า ๕๑.

จารึกการบูรณะวัดประเสริฐสุทธาวาส, เมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ เดือนกรกฎาคม – กันยายน
๒๕๔๖, หน้า ๑๒๗ – ๑๓๐. (เขียนร่วมกับ นวรัตน์ สนิมทอง)

“กาก็” คำนี้มีที่มาอย่างไร, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๔ ฉบับเดือนกันยายน ๒๕๔๖, หน้า ๕๗.

รัชกาลที่ ๔ ทรง “ประดิษฐ์อักษรไทย” อริยกะ อักษร “อริยกะ” คืออะไร? แล้วทำไมต้อง “อริยกะ”,
ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๕ ฉบับเดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๖, หน้า ๓๔ – ๓๖.

ภาพสลักหินเรื่องห้องสิน ในซุ้มประตูหิน วัดพระเชตุพนฯ, เมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๔ เดือน
ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๔๖, หน้า ๑๒๕ – ๑๒๗. (เขียนร่วมกับ นวรัตน์ สนิมทอง)

ร้อยกรองบาลีในประณามพจน์เขมร: นวัตกรรมวรรณคดีเขมรที่ไม่ปรากฏใน “ขนบ” วรรณคดีไทย
ดำรงวิชาการปีที่ ๒ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม – ธันวาคม) ๒๕๔๖, หน้า ๓๘ – ๔๕.

“ยวนพ่ายโคลงฉันท์” ฉบับแปลของพระเทพมุนี (ปาน), วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ ๒๕
ประจำภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๔๖, หน้า ๖๕ – ๘๓.

พุทธศักราช ๒๕๔๗

ถ้าไม่มีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง: ภาษาวรรณคดีและประวัติศาสตร์ไทยจะตายจริงหรือ?, ศิลป
วัฒนธรรม ปีที่ ๒๕ ฉบับเดือนพฤษภาคม ๒๕๔๗, หน้า ๖๒ – ๖๔.

“ขดานหิน” ของพ่อขุนรามคำแหงชื่อ “มั่งคิลบาตร” เท่านั้น, ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๕ ฉบับเดือน
กรกฎาคม ๒๕๔๗, หน้า ๔๕ – ๔๗.